

Maandblad van

oud utrecht

Vereniging tot beoefening en tot verspreiding van de kennis
der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht

Drieënveertigste jaargang 1970

Uitgave van de vereniging

Katrijn en de kritiek

Historisch besef is betrekkelijk: de Amerikaanse gast met wie ik onlangs door de Zadelstraat koerste, zag in de weinig indrukwekkende gevels aanleiding om alle winkels met de grond gelijk te maken en er moderne zakenpanden voor in de plaats te zetten. Iedere rechtgeaarde Utrechter zal zich wel tien maal bedenken aler hij met zo'n denkbeeld op de proppen komt. Niet alleen de wetenschap dat hij met een der oudste straten van Utrecht te maken heeft, maar ook zijn gevoel voor de verhouding tot de Domentoren, die precies in het verlengde van de straat prijkt, stemt hem tot eerbied en voorzichtigheid. Toch brengt zo'n New Yorker je aan het denken. Onze (goede) twintigste-eeuwse gewoonte om stedschoon te conserveren houdt het gevaar in dat bejaarde binnensteden een museumfunctie krijgen, terwijl rondom stadswijken groeien die in geen enkele relatie meer staan tot de oorspronkelijke stad.

Bij het gereedkomen van grote stukken in het reconstructieplan Hoog Catharijne kan deze gedachte de burger benauwen: hoe zet je voor f 500 miljoen beton en staal neer zonder de middeleeuwse binnenstad geweld aan te doen? Uit vrijwel alle kritieken die in de loop der jaren op HC zijn losgelaten, is deze vrees te proeven. Hoewel er hard over wordt gedacht, is de oplossing voor het vraagstuk nog niet gevonden. Duidelijk is wel dat de liefde van twee kanten moet komen.

Wat verdwijnt er voor HC? Over dit aspect zijn zowel overdreven sentimentele als bagatelliserende meningen ten beste gegeven. Tamelijk geruisloos is het vonnis geveld over de 'Utrecht', een voorbeeld van art nouveau maar als zodanig geen schoonheid. Belangrijker lijken de bibliotheek en het interieur van een belendend huis, over het lot waarvan wij nog in het onzekere verkeren. Wellicht kan óf de desbetreffende maatschappij óf de gemeente een hand uitsteken om iets van deze zeldzaam geworden Jugendstil te redden.

De stationsbuurt die voor HC moet wijken, is architectonisch gezien geen monument om te bewaren. Cultuurhistorisch is de wijk wél van belang, omdat Utrecht hier voor het eerst met bouwsels van enige allure over de singels heen groeide. Wat de staat van bewoonbaarheid betreft, waren andere buurten ongetwijfeld eerder aan vernieuwing toe geweest.

En dan het water. Menig Utrechter heeft zich verzet tegen het verdwijnen van het stuk singel in HC: sommigen omdat zij in het onderbreken van de singelgordel een wezenlijke aantasting zagen van het stedschoon, anderen omdat zij het water als levend element in HC niet wilden missen. Het heeft m.i. altijd ontbroken aan deugdelijke argumenten waarom de singel ter plekke van HC moest verdwijnen. Wie een hele stadswijk afbreekt kan, zeker in een flexibel project als het nog niet voltooid HC, ruimte vinden voor zowel wegen als waterpartijen. De singeldemping had dan beperkt kunnen blijven tot het gedeelte bij het Paardenveld, waar ruimte moest worden gemaakt voor de wegen die naar de Daalsetunnel leiden.

Wat krijgt Utrecht voor deze offers terug? Niet zo heel weinig: een groots stadsdeel waarin zakelijkheid en gezelligheid elkaar kunnen vinden. Zelfs de voornoemde Amerikaan kon zijn "bij ons is alles groter" niet kwijt bij het aanschouwen van het nieuwe Beatrixgebouw met zijn 40.000 vierkante meter expositieruimte, van de immense kantoorgebouwen, de schitterende sporthal, de garage en de voetgangerstraverse over het stationscomplex. In zijn totale conceptie is HC inderdaad van mondiale betekenis.

Moet Utrecht zo'n centrum bezitten? In het blad 'Wonen' van juli/augustus 1969 laat G. van Willigen hieromtrent weinig vrolijke geluiden horen. Employeés van de zakenpanden in HC zowel als de burgerij zullen zich naar zijn verwachting alleen in dit centrum begeven wanneer het nodig is. Het aanbod van HC is z.i. erg armetierig als het gaat om het veraangename van het leven. Van een stedelijk, sociaal aangenaam klimaat kan niets meer terechtkomen. Van Willigen ziet HC als een soort Überstad, waarin het niet om het gezin maar om het gewin gaat.

Moge hij ongelijk krijgen. Dat kan echter alleen indien betrokkenen bij HC (er is immers zo'n gaaf brokje samenwerking gegroeid) bij voortdurend blijven denken aan de mens die er moet toeven. De goede wil is er stellig: figuren als Petri, die in zijn pleinenrapport een intelligent pleidooi hield voor "menselijke maatvoering", vonden gelukkig gehoor. Al bij de eerste aanzet voor het project is het evenwel noodzakelijk rekening te houden met de trits werken, wonen, win-

kelen en recreëren, waarvoor in HC zeven dagen en avonden in de week gelegenheid zal moeten zijn.

Wat er inmiddels is voltooid, stemt slechts voor een deel tot genoegen. De westelijke ingang van het complex ademt een zakelijkheid, die tamelijk sterk contrasteert met de zeer geslaagde drink- en eetgelegenheden en de winkeltjes achter de wanden van Beatrixgebouw en stationsingang. Merkwaaardig genoeg heeft vooral de jeugd de weg hier al gevonden; is alle bezorgdheid misschien toch ouderwets en uit de tijd?

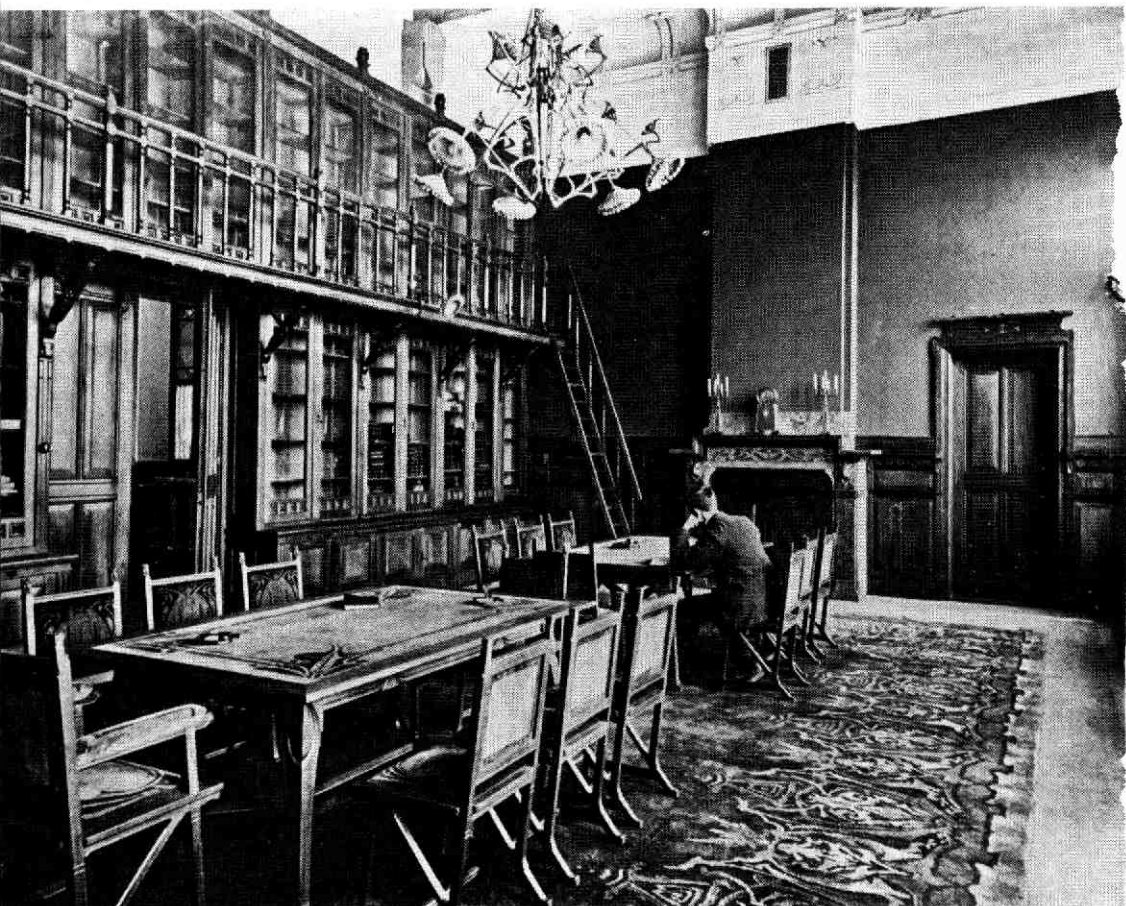
Een kille aangelegenheid is nog de lange, tochtige voetgangerstraverse over het stationscomplex heen. In de toekomst zijn hierin eveneens

winkels gedacht, maar onverbiddelijk rijst de vraag waarom ze er nu nog niet zijn. Wordt het toch weer kwakkelen achteraf, met bouwbeslommeringen in een periode dat vele mensen zich al hebben aangewend de traverse te gebruiken?

Bij alle kritiek moet Utrecht dunkt mij verheugd zijn met een bouwpolitiek die vooruit streeft. Stromend water is beter dan dood water. Het zal zaak zijn te zorgen dat de oude stad niet verkrot naast het nieuwe speelgoed. Verstandige sanering en restauratie van waardevolle, oude buurten (Pieterskerkhof, Hoogt, Buurkerkplein e.a.) kunnen nieuwe impulsen geven aan een stadshart dat met zijn traditie van tweeduizend jaar voldoende inhoud heeft om naast HC zijn functie te bewaren.

K.

Bibliotheek van de „Utrecht”.

Demping Oudegracht?

Eind januari stelde Het Stadsblad de vraag ter discussie of de Oudegracht moet worden gedempt. De 31 reacties waren in zoverre gelijk-luidend, dat de toestand in de binnenstad dringend correctie behoeft. Van die 31 schrijvers waren er overigens slechts zeven voor demping, vijf lieten dit vraagstuk in het midden en negentien waren er beslist tegen. Van degenen die reageerden, zijn voor ons het belangrijkste wie niet alleen hun pro of contra motiveerden, maar ook suggesties aan de hand deden.

De heer v. d. Brink wil de gracht dempen, maar tevens op kruisingen in de binnenstad voetgangers-onderdoorgangen maken. Dit laatste is speciaal voor Utrecht een aantrekkelijk denkbeeld, omdat door de hoge ligging van de binnenstad, drie tot vijf meter boven NAP, geen dure waterstaatkundige werken nodig zijn.

Eveneens voor demping is de heer R. G., aan wiens ideeën evenwel zo veel vast zit dat ik in een later artikel erop wil terugkomen.

Tegen demping is de heer Erens, die wél het postkantoor wil afbreken, een nieuwe verbinding wenst van het Vreeburg naar de Neude ten zuiden van Oudaen, die aansluit op het plan Hoog Catharijne, en die de Oudegracht als restauratieplan naar het voorbeeld van de Stokstraat in Maastricht denkt op te nemen in Hoog Catharijne. De vraag rijst of deze visie uitvoerbaar is. Het postkantoor is een gebouw van vele miljoenen, waarvoor bovendien elders in het centrum nauwelijks plaats is. Reëler lijkt daarom de suggestie van dr. Berlage in zijn plan van 1920 om het huizenblok tussen de Neude en de Slachtstraat op te ruimen.

Het voorstel om de Neude en het Vreeburg een verbinding te geven, lijkt aantrekkelijk, mits dit traject net als de traverse van het station naar het Achter Clarenburg louter als voetgangersweg wordt ingericht.

De suggestie om zich wat betreft het restauratieplan van de Oudegracht te spiegelen aan de Stokstraat in Maastricht lijkt mij behartigingswaard. Hierbij wil ik evenals dokter Splinter wijzen op de grote animo in Amsterdam voor gerestoreerde grachtenhuizen als woning. Ook in Deventer zijn ondanks de hoge huren voor de panden die in het Bergkwartier worden gerestaureerd, meer liefhebbers dan huizen.

Van verschillende zijden werd de suggestie naar voren gebracht een afvoerriool te maken, hetzij in de bodem van de gracht (Van Aken), hetzij in de werven (Van Kuyk en Te Pas) om het grachtwater zuiverder te maken. Een grondig

onderzoek naar deze mogelijkheden is gewettigd. Verband hiermede houdt de aanbeveling het water uit de Kromme Rijn en de Lek in sterkere mate te laten doorstromen (Erens). Door het aanleggen van het Amsterdam-Rijnkanaal is de doorstroming in de stadsgrachten achteruit gegaan. Het is zeker wenselijk te zoeken naar middelen om hierin verbetering te brengen. Terecht zegt dokter Splinter dat de grachten zijn schoon te krijgen. Aandacht verdient voorts het idee van de heer Van Kuyk om, te beginnen met het stuk tussen stadhuis en Viestraat, de werven te verbreden met vier meter en ze dan te overkluisen. In de werven zouden riolen moeten worden aangelegd. Een voorbeeld van zo'n overkluisde werf is te zien op de hoek van de Lijnmarkt en de Zadelstraat. Of het wenselijk is die verbreding op vier meter te bepalen betwijfel ik. Van Kuyk komt tot zijn vier meter, omdat hij rekening houdt met een strook van twee meter voor parkerende auto's. Als de gracht een gezellige winkelstraat moet worden, moeten er geen auto's worden toegelaten (J. B. te Pas en jhr. Gevers Leuven). Een reeks van suggesties geeft jhr. Gevers Leuven, die behalve dat hij tussen stadhuis en Viestraat het autoverkeer wil weren, het rioolwater wil zuiveren, goede rijwielstallingen wenst, de winkeliers aan de klanten autobuskaartjes wil laten uitreiken enz. Zijn voorstel om bij de bovenstraat tot galerijvorming te komen door zonen regenschermen te laten doorlopen, herinnert aan een analoge situatie in Zuid-Limburg, te Heerlen en Geleen. Vooral in deze laatste stad zijn in het centrum al hele winkelstraten voorzien van overdekte trottoirs en er komen er nog meer.

Niet rechtstreeks over de grachten gaat de suggestie een echte voetgangersroute dwars door de city van station tot Herenbrug te formeren, aansluitende op de traverse in Hoog Catharijne. Zo'n route zou de leefbaarheid van de binnenstad zeer ten goede komen.

W. L. van Nieuwenhuijsen

(Naschrift redactie: het artikel van de heer Van Nieuwenhuijsen voert belangwekkende discussiestof aan, al laat de redactie de meningen en suggesties geheel voor rekening van de schrijver. Het woord „demping” noemen in relatie tot de stadsgrachten is al griezelig, het denkbeeld van overkluisingen evenzeer. Als de plannen voor de singels al nauwelijks voldoende kunnen worden gewogen, verdienen ingrepen in de buurt van de grachten zeker het bekende goudschaaltje.)

Het wapen van David en Philips van Bourgondië, Bisschoppen van Utrecht

Er is bij mijn weten nog vrijwel geen aandacht geschonken aan de wapens die de bisschoppen van Utrecht hebben gevoerd. Hun zegels voor de periode tot 1300 zijn afgebeeld in het **Corpus Sigillorum Neerlandicorum**, maar aan de beschrijving van de soms aanwezige wapenafbeeldingen hebben de bewerkers zich niet gewaagd. In 1916 publiceerde de rijksarchivaris in Utrecht mr. S. Muller Fz. in de **Verlagen omtrent 's Rijks Oude Archieven** (II, p. 250-255) een klein opstel over: **De bisschoppelijke zegels**, maar ook hij maakt slechts melding van het erop voorkomende wapen. Er is een zekere belangstelling op heraldisch gebied nodig om een behoorlijke wapenbeschrijving ervoor op te stellen. Waarschijnlijk werden dergelijke beschrijvingen vervaardigd door wijlen de heraldicus R. T. Muschart en dan moeten deze te vinden zijn in aantekeningen, die bij het Centraal bureau voor genealogie te 's-Gravenhage berusten. Waren zijn plannen om een "nieuwe Rietstap" te bewerken tot uitvoering gekomen, dan zouden ook de hier bedoelde wapens erin te vinden zijn geweest.

Afbeeldingen van de Utrechtse bisschopswapens komen voor in edities van de **Batavia Sacra**, van de hand van de geleerde Leidse pastoor Hugo Franciscus van Heussen, wiens historische werken naderhand vertaald werden door de Delftse drukker en boekverkoper Hendrick van Rhijn. De eerste, in het Latijn gestelde en in 1714 verschenen editie, die door wijlen pater Polman in zijn **Katholiek Nederland in de achttiende eeuw** (I, 238) "het pronkstuk van de litteraire produktie drier dagen" wordt genoemd, is voorzien van een frontispice, dat de naam vermeldt van de man die deze tekening vervaardigde en in de koperen plaat sneed: Frans van Bleiswijck. Deze werd op 12 augustus 1706 als "Mr. plaatsnijder" ingeschreven als lid van het St. Lucasgilde te Leiden. Hij genoot er blijkbaar een zekere bekendheid, want uit de gilderekening blijkt, dat hij in 1716 een leerling aannam om deze te leren plaatsnijden en tekenen¹⁾. Van de verdere afbeeldingen zijn verscheidene ongesigneerd; nu en dan komt de naam van een ander voor. Ik meen daarom te mogen veronderstellen, dat de tekeningen die geen makersnaam dragen, van Van Bleiswijck afkomstig zijn. Hij zal de opdrachten wel mondeling van Van Heussen hebben ontvangen: in diens correspondentie komt Van Bleiswijcks naam niet voor. Bij latere portretten zijn vaak de na-

men van schilder en graveur aangegeven.

Het lijkt aannemelijk, dat Van Bleiswijck ook de wapentekeningen heeft gemaakt. Nu is algemeen bekend, dat dit een speciale kunst is en dat niet iedere goede tekenaar ook een wapentekening in goede heraldische vormen kan vervaardigen. In dit geval moet een deskundige hand eraan hebben gewerkt. De kleuren van het schild zijn in de gebruikelijke aanduidingen en, voor zo ver ik kon nagaan, op de juiste wijze aangegeven. Erboven is de mijter geplaatst, erachter zwaard en kromstaf als symbolen van wereldlijke en geestelijke jurisdictie. Na de elect Hendrik van Beieren, die in 1528 de temporaliteit aan Karel V heeft moeten afstaan, komt bij zijn opvolger Willem van Enkevoirt, die overigens steeds te Rome is gebleven en zijn bisdom nooit heeft betreden, terecht het zwaard niet meer voor.

In het Oud-Katholiek Museum worden twee dalmatieken van bisschop David van Bourgondië bewaard, fraaie voorbeelden van middeleeuwse naaldkunst, die behalve het bisschoppelijk wapen in het borduurwerk distelfiguren dragen. Zij staan als Bourgondisch embleem bekend. Aan weerszijden van het wapenschild is de Bourgondische vuurslag door een tondeldoos weergegeven. Van het wapen zelf is alleen het schild afgebeeld, dus zonder de attributen van mijter, zwaard en staf. Die samenstelling lijkt op het oog vrij eenvoudig en zou als volgt kunnen worden weergegeven:

Gevierendeeld.

1 en 4. Bisdom Utrecht.

2 en 3. Bourgondië.

Met een dergelijke omschrijving evenwel zou een tekenaar weinig gebaat zijn. Immers, hoe kan hij zo'n wapen vervaardigen als hem alle gegevens omtrent de wapenfiguren ontbreken? Integendeel, met behulp van de hem verschaftte gegevens moet hij zonder moeite alle figuren op zijn papier kunnen zetten met de hun toekomstige kleuren. En dan blijkt, dat de ingewikkelde samenstelling van het Bourgondische wapen een nauwkeurige omschrijving vereist.

Het is bekend, dat David en zijn halfbroeder Philips beiden bastaardzonen waren van Philips de Goede, hertog van Bourgondië (1419-1467), de eerste c. 1427 bij Nicolette Bosquiel, de tweede in 1464 bij Margaretha Post. Op grond van die

als chartermeester verbonden aan het algemeen rijksarchief te 's-Gravenhage, (thans mevrouw mr. afstamming hebben zij het volledige wapen van hun vader gevoerd, maar de bastaardstreep, d.w.z. een over het geheel geplaatste linker of rechter schuinstreep, is door beiden weggelaten. Voor een correcte weergave der samenstelling van het ingewikkelde Bourgondische wapen zijn de gegevens te vinden in een in 1639 te Brugge (Brugae Flandrorum) uitgegeven boekwerk, geschreven door Olivarius Vredius en getiteld: **Sigilla Comitum Flandriae**, waarop al een aantal jaren geleden mejuffrouw mr. E. C. M. Prins, toen

Wapen van David en Philips van Bourgondië.

E. C. M. Leemans-Prins te Arnhem) mijn aandacht vestigde. Met behulp van dit boekwerk en van de daarin voorkomende afbeeldingen zijn alle figuren van het zo ingewikkeld lijkende Bourgondische wapen gemakkelijk te omschrijven.

Zo moet het wapen van bisschop David (1456-1496), gelijk het op de dalmatiek voorkomt en met dezelfde figuren ook in zijn zegel wordt aangetroffen, en zoals dat eveneens door zijn halfbroer Philips (1516-1524) werd gebruikt, als volgt worden weergegeven:

Gevierendeeld.

1 en 4. **Bisdóm Utrecht:** in rood een kruis van zilver.

2 en 3. **Bourgondië.**

Gevierendeeld.

I en IV. **Nieuw-Bourgondië:** in blauw drie gouden lelies en een kwartierzoom (blokzoom), geblokt van zilver en rood.

II en III. Gedeeld.

II. Gedeeld.

a **Oud-Bourgondië:** geschuinbalkt van goud en blauw van zes stukken en een rode kwartierzoom.

b **Brabant:** in zwart een gouden leeuw met rode tong en rode nagels.

III. Gedeeld.

a **Oud-Bourgondië** (zie boven).

b **Limburg:** in zilver een rode leeuw met dubbele staart, gouden kroon, gouden nagels en blauwe tong.

Hartschild.

Vlaanderen: in goud een zwarte leeuw met rode tong en rode nagels.

Het wapen van het bisdom is hier dus kwartiersgewijze met 's bisschops persoonlijke wapen gecombineerd. Een andere wijze van samenstelling is, dat het zilveren kruis in het rode veld het hele schild beslaat en het persoonlijke wapen van de bisschop hierop als hartschild wordt aangebracht.

Dezelfde wapenfiguur van het bisdom Utrecht is bij de nieuwe kerkelijke indeling van 1559 aan het aartsbisdom Utrecht overgegaan. Tegenwoordig voeren de beide aartsbisschoppen, de oud-katholieke en de rooms-katholieke, haar in hun wapen.

A. J. van de Ven

1) *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek*, II, 179. *Oud-Holland*, XXII (1904), 186 en 186.

Burgemeester beschouwt kwart eeuw Utrecht

„Behalve de vernieuwing had ook het behoud en waar nodig het herstel van het oude stedschoon onzer oorspronkelijk middeleeuwse stad, waarvoor de vereniging Oud-Utrecht voortdurend ijvert, onze volle aandacht”. Aldus een zinsnede in de rede die burgemeester jhr. mr. C. J. A. de Ranitz aan de vooravond van zijn laatste ambtsjaar uitsprak en waarin hij een kwart eeuw Utrecht de revue liet passeren.

Over dit historisch overzicht van de jaren na de bevrijding heeft iedereen in de kranten kunnen lezen. Een enkele kanttekening bij sommige passages lijkt hier echter op haar plaats. Burgemeester De Ranitz herinnert o.m. aan zijn voorganger mr. G. A. W. ter Pelkwijk en diens boekjes over de bevrijding en de eerste jaren daarna. Het priesterjubileum van pastoor Van Nuenen maakte in die dagen van de oude Wijk C één groot feestterrein. Ter Pelkwijk schreef ook over losbandigheid van onze bevrijders, toen zij almaar niet naar huis konden, en hoe menig Utrechts meisje bij de eerste danspartij beschutting zocht bij de burgemeester. „Hier moest ingegrepen worden,” zei Ter Pelkwijk en zo gebeurde.

De grensverruiming van 8 oktober 1953 moet worden gezien als één van de belangrijkste gebeurtenissen voor de stad. De desbetreffende wet maakte een einde aan een toestand die uit de middeleeuwen dateerde. 1954 werd het jaar van systematisch plannen maken voor het uitbouwen van de vierde stad des lands.

Natuurlijk noemt de burgemeester het plan-Feuchtinger, waarvan de rondweg inmiddels vrijwel verwezenlijkt is. Hij memoreert de levendige en felle discussies over de Utrechtse singeldemping. Spontaan ontstond in de burgerij het Comité Binnenstad en Singels, dat duizenden handtekeningen, met die van de studente prinses Irene in een oranje lint samengebonden, bij het gemeentebestuur indiende. De gevoelswaarden van het comité uit de burgerij zijn volgens jhr. De Ranitz terdege bij de overwegingen van het bestuurscollege betrokken.

Via Feuchtinger, Kuiper en Schaechterle komt de burgemeester terecht bij het project Hoog Catharijne, waarvan hij hoopt dat het voldoende prikkels en aansporingen voor de middenstand zal bevatten om — met behulp van de overheid — een nieuwe tijd van aantrekkelijke gezelligheid en bedrijvigheid in te luiden. De vestiging van kleine restaurants, kunstzaken en boetiekjes in de

werfkelders, alsmede de bewustwording van de middenstand in de belangengroep Centrum Utrecht zijn naar zijn mening al hoopgevende symptomen voor de toekomst.

Jhr. De Ranitz herinnert ook aan belangrijke restauraties, zoals die van de spits van de Jacobitoren (1953) en het in 1955 aangevangen herstel van de Pieterskerk, dat nu zijn voltooiing nadert. Uit de ruïne van de Geertekerk herrees een nieuw, fraai en voor vele doeleinden gebruikt godshuis. Een lofwaardig initiatief van het Utrechts Monumentenfonds noemt hij het reconstructieplan 't Hoogt. De Kloosterhof herkreeg tussen 1956 en 1962 zijn oorspronkelijke indeling, met nieuwe beeldhouwwerken in de traveeën en zonder de lelijke, afsluitende glazen van de Kloostergang.

Van de historische boeken over Utrecht noemt jhr. De Ranitz Jaap Romijns Hart van Nederland, Struicks Utrecht door de eeuwen heen, Haslinghuis' De Dom van Utrecht, Temminck Grolls dissertatie over Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht, Van Hulzens Utrecht in de patriottentijd, Blijstra's 2000 Jaar Utrecht en diverse andere publicaties, o.m. van Graafhuis en Reeskamp.

Drie musea werd Utrecht in de afgelopen 25 jaar rijker: Van Speeldoos tot pierement, het Spoorwegmuseum en het Van Baaren-museum.

Utrecht heeft zich in deze tijd opvallend gemoderniseerd en ontplooid, zo besluit de burgemeester zijn relaas. Haar bebouwd oppervlak heeft zich ruim verdubbeld, het wegennet is bijkans verviervoudigd. Haar stedschoon is zo veel mogelijk gecultiveerd en vermeerderd; haar stadsbeeld, silhouet en perspectief zijn ingrijpend veranderd. De gemeente heeft haar verdere toekomst voorbereid door het tijdig ontwerpen van een omvangrijke, moderne planning op de gebieden van stedenbouwkundige reconstructie, verkeer en openbaar vervoer, en door het aanvaarden en bevorderen van een uit particulier initiatief ontstaan, in samenwerking met de Jaarbeurs en de Nederlandse Spoorwegen tot stand te brengen herbouwingsplan.

K.

REDACTIE OUD UTRECHT

Als redacteur voor het Maandblad Oud-Utrecht zal vanaf deze jaargang optreden B. Kieboom te Utrecht. Door zijn wijde historische belangstelling als wel niet geboren, maar praktisch geheel getogen Utrechter ligt de verzorging van dit tijdschrift bij hem in goede handen.

De nieuwe Maandblad-redacteur zal door zijn journalistieke activiteiten, vroeger bij het Nieuw Utrechts Dagblad en sinds geruime tijd als redacteur-correspondent van de Nieuwe Rotterdamse Courant en het Algemeen Handelsblad, voor onze leden geen onbekende zijn. Het bestuur acht zich gelukkig, dat deze gewichtige functie nu op zo fortuinlijke wijze na korte tijd reeds kan worden vervuld.

de secretaris, J. E. A. L. Struick

MEDEWERKERS(STERS) GEZOCHT

Een van onze leden is enige tijd geleden begonnen een alfabetische klapper samen te stellen op alle in Utrecht vermeldenswaardige vroegere of meer recente gebouwen, straten, instellingen, gebeurtenissen, kortom op alles, wat de stad aan eigens biedt, uitgezonderd biografische notities. Tussen "St. Aagten" en de "van Zijstweg" liggen drie- tot vierduizend fiches, waarop een beknopte omschrijving van een stukje Utrecht.

Als doel stelt ons lid zich voor te komen tot een goedkope uitgave onder patronage van Oud-Utrecht, waarmee men zich snel en beknopt kan oriënteren over vele bestaande en verdwenen zaken in onze goede stad en in haar historie, oud en nieuw.

Dit werk vereist geen speciale historische kennis, maar wel ijver en tijd, om zaken na te zoeken en te schiften. Een werkgroepje van vier tot zes personen, gemengd naar leeftijd, geslacht en interesse, zou ideaal zijn. De bedoeling is, dat ieder zelfstandig werkzaamheden verricht, zoals aantekeningen maken, teksten rangschikken, redigeren of typen, en dat de groep bijvoorbeeld eens per maand samenkomt om het werk te bespreken. Willen belangstellenden in zelf doen hun naam telefonisch doorgeven aan no. 030 - 1 90 76, zodat een oriënterende bijeenkomst georganiseerd kan worden? Het zou het begin kunnen zijn van een fascinerende tijdsbesteding.

AAN ADSPIRANT-ABONNEES

Utrecht is een oude stad, zelfs een van de oudste steden van Nederland. Haar geschiedenis is hecht verankerd in steen, in tientallen gebouwen, huizen en kerken. Utrecht is ook een jonge en moderne stad, getuige de nieuwe wijken en groot-scheepse reconstructies in de binnenstad. Hetzelfde geldt voor Amersfoort, Zeist en andere plaatsen in de provincie. Bovendien hebben de Utrechtse steden gemeen dat ze de Amsterdamse frivoliteit of de Haagse deftigheid missen.

Andere dingen maken stad en provincie Utrecht tot een uniek stukje Nederland: het natuurschoon met in het westen het polderland, in het oosten de Heuvelrug, in het noorden de plassen en in het zuiden de grote rivieren en de boomgaarden. Vergeten wij niet de Vecht met zijn statige buitenverblijven en de schier ondoordringbare riddershofsteden in het zuid-oosten van de provincie.

Slenter eens langs de grachten en door de oude, smalle en kronkelige straatjes van Utrecht of Amersfoort. Bekijk de gevelstenen, die u vertellen van de gebouwen. Dwaal door de nieuwe wijken en zie hoe de inzichten over wonen en stedebouw zich in een steeds sneller tempo wijzigen. Of wandel door de Slottuin te Zeist en langs de typische gebouwen van het oude Broeder- en Zusterhuis der Hernhutters.

Voor wie oog heeft voor zijn omgeving komen vele vragen als vanzelf op bij een tochtje door stad en land. Niet altijd zal hij direct een antwoord kunnen krijgen. Utrecht heeft echter al lang een vereniging waarin juist dit soort kwesties aan de orde komen: de Vereniging Oud Utrecht.

Voor vijftien gulden per jaar bent u lid van deze vereniging. U ontvangt haar maandbladen, een jaarboekje en kunt deelnemen aan excursies naar belangrijke objecten of instructieve bijeenkomsten. Kortom: Oud Utrecht is een vraagbaak voor alles, nieuw of oud, in de stad en landstreek waar u woont, werkt en leeft. Is dat die paar rijksdaalders niet waard?

LEZING OVER DORESTAD

Op donderdag 19 februari a.s. 's avonds om acht Archief, Alexander Numankade 199 te Utrecht, voor de Archaeologische Werkgemeenschap en de uur zal prof. dr. W. A. van Es in het Gemeentelijk vereniging Oud-Utrecht spreken over Merovingisch Dorestad.

Jaarboekje 1969

Door onfortuinlijke omstandigheden moest de verschijning van het jaarboekje 1969 worden uitgesteld. Vermoedelijk zal dit in februari a.s. aan de leden kunnen worden toegezonden. De nieuwe leden die per 1 januari 1970 tot de Vereniging Oud-Utrecht zijn toegetreden, kunnen voor f 8,— het jaarboekje 1969 bij de secretaris bestellen.

Contributie

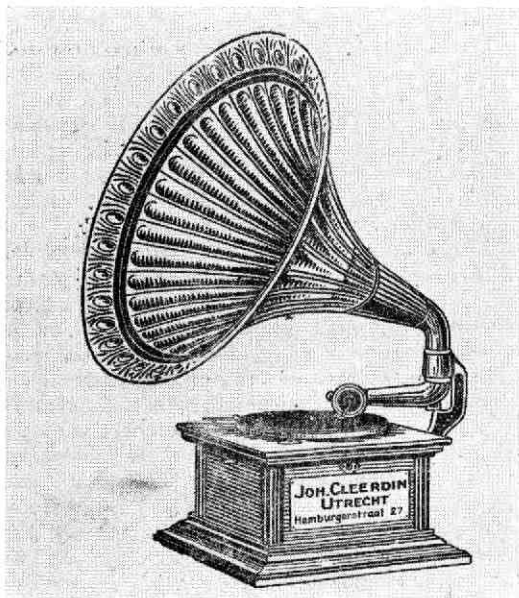
Met ingang van 1 januari 1970 bedraagt de contributie f 15,—, die kan worden voldaan op giro nr. 575520 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

ADVERTEREN

In een tijd waarin dure stereo-installaties voor grammofoonplaten of magnetische banden met elkaar wedijveren om een nóg nauwkeuriger weergave van het geluid, is het misschien wel aardig zo maar een plaatje voorgelegd te krijgen van zo'n ouderwetse pathofoon.

Ruisend als van een versleten spinet bereikten de moeizaam voortgebrachte tonen ons gehoor, maar toch, wat boeide ons dit wonder van de techniek. Helemaal zonder enige aanleiding publiceren wij deze foto overigens niet; precies vijftig jaar geleden adverteerde een inmiddels verdwenen firma in de dagbladen. De bescheiden letters op de doos van het reusachtige apparaat duiden op de originaliteit van de man die de reclame ontwierp.

Jaarvergadering van Oud-Utrecht

Het bestuur van de vereniging Oud-Utrecht nodigt de leden uit tot het bijwonen van de jaarlijkse ledenvergadering op maandag 16 maart a.s. om half acht in het Gemeentelijk Archief, Alexander Numankade 199, hoek Hengeveldstraat, Utrecht.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen van de ledenvergadering van 20 maart 1969.
3. Jaarverslag van de secretaris over 1969.
4. Rekening en verantwoording van de penningmeester over 1969, met verslag van de kascommissie (mej. M. A. Asselberghs, dr. J. W. A. van Hengel en F. H. Klockenbrink).
5. Verkiezing van bestuursleden, wegens het periodiek aftreden van de heren ir. J. D. M. Bardet en mr. J. W. C. van Campen, die zich niet herkiesbaar stellen. Het bestuur stelt in hun plaats als kandidaat voor de heer A. H. R. Hoogezand. Namen van eventuele andere kandidaten kunnen voor 12 maart a.s. schriftelijk worden opgegeven aan de secretaris.
6. Benoeming lid kascommissie; aftredend is mej. M. A. Asselberghs.
7. Rondvraag.
8. Sluiting.

Na afloop van deze vergadering - om ongeveer half negen - volgt een voordracht door ir. dr. J. Visser over „Beschermd stadsgezichten”.

Tweede deel verschenen van Gebundelde Inventarissen

Archieven van veertien sociale, medische, pedagogische en wetenschappelijke instellingen zijn verzameld in Deel 2 van de serie Gebundelde Inventarissen, uitgegeven door het Gemeentelijk archief te Utrecht. Ze geven een overzicht van een bijna nooit gebruikte hoeveelheid archivalia, die samen vele aspecten van de plaatselijke geschiedenis van de stad Utrecht toelichten. De publicatie is dezer dagen in druk verschenen.

Al in 1968 verscheen het eerste deel, waarin de archieven zitten van de scherpschuttersverenigingen, weerbaarheidskorpsen en de burgerwacht, economische instellingen zoals het archief van het St. Eloyengasthuis, het departement Utrecht van de Nederlandse maatschappij voor nijverheid en handel, de Handelssociëteit, de N.V. Utrechtsche

Westerbouw, de Kamer van arbeid voor de confectionbedrijven en de Utrechtse coöperatieve bouwvereniging Samenwerking.

De tweede verzameling betreft de volgende archieven: Algemene commissie van liquidatie der zaken van de voormalige wees- en momboirkamers; Bureau van informatie naar behoeftigen; Utrechtsche gezondheidscommissies; Utrechtsche cholera commissie; Commissie voor nagelaten betrekkingen van choleralijders; Vereniging tot verbetering der volksgezondheid (opgericht tijdens de cholera-epidemie in 1866); Zanderinstituut; Comité voor ontspanning der Belgische geïnterneerden; Entertainment Committee Utrecht; Hieronymusschool (nu stedelijk gymnasium); Provinciaal Utrechtsch Genootschap; Utrechts geneeskundig gezelschap Matthias van Geuns; Vereenigingen Het Leesmuseum en het Utrechtsch Leesmuseum; Utrechtsch Scheikundig, later Natuurkundig Leesgezelschap. De beide delen zijn verkrijgbaar bij het Gemeentelijk archief, Alexander Numankade 199 te Utrecht (telefoon 71 18 14) à f 20,— per deel.

Kasteel uit verleden in Sticht van heden

Tot eind maart is in 't Slot te Zeist de tentoonstelling te zien „Het kasteel uit het verleden in 't Sticht van het heden”, die werd georganiseerd door de stichting Utrechtsche kastelen. Het is een der eerste activiteiten van een gloednieuw gezelschap dat zich ten doel stelt de kastelen, riddershofsteden en historische landhuizen die zich nog niet in de hoede van andere instanties bevinden, te bewaren en een zo goed mogelijke bestemming te geven.

Een ideaal van ons eminente lid ir. J. D. M. Bardet, bewerker van de vierde druk van het Utrechts Kastelenboek, is hiermee in vervulling gegaan. Al jaren geleden ijverden hij en anderen voor een Utrechtsche kastelenstichting, naar analogie van de provincies Limburg, Overijssel en Gelderland.

De Stichtse culturele raad heeft in 1969 flink medegewerkt om de stichting van de grond te krijgen, met als resultaat dat op 24 december j.l. de stichtingsacte kon worden gepasseerd. Voorzitter is dr. J. G. N. Renaud te Amersfoort.

Interessant is het voornemen van de stichting om de kastelen uit heden en verleden in de provincie Utrecht te inventariseren. De gegevens die hieruit rollen, zullen een zo groot mogelijke verspreiding krijgen om een andere doelstelling: „het wekken van belangstelling voor de kastelen en het bevorderen van de studie van hun geschiedenis” waar te maken.

Volgens haar statuten zal de stichting ook de eigendom van kastelen en historische landhuizen kunnen verwerven en bemiddeling kunnen verlenen bij restauraties.

Stedeschoon en verkeer, uitersten in bestemmingsplan Amersfoort

Weinig steden in Nederland vertonen zo veel specifieke als Amersfoort. In menige plaats vinden wij talrijke historische monumenten, maar bijna overal voeren zij een taaie strijd met het opschietend kruid van de stadsvernieuwing, dat onverbiddelijk de gevallen gaten vult. In Amersfoort echter zijn nog plekje waar niets de harmonie van oud stedeschoon verstoort, waar die onnavolgbare sfeer hangt welke bepaalt dat dit Amersfoort is en niets anders.

Het behoud van dat eigen karakter heeft voorop gestaan bij het concipiëren van het bestemmingsplan voor de binnenstad, dat kort geleden aan de gemeenteraad is aangeboden.

Toch is lang niet iedere Amersfoorter gelukkig gebleken met het plan. De belangrijkste grief is dat het plan te veel verkeer toelaat, ook in de oudste kern. Liever zouden zij de hele middeleeuwse kern van de gemeente, die ongeveer rond is en een doorsnede heeft van vijfhonderd meter, voor het autoverkeer afsluiten.

Het toelaten van zo veel mogelijk verkeer houdt verband met de tweede eis van het bestemmingsplan: Amersfoort open houden, opdat het zijn regionale functie niet verliest. De tegenstanders menen dat deze streekfunctie toch niet wordt gediend door de zeer kleine binnenstad, maar wel door grote winkelcentra in de periferie, waar volop gelegenheid is tot parkeren.

Het is niet onze bedoeling aan alle aspecten van het plan aandacht te schenken. Blijkens de slotbeschouwing wil het flexibel zijn, een stuk van een continu proces, waarin de overheid en zeker ook de burgerij voortdurend van eventueel gewijzigde inzichten blijk moeten kunnen geven. Zeker niet alle voorgenomen veranderingen zullen tot stand komen. Er is gelukkig alle kans dat op een aantal punten nog een compromis is te vinden, voordat in mei de gemeenteraad zich over de voorstellen zal buigen.

Voor- en tegenstanders hebben, menen wij, toch wel waardering voor de zorg waarmee ook aan kleine onderdelen is gedacht. De oudste kern van Amersfoort, binnen de eerste omwalling, onderscheidt zich van andere stadskernen door het materiaalgebruik. De helling, vorm en kleur van de daken, de breedte en de ligging van de huizen, het profiel en de verhardingen van de straten, de situering van water, bomen en monumenten: het zijn

allemaal factoren die van Amersfoort iets unieks maken. Ter wille van dit historische karakter van de stadskern zijn vele voorschriften uitgevaardigd.

Het gebruik van baksteen en natuursteen zal in vele gevallen verplicht worden gesteld. Voor dakbedekking zijn pannen het aangewezen materiaal en voor straten en pleinen zullen asfalt noch beton genade vinden.

Gevelwanden die voor het stadsbeeld van waarde zijn, worden opgemeten en in tekeningen vastgelegd. Deze tekeningen vormen het uitgangspunt bij de beoordeling van aanvragen om vergunningen voor het wijzigen van gevels.

Al deze maatregelen hebben een sterk conserverende werking. Toch zullen voor de reconstructie en sanering van sommige stadsgedeelten ook veren worden gelaten. Vierhonderdvijftig huizen staan op de nominatie om te worden gesloopt en daarvoor komen minder huizen terug. Van de 320 beschermde monumenten moeten er zeven verdwijnen.

De vraag is maar wat er voor die huizen in de oude binnenstad terug komt: nieuwbouw die zich althans in de oudste kern zal moeten voegen naar de bestaande bebouwing, niets („holle kiezen“) of pleintjes. Bij sommigen bestaat de vrees dat juist die pleintjes, bedoeld om de te dicht bebouwde stadskern wat lucht te geven, een parkeerfunctie krijgen en derhalve precies het tegendeel bewerkstelligen.

Ook de sloop van zes monumenten bij de Nieuwstraat, met de bedoeling daar de straat te verbreden, vindt lang niet bij iedereen genade. Het stadsbestuur evenwel vindt het belang van zo'n gering percentage der beschermde monumenten niet zo groot als het belang van een open binnenstad.

Gelijk heeft het grotendeels, wanneer het stelt dat het patroon van de stad onaangetast blijft. De nota merkt op dat de plattegrond van Blaeu, daterend van ca. 1650, nu nog geschikt is als gids voor een wandeling door Amersfoort. Dit ontlokt ons een korte terugblik. Amersfoort is ontstaan aan de samenloop van enige beken, die zich ten zuidoosten van de stad met de Eem verenigen. In de buurt van de latere St.-Joriskerk groeide een boerendorp, dat in 1028 voor het eerst in de geschriften voorkwam.

Later ontstonden hier een hof, bestuurlijk centrum

van de bisschoppelijke domeinen in noord-oost Utrecht, en een nederzetting van ambachts- of kooplieden. Stadsrechten kreeg de gemeente in 1259 van de bisschop van Utrecht.

Al vroeg in de veertiende eeuw moesten buiten de oude wallen woonwijken zijn gegroeid, die in de vijftiende eeuw noopten tot het aanleggen van een tweede omwalling. Het middeleeuwse patroon bleef bewaard. Pas in de negentiende eeuw werd ook het stadsdeel tussen de binnensingels en de beken volgebouwd. De meest ingrijpende verandering sedert de afbraak van stadsmuren en -poorten stamt

uit de jaren 1957-'64, toen de Stadsring werd aangelegd om het westelijke, zuidelijke en zuidoostelijke deel van de binnenstad heen.

De nota constateert dat in het Amersfoortse centrum geen echte pleinen voorkomen. De stad kent wel hoven en markten, waarvan de Hof (bij de St.-Joriskerk) de grootste is. Het plan voorziet in een herindelings van de Hof, die nog te weinig zou worden beleefd. Te denken is aan bredere stoepen, terrasjes, groen en zitjes. Op vrijdag en zaterdag moet de Hof het centrale marktplein blijven. Bij alle goede bedoelingen lijkt dit toch een onhaal-

deel van de oude Amersfoortse binnenstad, met de St.-Joriskerk en de Hof.

bare zaak, indien juist de weg langs en over de Hof een belangrijker verkeersfunctie moet krijgen - als gevolg van de verbreding van de Nieuwstraat en een doorbraak in de buurt van de huidige Markthal.

Voor het Lieve Vrouwen Kerkhof, dat nietig weg-zinkt naast de reusachtige „Lange Jan”, zijn enkele veranderingen aangegeven; zo ook voor de Appelmarkt, die een overbouwde doorgang krijgt naar winkels aan de Langestraat. De Beestenmarkt zal in de toekomst het grootste plein worden; in de buurt zijn nieuwe woonflats ontworpen.

De beide oude verdedigingsgordels blijven gehandhaafd en krijgen zelfs een verkeersfunctie. Verdwijnen zullen o.m. de militaire gebouwen bij de Beestenmarkt, de gebouwen van transportondernemingen bij de Koestraat en heel kleine huisjes in de Boldersstraat, het Dreyershofje en de St.-Annastraat, die niet meer zouden zijn aan te passen aan de eisen van deze tijd.

Tussen de wallen in achten de opstellers van het plan hier en daar schaalvergroting mogelijk, gepaard met flinke saneringen. Hier zijn ook parkeerplaatsen en -garages gedacht op een wat grotere schaal dan in de oude kern. Parkeren zal in de oude kern o.m. mogelijk worden gemaakt op een reeks binnenhoven achter de winkelstraten, die zelf gedeeltelijk zullen verkeren in voetgangersdomeinen.

Aan de woonfunctie wordt in het plan wel aandacht besteed, maar naar het oordeel van sommige tegenstanders te weinig. Liever dan de rij- en parkeerfunctie te versterken, zouden zij letten op de aspecten van wonen, werken en recreëren. Eén van de opposanten kreeg van het stadsbestuur in ieder geval reeds de toezegging los, dat een deel van de nieuwe parkeerpleinen zal worden gebruikt voor kinderspeelplaatsen.

Vroeger had Amersfoort meer groen dan tegenwoordig. Geleidelijk zijn de open plekjes volgebouwd. Toch kan het groen niet worden gemist, wil de stad haar recreatieve waarde behouden.

Zelfs speelt het groen een rol in de strijd tegen luchtvervuiling en geluidshinder. Waar dat mogelijk is zal het stadsbestuur daarom nieuw groen aanplanten, om te beginnen op de nieuwe pleinen en hoven. De prachtige plantsoenen op de buitenste omwalling en de tuinen bij de Muurhuizen genieten bescherming.

Onze eerste indruk is dat in het bestemmingsplan voor Amersfoorts binnenstad zeker rekening is gehouden met het stedschoon, maar dat het gemeentebestuur te veel van twee wallen wil eten. Het gedeeltelijk openhouden van een nietig kleine binnenstad, die in vijf of zes minuten is te doorkruisen, lijkt misschien nog nuttig voor luie of zakendoende automobilisten. De praktijk in de grote steden leert echter nu al dat zij eraan zullen moeten wennen steeds grotere afstanden naar en van hun auto te lopen. Een Hagenaar zou zielsgelukkig zijn als hij zijn wagen net zo dicht bij zijn kantoor kon zetten als een inwoner van de Amersfoortse stadskern die in het gebied tussen de beide omwallingen parkeert.

In ieder geval doet het prettig aan dat het stadsbestuur van meet af aan de burgerij in de plannen betreft. De enorme belangstelling voor de tentoonstelling en de beide hoorzittingen die in de Markthal zijn gehouden, bewijzen dat deze openheid op prijs is gesteld.

K.

BOEKBESPREKING

Utrechtse notities. Tekst en tekeningen door William D. Kuik. Uitg. t.g.v. het 125-jarig bestaan van de N.V. Boekhandel v/h J. G. Broese te Utrecht. 1968. 83 blz.

Pas kort geleden kreeg ik dit geestige boekje onder ogen. Hoewel het al van twee jaar geleden dateert, wil ik er hier toch nog even op wijzen, in de hoop dat anderen er ook plezier aan zullen beleven. De eerste bladzijden wekken niet de indruk dat Kuik's notities over Utrecht zullen gaan, maar dan opeens valt er een vergelijking tussen Verona en de Lijnmarkt. Meer Italiaanse steden trekken aan ons voorbij, maar steeds vaker stapt Utrecht er tussen door; Utrecht en Napoleon, Utrecht en Van der Palm, het Silo in de Herenstraat. Een sympathiek portret van Hiëronymus van Alphen als mens misstaat niet in deze notities, omdat hij hier jarenlang gestudeerd en gepraktiseerd heeft - voor mij althans een verrassing. De graficus Kuik kon zich uitleven in beschrijvingen van steendrukkerijen, maar ook een Zouavenfeest in het park Tivoli of een typering als „onze betegelde badhuis-schouwburg” beelden goed uit. De illustraties vergroten het speelse karakter van het boekje natuurlijk. Aan alledaagse ogen doet Utrecht zich niet zó als een betoverde wereld voor!

L.v.T.

Dalmatieken van Bisschop David van Bourgondië

Van de bovengenoemde gewaden, die mij aanleiding gaven tot een beschouwing van het erop voorkomende bisschoppelijke wapen, stond de herkomst niet vast, al viel te vermoeden dat zij door bisschop David aan de Dom te Utrecht geschonken zouden zijn. Dit is dan ook in de catalogus der onlangs te Rotterdam gehouden Erasmus-tentoonstelling (no. 38) vermeld.

Dat hij deze dalmatieken, of zo men wil tuniek (voor de subdiaken) en dalmatiek (voor de diaken) zelf gedragen zou hebben, is onwaarschijnlijk. Immers, David van Bourgondië was door Paus Nicolaas V, nadat deze hem op 10 september 1451 dispensatie van zijn onwettige geboorte en van zijn jeugdige leeftijd (24 jaar) had verleend, bij een bul van 13 september 1451 tot bisschop van Terwaan (Thérouanne, Noord-Frankrijk) benoemd. Op 20 december van datzelfde jaar verklaarde de paus, dat die verheffing geldig was, ofschoon hij destijds slechts in het bezit was van de clericale wijding, dus de tonsuur en misschien de kleine wijdingen. Tevens gaf de paus hem toen enige faciliteiten voor zijn consecratie¹⁾.

Het lijkt daarom aannemelijk, dat David in de periode tussen 13 september en 20 december de drie hogere wijdingen van subdiaken, diaken en priester heeft verkregen, maar dat de bisschopswijding (consecratie) in het voorjaar van 1452 heeft plaatsgevonden. Bij zijn komst te Utrecht bezat David deze laatste wijding dus al.

Ook in een pontificale dienst zal hij deze gewaden niet beide hebben kunnen dragen, omdat zij daarvoor te zwaar zouden zijn. In een pontificale dienst nl., als de bisschop met mijter en staf is getooid, kan hij onder het kasuifel een tuniek en een dalmatiek dragen — later verklaard als symboliek van de volheid van het priesterschap — maar deze zijn dan van licht materiaal. De beide gewaden waarover het hier gaat zijn bijzonder zwaar en daarom moet

het als vrijwel uitgesloten worden beschouwd dat zij ooit voor dit doel zouden zijn gedragen.

Wat wel mogelijk blijft, is het gebruik ervan door de kanunniken, die in zo'n dienst de functies van diaken en subdiaken vervulden. Deze fraaie gewaden van rood fluweel en goudbrocaat zullen alleen bij bijzondere gelegenheden zijn gebruikt, zij het niet steeds op dagen waarvoor rood thans liturgische kleur is, want zij dateren van vóór de kleurencanon van 1570.

Voor het vermoeden dat deze stukken tot de Domschat hebben behoord, heb ik zeer onlangs een aanwijzing kunnen vinden in een handschrift uit de universiteitsbibliotheek te Utrecht²⁾ van Petrus Cornelii Bockenbergh, *Acta Pontificum Traiectensium*. Aan het slot van zijn verhandeling over bisschop David vertelt deze: *Contulit Ecclesiae Maiori pallia in urata sumptuosissima, cum casula et dalmaticis*. (Hij schonk aan de Domkerk allerkostbaarste, met goud geborduurde wandkleden, benevens een kasuifel en dalmatieken).

Na de Reformatie konden deze gewaden niet meer voor de eredienst worden gebruikt en waarschijnlijk heeft een der nog aan het oude geloof gehechte kanunniken ze meegenomen. Later moeten zij dan aan de Apostolische Vicaris zijn overgedragen. Ver-

Dalmatiek van bisschop David van Bourgondië, aanwezig in het Oud-katholiek museum.

1) Brom, Archivalia in Italië, I, 1e stuk (R.G.P. kleine serie no. 2), nos. 129 en 131. Deze acten worden geciteerd door S. B. J. Zilverberg, David van Bourgondië, bisschop van Terwaan en van Utrecht (± 1427-1496). *Prschr. Utrecht* 1951, blzz. 7 en 8, waar de nummers van Brom onjuist zijn weergegeven.

2) Hs. 8^e E 6, fol. 252 v°. Vgl. Dr. B. A. Vermaseren, P. C. Bockenbergh (1548-1617), *Historieschrijver der Staten van Holland. Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, dl. 70 (1956), blzz. 76-77.

Zuurstof voor de doden

De politieke jongerenorganisatie JOVD, afdeling Utrecht heeft een adres gestuurd aan het college van burgemeester en wethouders, waarin zij een warm pleidooi houdt voor uitbreiding van het groen in deze gemeente. Zij stelt voor het voormalige gasfabriekterrein af te breken en daar een stadspark met een speelterrein te stichten. Waar in de oude stad scholen worden gesloopt, zouden bomen en struiken moeten komen. Meer beplanting op het gebied van de voormalige veiling acht zij evenzeer mogelijk en tenslotte zou zij de meer dan honderd jaar oude gevangenis op het eertijds prachtige bolwerk Wolvenberg willen afbreken en vervangen door een plantsoen.

De JOVD kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de ruimtelijke ontwikkeling van Utrecht maar twee prioriteiten kent: het verkeer en Hoog Catharijne. De sanering van een stad zou bij de huidige planologische opvattingen slechts bestaan uit het scheppen van parkeergarages, parkeerplaatsen, verkeersaders en ringwegen. De economische en verkeerstechnische uitbreiding van de stad zou in geen verhouding staan tot de (achtergebleven) natuurrecreatieve voorzieningen.

Zuivere zuurstof kun je volgens deze jongeren nog het beste inademen op de algemene begraafplaatsen. Van Scheltema's uitspraak: „Utrecht, eene opene bloeiende landstad“, blijft naar hun mening niets over voor wie nu in de stad zwerft en ziet hoe bijv. op het Domplein de weinige bomen de kaal-

heid van de stad accentueren. „Het groenst is Utrecht nog in de kersttijd; dan kapt men bomen om de stad met dode bomen groen te maken.“

Th. G. van Dijk. *Een beschilderd graf in de Pieterskerk te Utrecht*; in *Westerheem*, jg. 18 (1969) nr. 6, p. 308-309, m. ill.

Het lijkt wel alsof er geen einde kan komen aan de opzienbare ontdekkingen in de Pieterskerk. Sinds 15 november van het vorig jaar kan Utrecht zich in het bezit weten van een beschilderde grafkamer uit de eerste helft van de 14e eeuw. Tot nu toe moesten we voor bewondering van beschilderde graven naar Aardenburg of Sluis reizen. Leden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland hebben bij hun opgravingen in de Pieterskerk nu iets dergelijks blootgelegd. In de jongste aflevering van hun orgaan worden de vondstomstandigheden beschreven alsmede de schilderijen. Gaaf zijn ze helaas niet: van een kruisigingsvoorstelling is bijna niets over, maar op de tegenoverliggende wand zijn toch nog de heiligen Catharina, Paulus en Petrus te zien. Een foto van de patroonheilige van de kerk, naast wie een biddende priester knielt, geeft een indruk van de schilderwijze. Wie de voorstellingen zelf wil zien, zal dunkt me wel een kans daarop hebben bij de excursie die verbonden is aan de lezing over de Pieterskerk van dr. ir. Temminck Groll, in het maartprogramma van de Utrechtse Volksuniversiteit. L.v.T.

(Vervolg van pag. 13)

moedelijk zijn ze in de pastorie in de Driehoek van St. Marie bewaard. Zij zijn thans eigendom der Oud-Katholieke parochie van St. Gertrudis. Het kasuifel is niet meer aanwezig. Een dergelijk stuk, afkomstig van de kathedraal te Luik, is te zien geweest op de tentoonstelling Utrecht's kunst en opkomst en bloei 650-1650, gehouden in het Centraal Museum te Utrecht in 1948 (cat. no. 204).

Bij de kostbaarheden die door bemiddeling van twee kanunniken van St. Jan, Arnoldus van Esch en Gerard van den Steen, bewaard zijn gebleven, staan deze dalmatieken niet met zoveel woorden vermeld³⁾. Wel wordt er gezegd, dat de albe van Bernulfus aan de latere Apostolische Vicaris Petrus Codde is overgedragen. Aan het slot van de lijst worden genoemd: Een goutlaken carsufel met een

3) *Dodt van Flensburg*, Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen, III, blzz. 198 en 201.

schoon gebeelt cruys. Item twee dergelijke goutlaken dalmaticae of dyenrocken een voor den diaken ende d'ander voor den subdiaken. Of hier de gewaden in kwestie zijn bedoeld, valt niet uit te maken.

A. J. van de Ven.

NASCHRIFT

De bovenstaande tekst was reeds gezet, toen de heer F. H. C. Weytens, hoofdarchivist bij het Rijksarchief te Utrecht, mijn aandacht vestigde op een resolutie van het Domkapittel d.d. 3 juli 1571, waarbij besloten werd tot herstel van de kostbare, door wijlen bisschop David geschonken en voor de eredienst bestemde, goudbrokaten gewaden. Hiervoor moest een eveneens door bisschop David geschonken en van dezelfde stof vervaardigd antependium van het hoogaltaar worden gebruikt. In de plaats van dit aan de voorzijde van het altaar afhingende en daar voor versiering dienende kleed zou een soortgelijk antependium gegeven worden, voordat het oude werd gesloopt. De afbeelding bij het vorige artikel stelt wél het wapen der Bourgondiërs voor, maar is niet geheel identiek aan het wapen van de bisschoppen David en Philips van Bourgondië, zoals ook uit de beschrijving blijkt. Er ontbreekt in rood het kruis van zilver, dat bij het bisdom Utrecht behoort.

Zestiende-eeuwse ramen van de Klaaskerk

Er zijn in de loop van de 16e eeuw veel zorg en kosten besteed aan het onderhoud en waar nodig de vernieuwing van gedeelten van de Klaaskerk in haar inventaris. Zo is bijv. in 1520 het koor aan de kerk vernieuwd. Maar ook voor de verfraaiing van het gebouw had men aandacht. Tot drie maal toe is er in de 16e eeuw sprake van het aanbrengen van een „glas” in het koor, waarmee dan een glas-in-lood raam wordt bedoeld.

De eerste keer heeft naar het schijnt de kerk op haar eigen kosten zo'n sierraam laten maken. De volgende ramen heeft zij zich laten cadeau doen. Dat het initiatief daarbij niet zo zeer van de schenker als wel van de kerk zelf is uitgegaan, komt thans bij het laatste raam, wel heel duidelijk uit. Het zal hier de drie glazen bespreken in de volgorde waarin ze in de rekeningen worden vermeld.

De eerste uit Utrecht geboortige Adriaan Florensz, bisschop van Tortosa, werd op 9 januari 1522 tot paus verkozen. Nog dat zelfde jaar werd te zijner ere in de Klaaskerk een raam aangebracht waarop de volgende posten uit de kerkrekening van 1522 betrekking hebben.

Item gegeven Claes Wyeman van dat glas dat daer in dat n[ieuw]e koer staet ende is gemaect in die er van ons heylyke vader de paus Adrianus de este ende hout CXLVIII voet, elke voet voer V stuvers, facit XXXVII gulden.

Item n[och] gegeven o[m] XXI glaes roeyen, dat tuck een halfven stuver noch 1) daer men 'e glaes mede sluyt, facit te samen XVI stuver VI wit. 2)

Over deze uitgaven vinden we maar twee particuliere giften van f 10,— en f 3,— „tot des paus glaes mede te betalen”. Of in de jaren na 1522 nog meer bijdragen voor dit doel zijn ontvangen, is niet zeker. Het is niet meer nagaan, doordat de rekeningen van die tijd erg onvolledig bewaard zijn gebleven; 23 bijv. ontbreekt geheel. Uit wat straks nog volgt blijkt dat in dit raam paus Adriaan zelf was betrokken.

De tweede raam is aan de kerk geschonken en wel door „Zijne Keizerlijke Majesteit”. Dit staat als volgt in de kerkrekening van 1564/1565 vermeld:

Item noch voor thien ijsseren roijen aen t glas dat de Keijserlicke Majesteijt gegeven heeft, waervoor betaelt V stuvers.

De derde raam zal deze schenking wel dateren uit de regeringsperiode van Karel V en dus van uiterlijk 1555. Niet alleen is het onwaarschijnlijk dat diens opvolger

als keizer van het Duitse Rijk dit raam geschonken zou hebben nadat de Nederlanden in 1555 onder de koning van Spanje waren gekomen, maar bovendien vinden we in dezelfde rekening nog enkele andere uitgaafposten die erop wijzen dat dit keizerlijke geschenk toen al niet zo kersvers meer was:

Item Melchior Weijman glaesmaecker omme tglas aldaer vuyt te neemen ende voorts vijff panden daer off verloijdt ende seshien panden verlaept, mitsgaders voorschreven glas wederomme in te setten, tezamen daervan betaelt IIII gulden X stuvers. Item Meester Henrick van Noordt voor vierenvijftich voeten Bentemersteen, die voet gereeckent op seven stuvers, dwelcken gebesicht zijn aen tglas staende in ons hoochkoor daer die Keijserlicker Majesteijt zijn figuylr in staedt, betaelt XVIII gulden XVIII stuvers.

Het derde en laatste raam is aan de kerk geschonken door de aartsbisschop van Utrecht Schenck van Toutenburg. Met betrekking tot dit raam kunnen we zeker niet zeggen dat het kerfbestuur er als de kippen bij geweest is zoals bij het aanbrengen van het raam ter ere van paus Adriaan. Integendeel, er is hier eerder sprake van een cadeau op de valreep.

In 1559 was Utrecht bij de nieuwe kerkelijke indeling van de Nederlanden tot aartsbisdom verheven en op 10 maart 1561 bekrachtigde de paus de benoeming van Frederik baron Schenck van Toutenburg tot aartsbisschop. Deze overleed op 25 augustus 1580.

De kerkrekening van 1579 vertelt ons vrij uitvoerig op welke manier het bestuur van de Klaaskerk erin geslaagd is van de aartsbisschop nog in diens laatste levensjaar een „glas” los te praten, respectievelijk te laten praten. De tekst spreekt voor zichzelf. Alleen wil ik erop wijzen, dat men het maken van het raam blijkbaar heeft aanbesteed om de aartsbisschop niet nodeloos op kosten te jagen. Men vindt het onderstaande in de kerkrekening over 1579 op de folio's 4 en 5.

Betaelt Dirck Aertsz van Bueren, procureur, voor een requeste int Latijn te maecken ende int net te scrijven daerinne veel arbeijts gelegen was, daerbij versocht ende van den Eertsbisscop geobtaineert worden een glas inde kercke voorsz. XXX stuvers. Betaelt heer Nicolaes, cappellaen vanden Eertsbyscop, vande voorsz requeste te presenteren ende een goet woerd te verleenen XXXV stuvers. Betaelt Aert Thoenisz van Wincop int bestajden vant voorsz gegeven glas omme den minsten coop ende ten meesten waer te maecken in bijwesen

1) Hier zijn enkele woorden onleesbaar geworden.

2) Er gingen 12 wit in een stuver.

van Bartholomeus Henrick van Zijll ende anderen
II gulden X stuyvers.
Noch gegeven die knecht die dat glas maeckten
ende inne setten X stuyvers.
Gegeven den dootgrever ende zijn zoon Jacob mit
noch een man genaempt Aelbert van drie nacht
waeckens in dat choer als dat glas daer vuyt was
ende open stondt, te saemen XXVI stuyvers.

Weten we dus vrij nauwkeurig wanneer deze glas-
in-lood ramen in het koor zijn aangebracht, een toe-
vallige vondst van G. van Klaveren, ambtenaar op
het Utrechtse gemeentearchief, heeft indertijd aan
het licht gebracht in welk jaar en op wat voor
sensationele wijze de ramen zijn verloren gegaan.
Hierover nader in een volgend maandblad.

P. H. Damsté

*Paus Adriaan VI, aan wie
een raam in de Klaaskerk
was gewijd (kopie naar
Jan van Scorel).*

Excursie naar Culemborg

Op zaterdag 11 april 1970 maakt de vereniging Oud-Utrecht een excursie naar Culemborg. Vertrek 13.30 uur van het parkeerterrein aan de Kruisstraat. De kosten bedragen f 4,75, indien per bus en f 1,75 indien met eigen vervoer wordt gereisd. De kaartverkoop vindt uitsluitend plaats bij de fa. de Discus, Minrebroederstraat 25 te Utrecht. De uiterste sluitingsdatum is woensdag 8 april. Beperkte introductie is gaarne toegestaan. Samenkomst in Culemborg om 14.15 uur in het stadhuis. Culemborg is een bekoorlijk kasteelstadje, dat ontstaan is naast de oostwaarts gelegen burcht, die uit 1271 dateert. De plaats groeide langs de dijk, nu Voorstraat en Markt. In 1318 kreeg Culemborg stadsrechten. Van 1370-1390 werd de stad door de uitbreiding met de Nieuwstad aan de zuidzijde en het havenkwartier aan de noordzijde meer dan dubbel zo groot. Sinds 1555 was het graafschap Culemborg soeverein gebied, dat tijdens de Reformatie als één van de eerste plaatsen het nieuwe geloof invoerde. In de Republiek van de Verenigde Nederlanden was Culemborg een vrijplaats, waar vele bankroeters een goed heenkomen zochten en soms ook vonden.

Het stadhuis werd van 1534-1539 gebouwd door de Zuidnederlandse bouwmeester Rombout Kelder-

mans als een laat pronkstuk van de Gotiek met opvallende versieringen. Ook het interieur munt uit door fraaie ruimten en kunstvoorwerpen uit vele tijdperken. Van 1941-1946 werd het stadhuis in zijn oude staat hersteld.

De Grote of St. Barbarakerk is een 15e eeuwse laat-Gotische kruisbasiliek in een ruim opgezette, maar eenvoudig-indrukwekkende stijl. De ingebouwde toren heeft een stoer 14e-eeuws benedengedeelte en een rijker bewerkte verdieping uit de 15e eeuw. In 1654 verwoestte een brand de spits. Het interieur bevat interessante meubels en grafmonumenten o.a. van de Utrechtse meubelmaker Mr. Joris Fluyt, ca. 1660.

Het St. Elisabethsweeshuis aan de Herenstraat werd 1556-1559 gebouwd uit de erfenis van Elisabeth van Culemborg. In 1856 werd het complex verbouwd. Verschillende 16e eeuwse bouwdelen zijn nog aanwezig. De toegangspoort dateert uit de jaren 1782-1785. In dit gebouw, dat vanaf 1960 werd gerestaureerd, is de Oudheidkamer ondergebracht.

Van verschillende oudere woonhuizen is het V.v.n Riebeekshuis, Achterstraat 28-30, belangwekkend. De herinnering aan de stichter van de Kaapkolonie is opnieuw naar voren gekomen door de recente restauratieplannen.

GEBREK AAN ZUURSTOF

Uit het februari-nummer van ons maandblad blijkt, dat de jongerenorganisatie JOVD, afdeling Utrecht zich tot het college van burgemeester en wethouders heeft gewend met de klacht, dat in de gemeente Utrecht zo veel groen verdwijnt, dat er alleen op de algemene begraafplaatsen nog zuivere zuurstof kan worden ingeademd.

Laat ik - als oudere - hieraan nog toevoegen, dat er in Utrecht in de laatste vijftig jaren door de overheid (onnadenkend) veel meer schade is aangericht dan deze jongeren hebben kunnen waarnemen. De grote herenhuizen zijn na de komst van de auto's verlaten en aangekocht ten behoeve van overheidskantoren. Deze huizen hadden grote tuinen. Helaas zijn deze, zonder dat dit van de straat af zichtbaar werd, van alle „groen” ontdaan en met kantoorruimten volgebouwd.

Mij dunkt dat deze mishandeling van de leefbaarheid in Utrecht, welke thans tot bovenvermelde klacht aanleiding heeft gegeven, aan de historie niet mag ontbreken.

A. J. S. v. L.

CENT VOOR DE ORGELMAN

Het museum *Van Speeldoos tot Pierement* zoekt „particuliere steun van stad- en landgenoten” om het nieuwe gebouw waarover het de beschikking heeft gekregen, Achter de Dom 12, grondig te restaureren en in te richten. Wij vermelden graag het gironummer 20 02 47 en het adres: Wilhelminalaan 7, De Bilt.

Het „draaiorgelmuseum” werd gesticht in 1958, op initiatief van burgemeester De Ranitz. Doel: het opsporen, restaureren en exposeren van z.g. automatische muziekinstrumenten, o.a. speeldozen, fluitklokken, speelautomaten, orchestrions, kleine en grote cilinderorgels, draai-, dans- en orkestorgels. In het Catharijne Convent is voor de steeds groeiende collectie voorlopers van onze Hi-Fi installaties geen ruimte meer.

Degelijke bouw kenmerkte citadel Vredenburg

Bij het aanleggen van de spuioker door de Rijnkade zijn opnieuw de fundamenteën van de citadel Vredenburg tevoorschijn gekomen. De geschiedenis van het kasteel is voldoende bekend; wij verwijzen naar het *Jaarboekje van Oud-Utrecht 1932*, waarin Graadt van Roggen een artikel over het Vredenburg heeft geschreven, en naar *Utrecht door de eeuwen heen* van dr. Struick. Spectaculaire vondsten werden bij de jongste, beperkte ontgravingen niet verwacht en die zijn er ook niet geweest. De metingen en hun uitwerking geven voor de vakman toch wel zin aan het oudheidkundig speurwerk. Wellicht zal een aanvullend onderzoek na de sloop van de Jaarbeursgebouwen feitenmateriaal aandragen dat ook de leek in sterke mate kan interesseren.

Ditmaal zijn behalve de fundamenteën voornamelijk aan de oppervlakte gekomen fragmenten van Bentheimer zandsteen, Namense en rode Bremerstenen kogels met een diameter van 28 tot 40 centimeter en, bij het zuidwestelijke bastion, een grote hoeveelheid runderhoorns, afval van de leerlooierijen die aan het Vredenburg hebben gestaan.

Een raadsel verschafte de vlijlaag, tevens de aanleg van de fundering, die bestond uit niet gemetseld, uit sloop vrijgekomen, bewerkt natuursteen. Gevonden werden bouwfragmenten zoals waterlijsten, montansteen, tracteringen van balustraden en vensters. Aan de nog duidelijk aanwezige sporen van bewerking op de steen is te zien, dat deze steenfragmenten maar korte tijd gebruikt zijn voor het doel waartoe zij waren gemaakt. Zijn het resten van het voormalige Catharijneklooster of van andere bouwwerken?, wij weten het niet.

Van de afdeling gebouwen en monumenten bij de Dienst van openbare werken ontvingen wij een uitvoerige toelichting op het meetwerk aan de Rijnkade. Dit werk was uit historisch oogpunt bezien beslist noodzakelijk, omdat deze keer de funderingen definitief werden opgeruimd.

Als basis voor het onderzoek diende, evenals in 1930 bij de bouw van het Jaarbeurspand, het bewaard gebleven ontwerp van Rombout Keldermans, dat is ondergebracht in het rijksarchief te Utrecht. Toen, en ook in 1962 bij de reorganisatie van het Vredenburg, kwamen diverse onderdelen vrij te liggen die konden worden herkend als resten van het Catharijneklooster of de citadel. In kaart gebrachte funderingsresten en het ontwerp van Keldermans werden op elkaar gelegd, waardoor een vrij duidelijke indruk ontstond van de totale situering van de citadel.

Over de twee westelijke bastions hebben wij goe-

de informatie gekregen uit het rapport van de opzichter bij rijkswaterstaat D. van der Werf, van wie in het archief van de rijksdienst voor de monumentenzorg te Voorburg een portefeuille met acht tekeningen wordt bewaard over *Overblijfselen van het Kasteel Vredenburg te Utrecht, gemeten en in tekening gebracht tijdens de slooping in 1869*.

Bij het ontgraven van het zuidelijke bastion, waarmee ditmaal werd begonnen, kwamen de onderzoekers meteen al onder de indruk van de forse fundamenteën. Metselwerk van vijfeneenhalve meter dik is tenslotte geen kleinigheid. Toen het bastion helemaal was blootgelegd, waren er twee, naar het zuiden gerichte schietsleuven te zien.

Ook vonden zij de aansluiting met de stadsmuur, die gelijktijdig met het bastion was opgetrokken. In de voormalige kelder stonden nog twee muurpijlers van baksteen tegenover elkaar, compleet met kapitelen en aanzetten van de gewelfribben, maar zonder basementen.

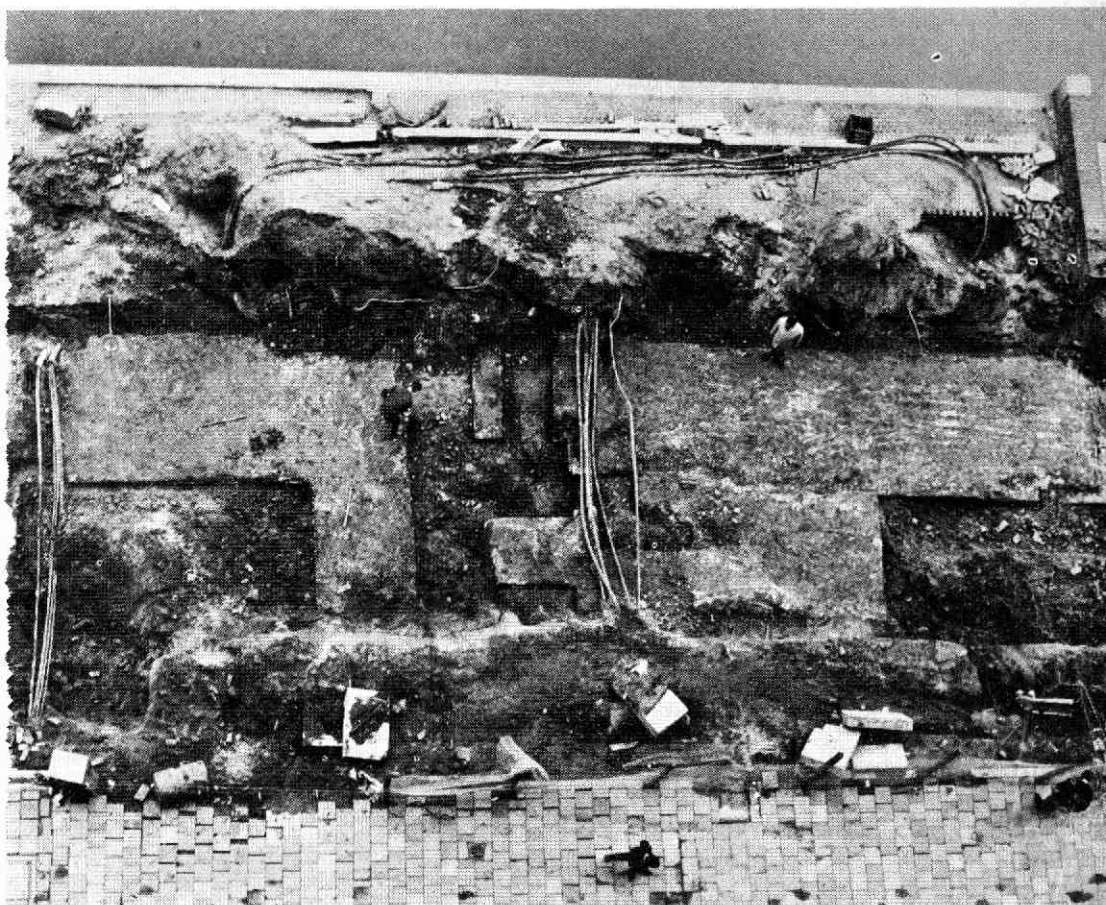
Naast de noordelijke muurpijler lag de ingang van de kelder. Enige onduidelijk gebogen muurvlakken kunnen wijzen op de aanwezigheid van trappen en putten in vroeger jaren.

Toen deze restanten werden ingetekend in de plattegrond, verraste de nauwkeurige overeenkomst met het ontwerp van Keldermans: de plaats van de aansluiting met de stadsmuur, de kelderwanden en de beide muurpijlers, zowel als de totale richting klopten precies met de gegevens.

Ook Van der Werf geeft in een brief van 16 augustus 1871 aan *Den Heer Voorzittend Lid der Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen enz. der oude vaderlandsche kunst* bijzonderheden over het zuidelijke bastion. De totale onder- en bovenruimte is dan nog aanwezig, al is het keldergewelf uitgebroken en de ruimte gedeeltelijk volgestort.

Van de kelder zijn alleen de schildbogen nog te zien. Inzake het materiaalgebruik en de detaillering verwijst Van der Werf naar zijn rapport over het noordelijke bastion. Het zuidelijke stond in de vorige eeuw bekend als het *Spanjaardsoord* of *Spanjaardsgat*.

Waren de fundamenteën al fors gebouwd, ook de ontgraven buitenmuur met zijn drie meter dik metselwerk mocht er wezen. De buitenmuur was aan de stadskant verbonden door middel van dwarsmuren met een binnenmuur. Ook de dwarsmuren waren drie meter dik. Hun onderlinge afstand was ongeveer zeven meter. De buitenste muur is blijkbaar niet aangelegd op de plek waar ze volgens

Bovenaanzicht van de fundamenteën van de citadel Vredenburg, gelegen onder de Rijnkade.

de aanvankelijke plannen moest komen. Het ontwerp geeft hier iets aan wat waarschijnlijk een talud moest worden.

Tussen de beide westelijke bastions heeft eertijds een poortgebouwtje gestaan, dat echter minder omvangrijk is geworden dan Keldermans had ontworpen. De fundering toont geen verzwaringen of bijzonderheden. Wel leren de metingen dat iets meer naar het noorden een mogelijkheid moet zijn geweest het kasteel over het water binnen te komen. In het metselwerk van de buitenmuur zijn daar namelijk openingen uitgespaard. Een deur en een gemetselde trap moeten toegang hebben verschaft tot het kasteel.

De plaats van het noordelijke bastion is eveneens

niet helemaal in overeenstemming met de schetsen van Keldermans. De noordwestelijke hoekpartij is viereeneenhalve meter naar het noorden opgeschoven. Een strook schoon metselwerk accentueerde een schietsleuf, die opnieuw zuidwaarts was gericht. In de kelder zat nog een muurpijler van dezelfde vorm als die in het zuidelijke bastion. De gegevens van Van der Werf lichten ons verder in over het noordelijke bastion. Het bestond voor de sloping in 1869 uit twee overwelfde ruimten boven elkaar. Het opgaande metselwerk was uitgevoerd in zg. poepsteen, een forse, rode baksteen in steenkalk. De baksteen van de gewelven was geel.

Volgens Van der Werf was de bovenste ruimte in

Zestiende-eeuwse ramen van de Klaaskerk (slot)

In het maandblad Oud-Utrecht van maart 1941 publiceerde G. van Klaveren Pz. onder de titel *Een late beeldenstormer* een door hem gevonden handschrift, waaruit bleek dat de glas-in-lood ramen van de Klaaskerk al in het begin van de zeventiende eeuw op gewelddadige wijze zijn vernietigd en wel door iemand van wie men dit in de laatste plaats verwacht zou hebben: de eigen kerkmeester van de Klaaskerk.

Ik mag de tekst van het handschrift hier wel opnieuw doen afdrucken wegens het verband met de ramen in kwestie. Maar vooraf nog een korte toelichting.

In het archief van het kapittel van Oudmunster³⁾ bevinden zich enige portefeuilles met losse stukken, die het tijdvak 1570-1621 beslaan. Veel van deze stukken zijn afkomstig van de in 1611 overleden secretaris van het kapittel Hendrick Rutgersz van Ommen en het overgrote deel hiervan heeft geen betrekking op het kapittel maar op Van Ommens praktijk als notaris en zaakwaarnemer.

Zo ook een ongedateerd ontwerp-adres aan het stadsbestuur van Utrecht, waarin enige niet met name genoemde personen verzoeken, de kerkmeester Gerrit Jansz te verplichten de door hem vernielde ramen in de St. Nicolaaskerk in hun oude staat te herstellen. Blijkbaar hebben de requesteranten aan Van Ommen gevraagd dit adres voor hen op te stellen. Of het ooit is verzonden, valt te betwijfelen. In de vroedschapsnotulen wordt er geen melding van gemaakt.

Over de genoemde Gerrit Jansz nog een enkel woord. Het was gebruikelijk, dat ieder jaar de kerkmeester die de rekening had opgemaakt, aftrad en plaats maakte voor een ander. Gedurende het jaar 1608/'09 werd die functie waargenomen door Gerrit Jansz uuter Hage. Voordien waren de

kerkrekeningen altijd in strikt onpersoonlijke en zakelijke bewoordingen geredigeerd, ook toen uit diverse posten bleek dat de Klaaskerk in 1579 voor de gereformeerde godsdienst was ingericht. Bij artikel II van het religie-akkoord van 15 juli 1579⁴⁾ was n.l. bepaald:

„Dat die van de Gereformeerde Religie binnen deser Stad Utrecht, sullen hebben vrij ende libre exercitie van haar voorsz Religie, binnen die Kerken van de Minrebroeders, St. Jacob, die Buurkerke, ende Sint Nicolaas.”

Maar in de rekening van 1608/'09, die van Gerrit Jansz, klinkt plotseling de toon van de onverdraagzame fanaticus. Dan wordt er gesproken van „*paepsche memorytafels*” en van „*superstitieuse gedichtselen*” en hij doet al die zaken uit de kerk verwijderen.

Daarbij heeft hij het niet gelaten. Vrijwel zeker is hij ook degeen geweest die als een wildeman eigenhandig de gebrandschilderde ramen in het koor heeft vernield. Wij mogen dit opmaken uit de inhoud van het door notaris Van Ommen opge maakte adres aan de vroedschap van de stad, waarvan ik de tekst nu laat volgen:

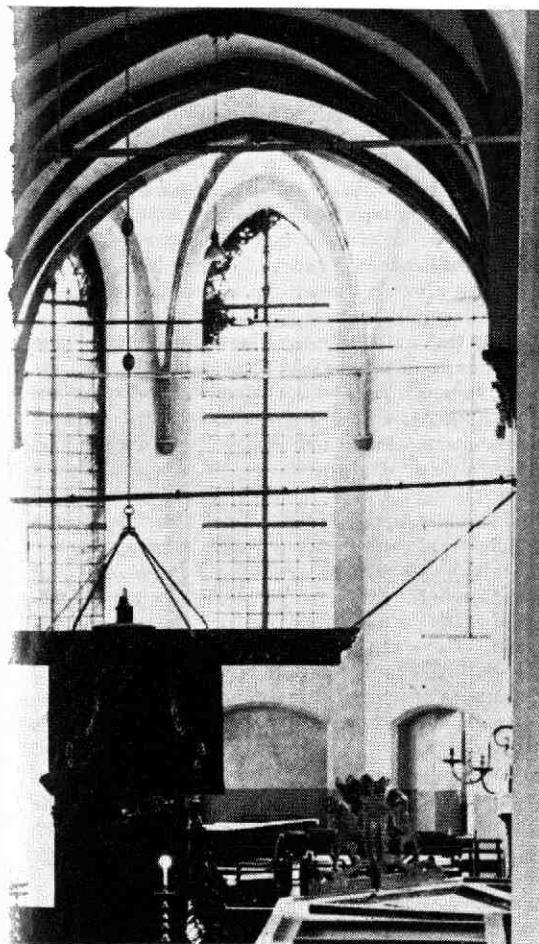
Aen Mijn Edele Heren van de Magistraet der stad Utrecht. Verthonen met behoerlijcke reverentie te kennen gevende,⁵⁾ hoe dat zij luyden tot hoeren leetwesen onlanx verstaen hebben, dat ene Gerrit Janss., mede kerckmeester in der tijdt vande parochie kercke van St. Nicolaes deser stadt, hem wel te mere ende vermetelijcken op zijn eygen auctoriteyt vervordert ende onderstaen heeft d glazen inde voors. kercke gegeven ende doen geven bij wijlen mr. Adriaen van Utrecht, in zijn leven Paus van Romem, dzeste van dien name, geboren in dese stadt Utrecht, ende Frederick Schenck van Tautenborch, overleden Aertsbis-

Gotischen Kerkenstijl gebouwd, langwerpig achtkantig van vorm. Zijn tekening toont een plattegrond die sterk afwijkt van het ontwerp. Het plan geeft kruisgewelven aan met een rij zuilen in het midden, maar de opmeting van 1870 laat gewelven zien tegen muurpijlers zonder zuilenrij. Bovendien is de ruimte door een boog in tweeën gedeeld. Ook andere onderdelen zijn verschillend.

De kelderruimte moet minstens vier meter hoog zijn geweest. Zij was door een dwarsmuur in tweeën gedeeld. In beide kelderruimten steunden drie vierkante pijlers het gewelf. In het hart van de noordwestelijke keldersluiting staat bovendien

een groep van vier pijlers, die vroeger de *Monnikskap* werd genoemd. In de bovenste ruimte werd voor de gewelfribben natuursteen gebruikt, voor de kelder baksteen en natuursteen. De kelder ontving geen daglicht.

Het metselwerk van de fundering was bijzonder hecht. De samenhang was zo groot dat de steenklompen slechts met springstof in kleinere stukken waren te verdelen. Het spaarzaam tot ons gekomen natuursteen, dat voor de citadel werd gebruikt, vertoont een zorgvuldige detaillering en sporen van een vakkundige bewerking. K.

Ramen van nu in de Klaaskerk.

schop deses stichts, mit oock d'bisschop van Groeningen, Jan Knijff, te violeren, te schenden ende te deformeren, eerst mit het off te doen nemen thoof vande effigie vande genoemde mr. Adriaen, Paus, ende daer naer tselve jegens d'eerde te werpen ende mit voeten te treden, ende van gelijcke t glas van Tautenborch, oock van wijlen d'Bisschop Knijff in stucken te slaen. Alle welcke feytelijcke daden d'supplianten (als wesende tsaemen naeste vrunden vande voorn. mrs Adriaen, Tautenborch ende Knijff, sulcx zijlyuden, supplianten, den rechte genoeg zijnde sullen cunnen verthonen ende then dele kennelijck is) ver-

staende onbehoorlijck te zijn ende te strijden jegens zo d'Goddelijcke als weerlijcke rechten desen aengemerct. Versoucken d'supplianten mit reverentie appointemente opte marge van dese, waer bij d'voorss. Gerrit Janss. geordonneert werde d'voorss. glasen te stellen in sodanigen state als die voorde voorss. feytelicke deformatie geweest zijn. Nisi causam, waer van d'voorn. Gerrit Janss. U, mijn E. Heren, gehouden sall wesen binnen acht dagen then ingangh van U Ed. t'advertieren, op pene van provisie. Dit doende etc.

Wanneer we de in dit adres genoemde ramen vergelijken met de zestiende-eeuwse, die eerder ter sprake zijn gekomen, blijkt er geen volledige overeenstemming te bestaan. Het raam van paus Adriaan en dat van aartsbisschop Schenck van Tutenburg waren ons bekend. (Dat het adres abusievelijk vermeldt dat paus Adriaan zijn raam aan de kerk had geschonken, laten we daar.) De deldrieste kerkmeester heeft het raam met de voorstelling van Zijne Keizerlijke Majesteit naar het schijnt met rust gelaten. Het wordt althans in het adres niet genoemd.

Wel een raam van wijlen Jan Knijff, de gewezen bisschop van Groningen, welk raam ons onbekend was. We kunnen moeilijk aannemen dat de adresanten de beeltenis van de keizer voor die van een bisschop hebben aangezien. Het raam van bisschop Knijff moet dus zijn aangebracht in een jaar waarvan de kerkrekening is verloren gegaan of wel er hebben zich bij deze schenking geen bijkomende kosten voorgedaan.

Knijff was in 1563 tot bisschop geconsacreerd, kon eerst in 1568 bezit nemen van zijn zetel en stierf in 1576 te Groningen aan de pest. Dat de beeltenis van een bisschop van Groningen prijkte in een Utrechtse parochiekerk, is waarschijnlijk hieraan toe te schrijven, dat Knijff te Utrecht uit een daar in aanzien zijnde familie was geboren.

Wij kunnen nu moeilijk meer uitmaken waar elk van die vier ramen zijn plaats heeft gehad. Het koor van de Klaaskerk wordt afgesloten met drie zijden van een achthoek. Ongetwijfeld zullen de drie ramen van deze koorafsluiting, met de twee ramen in de zuidwand van het koor die nu met baksteen zijn dichtgemetseld, het meest in aanmerking zijn gekomen.

P. H. Damsté.

³⁾ Rijksarchief Utrecht, Archief van het Kapittel van Oudmunster, catalogusnummer 36.

⁴⁾ Johan van de Water's Groot Utrechts Placaatboek, derde deel, pag. 9.

⁵⁾ Hier volgt een open ruimte, kennelijk bestemd voor de namen van de adressanten.

R. Blijstra, 2000 jaar Utrecht

Utrecht is een stad van diepgaande tegenstellingen tussen mogelijkheden en verwezenlijkingen, tussen de overheid en de burgerij, tussen de gedroomde ideale stadsvorm en de vaak trieste werkelijkheid, tussen de levenskrachtige strevingen en de vertragende verslapping. Deze contrasten lopen als een rode draad door de heldere, leesbare uiteenzettingen van R. Blijstra in zijn boek over de „stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum”.

Een machtig stuk werk, waarin de boeiende wording van Utrecht even duidelijk behandeld is als de toekomst. Weinig schrijvers hadden dit onderwerp beter kunnen aanpakken dan R. Blijstra, literator en stedebouwkundig deskundige, die een vaardige pen verbindt met een uitgebreide kennis en een diepgaand inzicht.

De beschrijving van alle wederwaardigheden van alle ontwerpen, van de achtergronden, de teleurstellingen en de successen, is uitputtend zonder vervelend te worden. Integendeel, de belangstellende Utrechter - en Blijstra verzekert ons op pag. 180 dat de interesse in de Domstad groter is dan men wel denkt - zal geboeid de ontwikkelingen van zijn dierbare woonplaats kunnen volgen.

Het is plezierig dat de schrijver nergens bezweken is voor de verleiding zijn eigen oordeel op de voorgrond te stellen: uit de talloze meningen, ontwerpen, feiten en situaties, die Blijstra ons voorschotelt, kan een keuze gedaan worden aan de hand van de omzichtige toelichting van de ervaren auteur. Zelden is tenslotte een werk zo knap geïllustreerd: ieder plaatje versterkt en verduidelijkt het betoog, dat afgerond wordt met waardevolle statistieken, tabellen en ander materiaal.

Getrouw aan de belofte van de ondertitel opent Blijstra met een uitvoerige behandeling van de vormgeving van Utrecht, een diepgaande bespreking van de omstandigheden, waaronder de stad is ontstaan en zich verder heeft ontwikkeld.

Blijstra belicht uitvoerig de rivierlopen, die Utrecht als oorspronkelijke handelsstad zijn aanzien hebben gegeven en vooral de vele kerkelijke stichtingen, de z.g. immuniteten van deze bisschopsstad waardoor een onharmonische stadsplattegrond tot stand kwam. Nu is de bouwgeschiedenis van de eerste eeuwen, van het jaar 1000 tot 1300 toe, een weinig heldere zaak. Te meer is het verheugend, dat deze oorsprong nu stedebouwkundig wordt

behandeld: „de stad van de 7 kerkhoven”, die geen plein en zelfs geen stadcentrum bezat, was een merkwaardige, organisch gegroeide plaats.

Zolang de oudste tijd nog niet grondig is onderzocht, zullen vele veronderstellingen blijven bestaan, evenals helaas(!) de soms fantastische beweringen, bijv. over de aanwezigheid van een nooit als aanwezig bewezen Frankische burcht op het Domplein en de ongegronde zekerheid van Muller dat de stad reeds op een zo vroeg tijdstip als 1122 de grote omvang binnen de nog gedeeltelijk aanwezige singels heeft ingenomen.

Het is Blijstra niet kwalijk te nemen dat hij de weinige vruchten uit onontgonnen gebied, de rotte appels inclusief, op een schaalje opdient: geen enkel overzicht kan een laatste woord zijn in het gesprek zonder einde dat de geschiedschrijving nu eenmaal is.

Deze inleidende beschouwingen vormen maar een onderdeel, ongeveer een derde deel. De hoofdschotel wordt gevormd door de beschrijving van de stormachtige ontwikkeling sinds de stad uit haar voegen barstte en bebouwing buiten de singels in het laatste kwart van de vorige eeuw behoorlijke omvang begon aan te nemen.

In een kaleidoscopische verscheidenheid schildert Blijstra de grote mogelijkheden en tegelijk de soms onoverkomenlijke hinderpalen, de plannen en de verwerklijkingen, die met elkaar Utrecht op het spoor hebben gezet naar een toekomst, die kort geleden in versnelde beweging naderbij is gebracht door de uitleg van de stad sinds 1954. Nooit tevoren is op zo duidelijke wijze het verloop van alle projecten en teleurstellingen weergegeven.

Voor menig Utrechter, die deze stad moeilijk kan begrijpen en aanvaarden als verplichte woonplaats, zal dit boek verklaring of troost kunnen geven. De bewoners die hun stad toch al liefhebben, zullen hun inzicht met dit werk kunnen vergroten.

De prijs is niet laag, maar dit kostbare werk is ook een waardevol bezit. Het is te hopen dat de nieuwe plannen voor Overvecht, Hoog Catharijne, Lunetten en - wie weet? - ook de hele structuur van het stadsgewest op even kundige en leesbare wijze zullen worden beschreven als een vervolg op dit grandioze standaardwerk, dat blijft steken in de toekomstblik, anno 1969, op de agglomeratie.

J. E. A. L. Struick.

Dansen op de doodkist

We zullen nooit weten wie gelijk had, de meester of de dominee. Er waren beschuldigingen over en weer, maar wie ze nu leest schrikt wel van de „hardigheid des harten” van dominee en kerkeraad van De Meern. In andere tijden dacht men daar anders over.

Uit de nog beschikbare gegevens kunnen we het volgende verhaal reconstrueren:

Segemundus Muller hoorde in de zomer van 1664 dat er een plaats „van can” was als koster-schoolmeester in de Rheense Venen. Zelf vervulde hij deze functie in De Meern, maar hij voelde wel voor verandering. De Meern betaalde slecht, hij was door verschillende oorzaken in de schuld geraakt en deze betrekking zou hem misschien uit de nood helpen. Meester Segemundus nam of kreeg dus een paar dagen vrij en ging op sollicitatiebezoek, vergezeld van zijn vrouw, MARRIGJE van Gulik. Een zoontje van twaalf bleef op het huis passen.

Waarom was MARRIGJE niet thuis gebleven? Misschien meende het echtpaar dat er meer kans was op een aanstelling als de vrouw meekwam. Niettemin, thuis was zij ook nodig, want terwijl (en doordat) zij weg was gebeurde het drama. Toen het echtpaar onverrichter zake terugkwam (de plaats was al vergeven) bleek namelijk het volgende:

Dominee en kerkeraad waren al lang ontevreden over de meester en zijn vrouw en zij hadden van hun afwezigheid geprofiteerd om zoon Muller de sleutel van huis en school te ontfutselen en inspectie te houden. Net wat ze dachten: het was er een troep! Vrouw Muller had blijkbaar lange tijd niet schoongemaakt en zelfs slingerden haar daagse kleren in de schoolkamer, waar ze zich verkleed had om in Veenendaal netjes voor de dag te komen. Voor de dominee het zoveelste bewijs van de ongelijkheid van deze MARRIGJE. Er zat maar één ding op: ontslag. Meester Segemundus kreeg dus bij thuiskomst te horen dat hij maar naar een andere betrekking en woning moest zoeken.

Uit de rekeningen die beide partijen aan de heren van Oudmunster zonden (als ambachtsheren van De Meern) blijkt iets van de voorgeschiedenis, en we begrijpen daaruit ook waarom MARRIGJE niet beter schoonmaakte. Muller was omstreeks 1653 in De Meern gekomen met zijn toenmalige vrouw ANNIJKE STEVENS en met twee kinderen. Ze kregen er nog drie meisjes bij, zodat de meester heel wat monden de kost moest geven. Dat viel niet mee van het lage traktement. Zijn voorganger had al geklaagd dat hij er niet van kon rond komen met een vrouw en twee kinderen; ook voor Muller werd in 1654 aan de ambachtsheren een toelage gevraagd

Tekening: A. B. R. de Vries.

(van 25 gulden), maar beide verzoeken werden afgewezen. Pas zijn opvolger Hendrik Cantersblom kreeg een keer bij hoge gratie 6 gulden van de aalmoezeinier van het kapittel uitbetaald.

Wat Muller precies verdiende weet ik niet. Er bestaat een begroting van de vaste inkomsten van de schoolmeester-koster in De Meern voor het jaar 1791. Ze werden op ruim 110 gulden geraamd. Er was toen echter veel verbeterd: de Staten van Utrecht droegen 50 gulden bij en er was een post van 25 gulden wegens het lesgeven aan arme kinderen. Deze post bestond in Mullers tijd nog niet. Daarboven kwam dan nog het schoolgeld; enkele stuivers per maand per kind. Waarschijnlijk kwamen niet veel leerlingen uit De Meern. De gereformeerde gemeente was daar klein, van 1644 tot 1660 zijn er slechts 30 kinderen gedoopt, waarvan 8 van dominee of koster. Mullers bestaan hing dus af van enkele families en als hij er bij hen uit lag, dan kon hij zijn plezier wel op in dat dorp. Of er geen Roomse leerlingen waren?

Het kan, maar men schijnt het in De Meern niet erg nodig gevonden te hebben zijn kinderen veel te laten leren. Nog in 1760 constateerde de „Geheym-schrijver van Staat” dat de ouders in De Meern „de schoolsche rekenkunst voor hun kinderen overbodig achtten”; als ze het maar zelf „met een boerekrijtje” konden leren. Er kwamen wel wat kinderen uit omliggende dorpen: Vleuten, Achthoven, Oudenrijn en Heikop, althans volgens Muller, die hiermee te kennen wilde geven dat men van ver kwam om naar zijn school te gaan. Tot zijn po-

pulariteit in de omtrek zou voorts hebben bijgedragen dat hij een speciaal talent had voor het houden van mooie oraties bij begrafenissen.

In de Meern had hij het echter al snel verbruid. Dat kwam door zijn behandeling van vrouw en kinderen, die hij uitschold en sloeg, vooral als hij te veel op had. Muller vertelt zelf dat er eens buurvrouwen zijn huis binnengedrongen waren, omdat ze het niet eens waren met een afstraffing die hij een van zijn kinderen gegeven had. Ze werden handtastelijk en sloegen hem tegen de schoorsteen, dat hij niet wist waar hij bleef. Zeven jaar duurde dit leven, toen stierf zijn vrouw Annigje en de meester bleef achter met vijf jonge kinderen. Hij zocht een nieuwe vrouw en vond MARRIGJE STEVENS van Gulik uit IJsselstein bereid met hem te trouwen. De dominee schijnt geprobeerd te hebben dit huwelijk te stuiten, zonder succes overigens, want op 24 maart 1661 trouwden zij. Die interventie heeft Muller wel heel erg kwalijk genomen en jaren later, in zijn rekest aan de heren van Oudmunster, kwam hij er op terug. Triomfantelijk schreef hij dat hij nu al drie jaar getrouwd was en nog niet één kwaad woord met zijn vrouw had gehad, ja men vond zelfs dat hij zijn vrouw te lief had. Waren zij misschien te toegeeflijk voor elkaar?

Tussen hem en de dominee bleef de verhouding slecht. Toen de meester weer eens over het lage traktement klaagde, kreeg hij te horen dat hij dan maar „ardakelen soude greven, sloot greven, dorschende ende wannen ende ander boerenwerck doen”. Uit Mullers verhaal over zijn langdurige ziekte in 1662/3 blijkt wat ze deden als er geen geld meer was. De predikant kwam eens op ziekenbezoek („gelijk zijn beroep medebrengh”, schreef Muller, die dit bezoek bepaald niet als een teken van meelevende waardeerde). Hij snapte MARRIGJE die bezig was meesters pak in te pakken voor de lommerd. Ze kreeg een fikse uitbrander: „’t Is schande als men de lommerd zo lief heeft”. Waarschijnlijk was het niet de eerste keer dat het gezin Muller met de Bank van Lening kennismaatte, en even waarschijnlijk was de predikant overtuigd dat het geld alleen besteed zou worden aan drank. Drank, die nu niet meer alleen door de meester, maar ook door zijn vrouw gebruikt werd. Muller echter vond dominees preekje een onvergeeflijke bedillerij.

Het jaar daarop werd het gezin door de pest getroffen. Het was de epidemie die eind 1663 begon en in 1664 en 1665 in de stad Utrecht honderden slachtoffers maakte. De Mullers hoorden tot de eerst bezochten: vier kinderen stierven, MARRIGJE was zeven weken ziek, maar herstelde. In zo'n pe-

riode was schoolhouden onmogelijk. Muller probeerde het wel, maar er werd van hogerhand gauw een stokje voor gestoken, trouwens, de ouders hielden hun kinderen vanzelf wel thuis zodra ze wisten welke ziekte in het schoolhuis heerste. Geen verdienste dus, en dat achttien weken lang. Er waren nu wel minder magen te vullen, maar toch . . . Muller zat diep in de schuld. Er zat niets anders op, MARRIGJE moest uit werken gaan. Als schrobster. Vermoedelijk had ze meer dan één werkhuis; Muller noemt een schaapherder, volgens de kerkeraad werkte ze een tijd in een pesthuis. Het kon haar allemaal niets meer schelen; alleen de drank deed de ellende vergeten en in haar roes lachte en danste ze op de kisten waarin de doden lagen.

Verontwaardiging in De Meern: zo'n schandelijk gedrag, in plaats van de voorbeeldige levenswandel die men van een schoolmeestersvrouw kon eisen. Ze waren nu lang genoeg toegevend geweest en de hierboven beschreven inspectie volgde, met daarna het ontslag. Het laatste beeld dat we uit de stukken krijgen is van het gezin Muller, zwervend door Utrecht op zoek naar werk en woning. „De wereld is groot” had dominee gezegd, „daer zijn veel plaetse, gij kunt wel ergens blijven”.

Was dat zo? Ik weet niet hoe ze die eerste jaren hebben doorgebracht, maar toevallig kwam ik het echtpaar tegen in het lidmatenregister van de kerk van Amerongen. Ze kwamen daar in 1668 uit Grol en gingen het volgend jaar naar Utrecht. Misschien heeft Muller in dat jaar weer eens zijn oude functie uitgeoefend; de bewijzen ontbreken. Uit de Utrechtse registers komen we echter meer te weten. Ze kregen nog twee kinderen, in 1671 en 1674, en bij de geboorte van het laatste kind wordt het beroep van de vader vermeld: SOLDAAT. Dat was het dus; de laatste toevlucht voor de mislukte schoolmeester die geen boerewerk kon doen.

Segmundus Muller overleefde de veldtochten die volgden en stierf in 1688 in Utrecht, waar hij van de armen begraven werd. Wat er van MARRIGJE en haar kinderen geworden is, heb ik niet kunnen ontdekken.

Noot. De gegevens zijn ontleend aan archief Oudmunster nr. 615, op R.A. Utrecht en aan de kerkelijke registers van Amerongen, De Meern en Utrecht. De „Geheymshrijver van Staat” is in 1759 en 1760 in afleveringen verschenen. Bedoeling was de politieke en kerkelijke instellingen van alle plaatsen in de Republiek te beschrijven. Men schijnt de uitgave gestaakt te hebben bij de 7e aflevering, nog voordat men met de eerste provincie, Utrecht, klaar was gekomen. E. P. Polak-de Booy

Restaureren omstreden vak

Restaureren is veel meer dan een gevel herstellen. Wie achter een fraaie voorkant een pand rustig laat vervallen, delft in feite zijn eigen graf. Er komt een ogenblik dat met de bouwval ook de gevel verdwijnt, want wij zijn nog niet zo ver dat wij een stad opbouwen uit façades. Een enkele uitzondering voor een heel bijzondere gevel laten we daarbij buiten beschouwing.

Juist in de oude stad van Utrecht geniet het hele pand altijd veel aandacht. De architecten - hier in het algemeen particulieren - proberen voor- en achtergevel, daken en balklagen in hun plannen te betrekken, zodat het monument weer lange tijd mee kan.

Deze beschouwing is wellicht van nut voor wie opmerken dat van het historische pand Keistraat 5 alleen de voorgevel is gerestaureerd. Dat is ook zo, maar op het ogenblik is alleen de eerste fase voltooid. In de tweede fase hoopt de stichting Utrechts Monumentenfonds, die het huis heeft aangekocht, de achtergevel en het interieur te herstellen.

Het huis heeft een merkwaardige bouwgeschiedenis: het dateert uit het midden van de zeventiende eeuw; de kruisvensters zijn in het begin van de achttiende eeuw vervangen door schuifraamkozijnen, waarna het huis in het tweede kwart van de negentiende eeuw zijn huidige aanzien kreeg. Restaureren is een boeiend vak en degenen die het uitoefenen, raken er gewoonlijk niet over uitgepraat. Het persoonlijke element blijft steeds van groot belang, want dikwijls (zo niet altijd) moet de restaurateur naar bepaalde aspecten maar raden. Het eindresultaat is per definitie aan kritiek onderhevig, want met hoeveel zorg wij ons ook proberen te verplaatsen in de denktrant van enkele eeuwen her, wij blijven twintigste-eeuwen met onze eigen stijlopvattingen die onherroepelijk afwijken van de bouwmeesters van vroeger. Keistraat 5 is naar onze mening een voorbeeld van een goede restauratie, maar - wij zeiden het al - iedereen mag hierover anders denken.

Een omstreden restauratieplan bestaat voor het huis Minrebroederstraat 2, in eigendom bij de firma Wildschut. Het bouwbedrijf heeft een aardige tekening gemaakt voor zo'n gezellig, hoog huis uit de Gouden Eeuw, met een simpele trapgevel. Dat laatste kan wel kloppen, want dit soort gevels was in het levendige maar tamelijk arme Utrecht een gewoon verschijnsel. Bovendien bestaat er een afbeelding van het huis in vroeger dagen, mét

trapgevel. De chique, gecompliceerde gevels van de Hollandse steden zag je hier minder.

Wildschut heeft zich echter protesten op de hals gehaald door een extra verdieping op het gebouw te projecteren, op zakelijke gronden. Over de vraag of dit acceptabel is, wordt nog overlegd. De Rijksdienst voor monumentenzorg is één van de partners in dit gesprek.

In zijn oude toestand is het huis nu niet meer te zien, want na het wegbreken van de meest gevaarlijke stukken bleek er van het pand vrijwel niets meer te zijn over gebleven. Wellicht was iets minder ijver hier wenselijk geweest. Bij het sloopwerk werd aan de achterkant de buitenmuur zichtbaar van de kapel van het Minrebroederklooster.

Het huis is oebouwd op middeleeuwse fundamen-

Het huis Keistraat 5.

ten; ook de typische, gewelfde kelders zijn middeleeuws. Ze zijn goed bewaard gebleven en voorlopig afgedekt. Het gesloopte huis was goeddeels uit de zeventiende eeuw, de middeleeuwse kern veertiende-eeuws.

Bij de gemeente leeft een plan om, wanneer Minrebroederstraat 2 zou worden herbouwd, tussen dit pand en het enkele jaren geleden herstelde antiekwinkeltje, dat in bezit is van de Winter Heinsiusstichting, een zeventiende-eeuwse poort in ere te herstellen, die daar in vroeger eeuwen moet hebben gestaan. In depots zijn nog wel bouwfragmenten van zulke poorten aanwezig, die beter het stadsbeeld dan een rommelzolder kunnen sieren. Een scherpgeslepen wapen tegen degenen die op overwegingen van authenticiteit onder geen beding herbouw van oude huizen willen aanvaarden, is het rijtje huizen aan de Lichtegaard, waarvan zoals bekend de meeste hun oude luister hebben teruggekregen. Er mankeert nog één halsgeveltje (met natuurstenen klauwstukken): Lichtegaard 1, op de hoek van de Servetstraat. Onder auspiciën van het Utrechts monumentenfonds zal, naar wordt gehoopt, in 1971 met de restauratie worden begon-

nen. Als model dient de tekening van Jan de Beijer die ook voor de andere gevels tot voorbeeld heeft gestrekt.

Twee restauraties willen wij tenslotte vermelden, al moge het duidelijk zijn dat er nog wel meer zijn of komen. In uitvoering is een rijtje achttiende-eeuwse huisjes in de Nicolaasstraat (nummers 7, 9, 11 en 15), die na te zijn opgemeten, eerst werden afgebroken en nu in de oude stijl weer worden opgebouwd. De Willem Arntszstichting heeft ze nodig voor de revalidatie van patiënten in een wat huiselijker sfeer dan de grote gebouwen bieden, teneinde hen weer te laten wennen aan de maatschappij. De panden op het Nicolaaskerkhof (nummers 1 en 2) zijn niet afgebroken, maar worden wel op volwaardige wijze gerestaureerd. Deze dateren uit de zeventiende eeuw.

Zojuist begonnen zijn de werkzaamheden aan het huis Kromme Nieuwegracht 18, dichtbij de hoek van de Ambachtstraat, waarop de architect Salvatore zijn krachten gaat beproeven. Het betreft een achttiende-eeuwse gevel met rechte kroonlijsten.

K.

Kopij gevraagd

In het jaarboekje van 1970 is nog plaats voor kopij. Stellig zijn er onder u velen die belangwekkende en boeiende bijdragen kunnen leveren. Deze artikelen hoeven beslist niet zwaar wetenschappelijk te zijn: juist leesbare opstellen zijn voor de lezerskring van de leden aantrekkelijk, mits de deskundigheid en de betrouwbaarheid gegarandeerd zijn. De maximale omvang is dertig bladzijden. Indien u iets kunt leveren, zou u uw tekst dan vóór 1 augustus a.s. bij de secretaris willen inzenden?

Redactie jaarboekje

Redacteur verhuisd

De redacteur van Oud-Utrecht vestigt de aandacht erop, dat hij verhuisd is. Het adres luidt nu: B. Kieboom, Amazonedreef 26, Utrecht, telefoon (030) 26693.

Vertrek Knoester

Met ingang van 1 mei a.s. zal de heer H. J. H. Knoester zijn administratieve werkzaamheden voor Oud-Utrecht neerleggen in verband met zijn vertrek naar Zwolle. Voor administratieve zaken gelieve men zich voorlopig te wenden tot de secretaris.

Confrontatie

Ter herdenking van de bevrijding in mei 1945 wordt van 30 april tot en met 9 mei in de Buurkerk een tentoonstelling gehouden, genaamd *Confrontatie*, onder auspiciën van Stadsontspanning.

Op 8 mei om acht uur 's avonds is er een forumdiscussie over de afgelopen vijftientig jaar, onder het motto: „Wat hebben wij ervan gemaakt en wat gaan wij ervan maken?“

Tabak droogde vroeger op zolders van Amersfoorts stadhuis

Drie eeuwen lang is Amersfoort een belangrijk centrum geweest voor de tabakscultuur. Het is daarom een gelukkige gedachte in museum Flehite een tentoonstelling te houden, getiteld *Vierhonderd jaar tabakshistorie*. Te zien is de collectie van Theodorus Niemeyer NV te Groningen, die vorig jaar ter gelegenheid van het honderdvijftigjarige bestaan van deze firma als *Tabakorama* in het Groninger museum voor stad en lande werd gepresenteerd. Deze collectie is aangevuld met voorwerpen uit het bezit van Flehite. Tot eind september kunnen belangstellenden er genieten van oude snuif- en tabaksdozen, prenten, pijpen, een ouderwetse winkelinventaris, zeventiende-eeuwse Delftse tegels: kortom, een zeer gevarieerde collectie, die bewijst dat in vroeger jaren het roken een veel plechtiger ritueel was dan het gejaagde sigaretjes paffen van vandaag.

Over Amersfoort als tabaksstad heeft dr. J. J. Herks enkele jaren geleden interessante gegevens gepubliceerd in zijn proefschrift *De geschiedenis van de Amersfoortse tabak*. Hij vertelt daarin hoe in het begin van de zestiende eeuw Engelse en Schotse handelaren zich te Amersfoort vestigden, omdat in hun land de tabaksbouw was verboden.

In Nederland kregen zij steun, vooral van de stedelijke overheid in Amersfoort, die aanvankelijk geen belasting op de tabakshandel hief. Al spoedig kwam de tabaksnijverheid in Amersfoort, Nijkerk, Barneveld, Ede, Rhenen en Wageningen tot bloei. In 1636 waren er al vijftig tabakstelers in Amersfoort.

Zelfs de zolder van het stadhuis gebruikten zij klandestien om er hun tabaksbladeren te drogen. Toen de overheidsdienaren er achter kwamen, was het afgelopen, maar de zolders van kloosters en kapellen brachten uitkomst. Later zagen de autoriteiten in dat de tabaksteelt belangrijk genoeg was voor hun stad om er wat voor over te hebben en stonden zij toe dat de zolders van de St.-Joriskerk werden gebruikt.

Voor Amersfoort was het „edele kruid” een zegen, te meer omdat het met de bierbrouwerij als gevolg van de concurrentie niet zo best ging. Amsterdam en Wageningen probeerden Amersfoort in de tabakshandel wel vliegen af te vangen, maar dat verhinderde niet dat bijvoorbeeld het Deense hof zijn tabak uit Amersfoort betrok.

Een plotselinge extra opleving kwam in de tweede helft van de achttiende eeuw; daaromtrent geven wij hier de oorspronkelijke tekst, die wij aantroffen in de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken, January-Juny 1778*.

Het is bekend, dat deze Stad, en landstreek, gelyk ook het nabuerig Gelderland geene geringe tak van welvaert in het planten van tabak heeft. De onlusten in Noord-Amerika het planten van tabak in Virginie, en 't vervoeren derzelve verhinderende, is hier door zo groot eene schaarsheid van tabak ontstaan, en derzelve prys zo hoog gestegen, dat de opkopers en planters van tabak deze waer voor groot geld hebben verkogt, en de oudste lieden van zo groot eenen bloey in dit gedeelt van bestaen geen en geheugen hebben.

Voor twee of drie jaeren wierdt het beste zoort van tabak de 100 ... voor 15 of 16 guld. en de mindere zoorten naer evenredigheid verkogt, terwylt hands het best zoort tot 32 a 36 guld., het uitschot voor 28 a 30, het aerdo goed voor 25, en het zandgoed voor 10 guld. de 100 ... verkogt zyn. (Op de stippeltjes staat in het boek een tekening, dat waarschijnlijk „pond” voorstelt, red.)

Men ziet thands hier alom, als ook te Rhenen en te Wageningen ieder een yverig bezig met de plantery van tabak: het timmervolk is druk bezig met tabaks schueren te timmeren: ook zegt men, dat men in de Betuw zelfs de Karssebogerden omhakt om 'er tabaksland van te maken.

Het is maer te vreezen dat men omtrend deze kosten van nieuwe schueren enz. zomyds zig zoude kunnen bedroogen vinden, wanneer het oorlog in Amerika ophoudende (waer toe alle waerschyntlykheid is) de oorzaak van den tegenwoordigen hoogen prys, en dus van het voordeel in deze plantery, te gelyk zoude ophouden.

Gelukkig voor de Amersfoortse tabakstelers heeft het nog enkele decennia geduurd, voordat - na de Franse tijd - de betekenis van de tabak afnam. Omstreeks 1820 werden in de *Opregte Groningse Courant* grote partijen tabak, ook uit Amersfoort, te koop aangeboden. Er waren echter nauwelijks liefhebbers voor te vinden, omdat de inlandse tabak in diskrediet was geraakt. Toch is het einde van de cultuur pas in de twintigste eeuw gekomen.

Inundatie-achterkaden langs Vaartsche Rijn

Vele jaren heeft de Nederlandse militaire genie gewerkt om in het front van de *Nieuwe Hollandse Waterlinie* een stelsel van inundatiën tot stand te brengen, dat zo goed mogelijk sloot. Er was heel wat vernuft voor nodig; bewondering voor wat werd bereikt, is dan ook wel op haar plaats. Vooral ten zuidoosten van de stad Utrecht waren de moeilijkheden groot.

Bij het raadplegen van de kaart, in verband met de bodemverheffingen, valt het op dat de deskundigen juist in dit gebied voor vrijwel onoplosbare vraagstukken kwamen te staan. Hier zijn namelijk plaatsen waar het water onmogelijk in *kommen* zou zijn vast te houden. De gronden die voor inundatie bestemd zouden zijn, staken ver boven de omringende uit en - mocht het nog gelukken hier water bovenop te krijgen - de mogelijkheid tot aftapping zou voortdurend aanwezig zijn.

Op de tussen de inundatiën overgebleven toegangswegen voor de vijand, de *accessen*, zijn in de tweede helft van de vorige eeuw fortificaties gebouwd, waarvan die te Rhijnauwen en Vechten als verreweg de meest omvangrijke zijn te beschouwen. Het fort Honswijk met zijn lunet de Snel (vervolgens uitgebreid tot de *Stelling van Honswijk*) sloot tevoren reeds de *Poort van Holland* af. Het fort bij Jutphaas, dat heel wat ouder was, kreeg bescherming in front door twee batterijen aan de Overeindse weg.¹⁾

Bij het construeren van inundatiekommen ging het niet alleen om de wijze van toevoeren van het water. Een belangrijk punt was ook de vraag: hoe houd ik het water vast? Passende maatregelen dienden te worden getroffen om lekken te vermijden, althans tot een minimum te beperken.

Om te verhinderen dat het met zo veel moeite omhoog gestuwde water van de inundatiekommen in de richting van de Vaartsche Rijn tussen Utrecht en de Lek zou wegzakken, zijn er in 1871 maatregelen ontworpen om een stevige achterkade te construeren. De Frans-Duitse oorlog had in Nederland indruk gemaakt en het werk kon, na een vergeefse poging van 5 juni 1871, op 18 mei 1872 worden aanbesteed op grond van een volmacht van de minister van oorlog, verstrekt onder verantwoording van de kolonel-commandant der genie te Utrecht met medewerking van diens kapitein-ingenieur en twee luitenant-ingenieurs.²⁾

Het gold een kering, die aan de zuidkant begon bij een sloot langs de Kerkweg te Vreeswijk. De kade liep noordwaarts tot de weg rondom het fort bij Jutphaas, en sloot aan op de zuidoosthoek

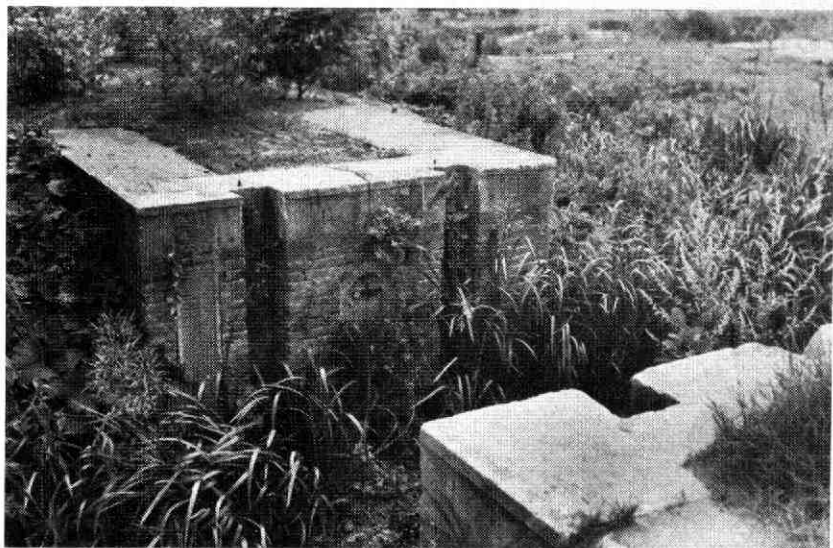
daarvan. De kering zette zich voort bij de noordwestkant van het fort, volgde de oostelijke oever van de Vaartsche Rijn en sloot tenslotte aan tegen de kade op de Hoogravense weg.

De kruin van de kade moest gewoonlijk op 1,8 meter boven AP liggen en op bedreigde punten zelfs op 2 meter boven AP om het gevaar van overspoeling te bezweren. Voor de taluds was in de regel een helling van 0,5 voorgeschreven. Letterlijk aan alles was gedacht. Bij voorbeeld aan het maken van opritten en dammen, het leggen van loopplanken, duikerbuizen, vee-keringen, ja zelfs de boombeplanting (eiken en iepen) was niet verwaarloosd. En dat, terwijl op de grenzen van 's rijks militaire gronden volgens algemeen voorschrift 45 hardstenen palen, van de afmetingen 0,2 bij 0,2 bij 1 meter moesten worden ingegraven. Om ten oosten van de kade de waterhuishouding in vreedstijd niet te verstoren, was bepaald dat de kade zou zijn onderbroken door damsluizen, die de vrije passage van het water toelieten maar tevens waren voorzien van twee sponningen, met het doel in perioden van gevaar de waterloop te barricaderen door schotbalken in te brengen.

De zuidelijkste van deze sluizen ligt in de Wierse Molenvliet, aangeduid met de hoofdletter A. Daarop volgde de B in de Schalkwijkse Wetering, de C in de Houtense Wetering en de D in de Overeindse Wetering, ten zuidoosten van het fort bij Jutphaas. De sluis E kwam eveneens in de Overeindse Wetering te liggen, ten westen van het fort. Verder naar het noorden lagen nog sluizen met de letters F tot I in de Ravense Wetering, de Laagravense Molenvliet, de Liesbosse Wetering en de Hoogravense Wetering.

Waarom nu die aanduidingen met letters, terwijl er toch namen voorhanden waren? De genie moet hebben voorzien dat het ondoenlijk zou zijn om in een precair ogenblik een serie precies passende schotbalken te laten vervaardigen. Zij zorgde ervoor de bijbehorende houten balken voor onmiddellijk gebruik gereed te leggen in een vestingwerk, liefst dichtbij de sluis. Wanneer dan bovendien de toepasselijke letter op de balken stond, konden zij snel en correct worden geplaatst zonder moeilijkheden.

Hoewel de landhoofden van de sluizen nagenoeg steeds onderling gelijk van structuur waren, bestond er soms verscheidenheid in de doorvaartwijdten, wat met zich mee bracht dat er schotbalken van verschillende lengte ter afsluiting voorhanden dienden te zijn. Zo was de normale af-

Damsluisje letter E,
in de inundatiekade
ten westen van het
fort bij Jutphaas

(eigen foto).

stand van de landhoofden 2,75 meter, maar bij sluis G was dat 3,2 meter en bij sluis B zelfs 6 meter.

Voortreffelijk waren de kunstwerken afgewerkt. Verschillende zijn tot op de huidige dag allerminst versleten. Bij het vervaardigen werden de landhoofden onder water verbonden met een doorgaande vloer, telkens op de zijden voorzien van een stortebed. Voor een hechte paalfundering was gezorgd. Op de hoofdmuren van de sluisen waren hardstenen dekzerken verankerd, elk 3,01 meter lang, 0,905 meter breed en 0,28 meter hoog. In de fronten waren de hoofdletteraanduidingen gehakt. De foto bij dit artikel toont zo'n sluisje. Op het westelijk landhoofd prijkt de letter E tussen de twee schotbalk-sponningen. Links de peilschaal, met aanduiding van 5 t/m 13 decimeters boven AP. Alle sluisjes hadden zulke peilschalen uit hardsteen.

Toen alles gereed was, hebben de beide eerste luitenant-ingenieurs die in Utrecht fungeerden, W. K. Th. Egter en Chr. J. Polvliet, met goedkeuring van hun chef kolonel-commandant jhr. J. F. van (hije Hannes van Empel en Meerwijk³⁾ de kroon op hun werk gezet door 's rijks militaire grond, behorende tot de waterscheidende kering langs de Vaartsche Rijn, in een proces verbaal met bijbehorend plan van 7 april 1873 vast te leggen.⁴⁾ Ter plaatse is sedertdien wél heel veel veranderd, maar een deel van de kade is bewaard gebleven. Ook zijn er nog schotbalk- of damsluisjes aan te wijzen. De B, de (verbouwde) D en de E zijn in zeer redelijke staat. Van de limietpalen heb ik geen enkel exemplaar meer aangetroffen, wat misschien

erop kan wijzen dat alle nummers zijn getrokken en afgevoerd door de genie, nadat het werk als geheel zijn militaire betekenis had verloren.

In oktober 1968 kwam een principiële overeenstemming tot stand tussen de minister van volkshuisvesting en Gedeputeerde Staten van Utrecht over de aanleg van de toekomstige stad Nieuwegein voor 50.000 mensen in dit gebied. De uitvoering van de plannen zal de bestaande terreinen ongetwijfeld een volstrekt ander aanzien geven. Het is te hopen dat bij de inbezitneming voorzieningen zullen worden getroffen voor althans een deel van de kering met enkele van haar karakteristieke oude damsluisjes. Deze objecten verdienen voor het nageslacht bewaard te blijven, al was het alleen als herinnering aan een vernuftig uitgewerkt onderdeel van ons nationale verdedigingsstelsel bij uitnemendheid, dat met behulp van water in stand moest worden gehouden.

Mr. J. Belonje

¹⁾ Zie de gedrukte kaart door M. H. J. Plantenga en M. van Meurs „De Nieuwe Hollandsche Waterlinie en de Stelling in de Geldersche Vallei“, lithografie, schaal 1 : 100.000, Breda 1903.

²⁾ Contracten Ministerie van Oorlog, depot algemeen rijksarchief te Schaarsbergen MS.-Inventaris deel II, bldz. 226 no's 5-6-1871-(2) en 18-5-1872-(1).

³⁾ Zie respectievelijk „Nederland's Patriciaat“ XXIII, bldz. 80, sub Vter 3; id. LV, 1969, bldz. 214 sub Xlf en „Nederland's Adelsboek“ XL, 1942, bldz. 291 sub IX bis.

⁴⁾ Archief van Oorlog, grensbescheiden depot als voren G.B.G.B. portef. XV, volgno. 124.

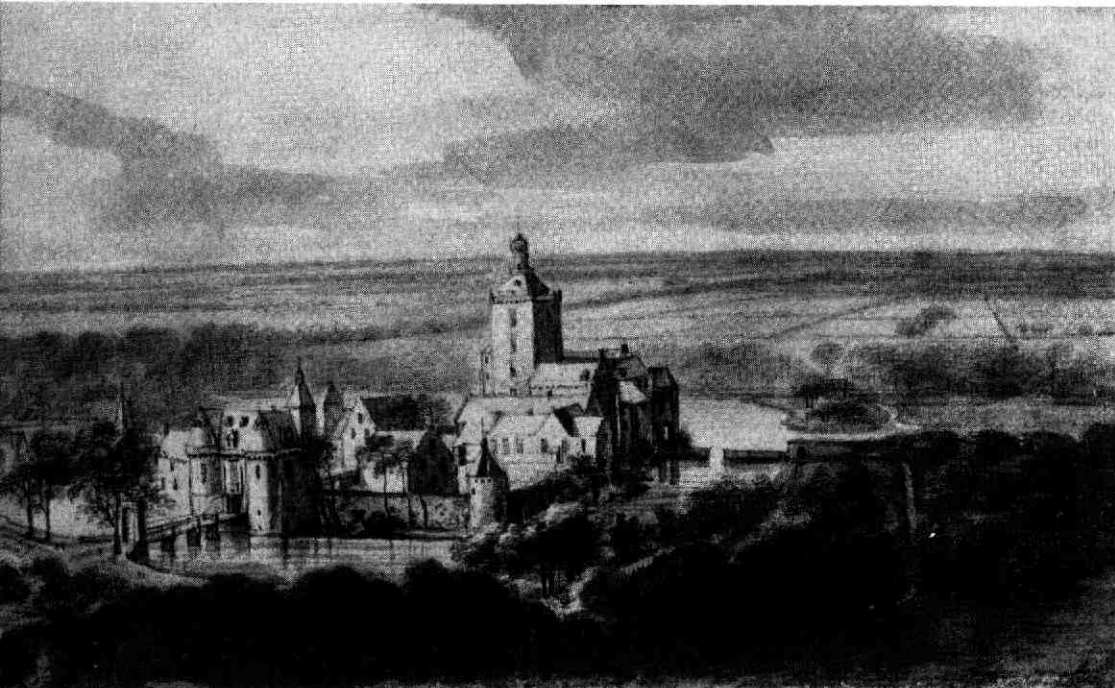
Stichting Utrechtse Kastelen treedt op als waakhond

Hoewel er in de Bourgondische en Spaanse tijd heel wat Utrechtse landhuizen en kastelen werden verwoest, bij de Franse inval evenmin zachtzinnig met het materiaal werd omgesprongen en de negentiende eeuw niet geschikt was voor liefderijke restauraties, staan er in de provincie Utrecht nog vele van deze romantische brokken historie. Hoeveel kastelen er zijn, is zelfs nauwelijks te zeggen, want menig Utrechts landhuis uit de zeventiende tot negentiende eeuw heeft een kasteelverleden. Zeker is dat het kleine gewest Utrecht opvalt door zijn rijke kastelenbezit; even zeker dat het zaak is goed erop te passen, omdat kastelen in onze tijd nog net zo worden bedreigd als in de afgelopen eeuwen.

Natuurlijk haalt niemand het meer in zijn hoofd om een mooi kasteel dat fraai in het landschap ligt, af te breken. Het probleem van vandaag is echter dat het financieel steeds minder haalbaar wordt zo'n kolos te bewonen, en liefst gerieflijk want dat willen we tegenwoordig.

Zodra er geen bewoner meer is, verdwijnt het oog van de meester dat in dit geval het kasteel heel maakt. Een dak vervalt al gauw; er volgt inwatering en in betrekkelijk korte tijd is het bouwwerk, dat de eeuwen getrotseerd heeft, tot bouwval geworden. In dat stadium wordt het kasteel wel bedreigd.

Om zich het lot van dergelijke kastelen aan te trekken en ook om de studie van het Stichtse kasteel te bevorderen, is kort geleden de *stichting Utrechtse Kastelen* opgericht, onder voorzitterschap van de Amersfoorter dr. J. G. N. Renaud, wiens verdiensten wij in Oud-Utrecht niet uiteen behoeven te zetten. In het februari-nummer kondigden wij reeds de tentoonstelling van de stichting aan, die tot eind maart in het Slot Zeist werd gehouden. Het zou weinig zin hebben nu nog op deze kleine maar voortreffelijke tentoonstelling in te gaan. Wij spraken evenwel met dr. Renaud over de problematiek rond de Utrechtse kastelen. Hij vertelde dat het de stichting niet in de eerste plaats erom

Gezicht op het kasteel van Montfoort, 1647.

Tekening van R. Roghman, aanwezig in British Museum te Londen.

gaat zich een kasteel te verwerven, om de reeds genoemde reden dat niemand een kasteel beter verzorgt dan de betrokken kasteelheer.

Wanneer echter een onbewoond kasteel dreigt te vervallen, kan de stichting onder omstandigheden zich ontfemen. Als voorbeeld van een bedreigd kasteel noemt dr. Renaud de Hamtoren te Vleuten, die als woontoren een onmogelijk geval is (denk alleen maar aan het vraagstuk van de verwarming, met zo'n open trap naar boven en al die opeengestapelde vertrekken).

Al heel lang leeg staat de torenkolos Heemstede bij Houten, een juweel van architectuur met zijn uitgebouwde torentjes op de hoeken, maar verlaten door da familie. En wie gaat er in Hindersteyn wonen of straks in Sterkenburg? Een leeg kasteel betekent dat er bij de stichting a priori een rood lampje gaat branden.

Bekend is dat er moeilijkheden zijn met het landgoed aan de Vecht Over-Holland, een zeventiende-eeuws bouwwerk zonder middeleeuws verleden. De eigenaresse van Loenersloot zit met het vraagstuk dat het landerijen-bezit wordt bedreigd door wegeaanleg. Inkrimping van de terreinen betekent minder inkomsten; dat kan minder onderhoud en daardoor verval met zich meebrengen.

Gunstige oplossingen zijn er gelukkig ook. Zuylen en Amerongen zijn als museum in gebruik. Bolesteyn is onder de hoede gekomen van een binnenhuisarchitect. Ook in Walenburg heeft een architect zijn intrek genomen. Lunenburg is in handen van een stichting, die het zal restaureren. In de ruïne van Duurstede is de Bourgondische toren hersteld; de vierkante toren, die uit het midden van de dertiende eeuw dateert, moet hoognodig worden aangepakt.

Utrecht heeft eigenlijk alles op kastelengebied: de allereenvoudigste woontorens, zoals die langs de Langbroeker Wetering, maar ook de gecompliceerde bouwwerken te Loenersloot of Haarzuilens. Kasteel de Haar is veel verguisd, maar dr. Renaud vindt het een waardig monument van een periode waarin de kunst van het restaureren meer vrijheden toestond dan tegenwoordig. Hij wijst erop dat bijzonder veel oud muurwerk opnieuw is gebruikt.

Behalve de kastelen zelf zijn er nog enkele aspecten die de aandacht van de nieuwe stichting vragen. Zo heeft de provinciale planologische dienst in *Oog op Utrechts toekomst* een overzicht gegeven van stukken grond die de bestemming van woon-, werk- of recreatiegebied krijgen. In de omgeving van Juthaas en Vreeswijk bedekken de

kleurvlekken op de kaart voor de stad Nieuwegein ook terreinen waar vroeger middeleeuwse versterkte huizen hebben gelegen. Vronesteyn en Windesteyn staan al in de veertiende eeuw te boek als lenen van het Sticht.¹⁾

In de Vechtstreek ligt het terrein van de Snavelenburg en bij Houten Wulven, Oud-Wulven en het terrein in Goy, waar al in de twaalfde eeuw een belangrijke vestiging ontstond.

Voor de kennis van de middeleeuwen, de Romeinse tijd en zelfs de prehistorie kunnen de ondergrondse resten van het grootste belang zijn. Dr. Renaud kan bogen op een goede samenwerking tussen de archeologische dienst van het ROB en de planologische dienst. Er is een tussenpersoon, die in beide kampen komt.

Hij heeft dan ook goede hoop dat er enige tijd over zal blijven om de plattegronden en funderingen te bestuderen, wanneer in de nabije toekomst de graafwerkzaamheden beginnen. Ook hier blijft waakzaamheid geboden.

K.

¹⁾ Zie *catalogus tentoonstelling Het kasteel uit het verleden in 't Sticht van het heden, 16 februari - 29 maart 1970, Slot Zeist.*

Groeiend IJsselstein

IJsselstein wordt binnen vijf jaar eens zo groot, doordat het in het kader van de Kring Midden-Utrecht dient als „overloop” voor Utrecht. De nieuwe wijk IJsselveld krijgt 2500 woningen, waarvan drie kwart is bestemd voor Utrechters.

Vorige maand toonde een expositie historisch en futuristisch IJsselstein naast elkaar. In de kern is weinig veranderd. Het plan voor de binnenstad offert ook straks geen monumenten op; de aanvankelijk bedreigde neo-Gotische kerk blijft bewaard.

Het is te hopen dat het stadsbestuur een gelukkige oplossing vindt voor de aanpassing van oud en nieuw. Gemakkelijk lijkt dat niet.

Doolhof in de binnenstad

Bij de bespreking van de argumenten die er voor en tegen het dempen van de Oudegracht zijn aan te voeren, is in mijn vorige artikel buiten beschouwing gebleven de suggestie van de heer R. G., die al jaren geleden voorstelde de gracht te dempen en als boulevard door te trekken via de Neude naar de Hopakker. Hoewel ik niets voor het dempen voel, heeft dit plan toch een achtergrond die aandacht verdient.

Elke niet geroutineerde Utrechter klaagt erover dat het stadscentrum tussen de „Rechte lijn” (Viestraat-Lange Jansstraat) en de route Herenstraat-Haverstraat zo'n doolhof is. Om gezellig wandelen in de binnenstad mogelijk te maken, is het zaak hierin verandering te brengen.

De wens daartoe dateert niet van vandaag of gisteren. Jhr. Meyster tekende in zijn uitbreidingsplan van 1670 al een verbinding van de Neude naar „de Plaets” (Stadhuisbrug). Hierdoor zou de Neude een rechtstreekse verbinding krijgen met de zuidelijke helft van de stad, waardoor de opbouw veel overzichtelijker zou worden.

Dezelfde gedachte vinden wij terug in het plan van dr. Berlage van 1920. Ook hij wilde een directe verbinding van de Neude naar de Stadhuisbrug, blijkbaar bedoeld als grote verkeersweg. Dit is af te leiden uit het voornemen om alle huizen aan de waterkant van Choorstraat en Lijnmarkt af te breken. Tegenwoordig zullen weinigen instemmen met dit voorstel van dr. Berlage: de Oudegracht met zijn kluiskeepers is immers absoluut onbruikbaar voor groot verkeer.

Ir. Kuiper probeerde de verbinding van de Neude met het zuiden te verkrijgen door van de Schoutenstraat naar het Domplein en verderop een doorbraak te maken. Van alle kanten werd hiertegen geprotesteerd, met als bekroning een veto van het ministerie van CRM.

Rest nog het plan dat W.L.N. omstreeks 1917 lanceerde en waarin hij suggereerde van de Neude naar de Bezembrug een doorbraak te maken. De weg zou zijn vervolg kunnen vinden via Hekelsteeg, Buurkerkhof en Vissersplein naar de Strosteege of Haverstraat, waar hij zou uitmonden op een oost-west verkeersweg die ook in het plan Kuiper voorkomt. In principe dus dezelfde oplossing als in de plannen van jhr. Meyster, dr. Berlage en de heer R. G., met dit verschil dat nu de Oudegracht geheel gespaard blijft, alsmede het pand van Vlaer en Kol, dat als eerste in Nederland gebouwde warenhuis (Winkel van Sinkel) op de monumentenlijst met een ster staat aangegeven.

Voor deze oplossing is ook de kwestie van de

Choorstraat en de Lijnmarkt een overweging geweest. In de brochure van 1965 „De brandende kwestie in Utrecht” wordt gewezen op een uitlating van de politiecommissaris voor het verkeer, de heer Van Doesburg, „dat diverse straten in de city, zoals Choorstraat en Lijnmarkt, zuivere voetgangersstraten moeten worden”, wat volgens hem alleen kan door een parallel lopende grote verkeersweg aan te leggen. Hij wekte zelfs de suggestie dat zo'n parallelweg er spoedig zou komen.

Wij zijn nu vier jaar verder, maar — zo vernam ik van insiders — er is nog geen enkel plan in deze geest bij de officiële instanties ter tafel gebracht. Alleen heeft Blijstra in zijn „2000 jaar Utrecht” opgemerkt dat de doorbraak Schoutenstraat-Domplein Nieuwstraat in het plan Kuiper in geen geval kan dienen als de noodzakelijke parallelweg voor Choorstraat en Lijnmarkt. De gesuggereerde weg Bezembrug-Vissersplein voldoet echter wel aan die voorwaarde, daar hij slechts ongeveer zestig meter van de Choorstraat en de Lijnmarkt af ligt.

Op deze wijze zou een grote oppervlakte sanerings-terrein bij het Vissersplein worden omgezet in eerste klas winkelstand, iets wat in het plan Kuiper niet gebeurt. Dit zou de kosten van het project drukken.

Misschien weet iemand anders nog een betere oplossing, die dan evenwel zal moeten voldoen aan deze twee eisen:

1. Opheffing van de doolhoftoestand in het centrum,
2. Een goede parallelweg voor het grote verkeer, opdat de Choorstraat en de Lijnmarkt zuivere voetgangersstraten kunnen worden.

W. L. van Nieuwenhuijsen

De Volksvermaken

Uitgeverij Minerva, Overtoom 480, Amsterdam-west (telefoon 020-166426) heeft de herdruk doen verschijnen van Jan ter Gouw's boek *De Volksvermaken*. Het kost f 29,50, maar de leden van het Nederlands Volkskundig Genootschap en van Oud-Utrecht kunnen het voor f 20,— krijgen, mits zij het rechtstreeks bij de uitgever bestellen.

Op vrijdag 12 juni om 20.00 uur houdt de vereniging Oud-Utrecht een openbare bijeenkomst in de Geertekerk; onder de titel Oud-Utrecht—Nieuw-Utrecht zal de aanstaande reconstructie van de binnenstad in het breder verband van de totale vormgeving van onze stad worden ingeleid door een aantal deskundigen, die vervolgens als forum de discussie zullen leiden.

Het hart van onze stad Utrecht is ernstig ziek. De stratenaanleg is nog grotendeels Middeleeuws. Ook de gebouwen dateren uit een grijs verleden, al zijn de meeste niet zo oud als de plattegrond waarop zij zijn gebouwd. De hele binnenstad begint zijn functie te verliezen. De bouw van een nieuw muziekcentrum, parkeergarages, winkels, hotels, spoorwegstation en een Jaarbeursgebouw in het project Hoog Catharijne zal dit proces nog versnellen. Het is duidelijk, dat er veel zal moeten gebeuren om de oude binnenstad voor de ondergang te bewaren. En deze maatregelen zullen ongetwijfeld worden genomen: kortgeleden kondigde het gemeentebestuur een discussienota voor de binnenstad aan, die bij het ter perse gaan van dit Maandblad al zal zijn gepubliceerd.

Hoe de binnenstad er zal uitzien, zal later worden beslist door de pas gekozen gemeenteraad, die als vertegenwoordiger van de Utrechtse burgerij de vorm van onze stad op zijn minst voor tientallen jaren zal bepalen. Binnen en buiten onze vereniging bestaat een brandende belangstelling voor deze problematiek waarop binnenkort een antwoord zal worden gegeven. Het bestuur heeft een aantal deskundigen uitgenodigd uiteen te zetten hoe de ontwikkeling van de binnenstad kan en moet zijn, om van Utrecht een menselijk leefbare stad te maken. Na een korte pauze zullen de leden van het forum onderling en in samenspraak met de aanwezigen zich buigen over de talloze vragen die aan de plannen vastzitten.

Het bestuur acht zich gelukkig de volgende inleiders bereid te hebben gevonden hun medewerking te verlenen: de heer T. Hartevelt, wethouder van openbare werken, volkshuisvesting en huisvestingsaangelegenheden van de gemeente Utrecht, ir. R. Meischke, directeur bij de Rijksdienst voor de monumentenzorg, de heer J. M. C. van 't Hullenaar van de Werkgroep ruimtelijke ordening, de heer W. A. H. W. M. Janssen, directeur van de Gemeentelijke bouw- en woningdienst, drs. G. H. Jansen, socioloog, de heer H. Derks, redacteur van Goed Wonen, Koos van Duinen, jeugdleider van de Karga-door en de heer J. M. Theunissen.

Als voorzitter zal optreden de heer Will. C. van Rossum, architect B.N.A.

De grondgedachte is dat forumleden en belangstellenden van gedachten zullen wisselen over alle plannen, mogelijkheden en wensen.

De vereniging Oud-Utrecht is door haar doelstellingen aan haar leden verplicht zich met deze materie intens bezig te houden en alle standpunten tegenover elkaar te stellen. Daarom zal de bijeenkomst ook openbaar zijn. Wij menen te mogen rekenen op een grote opkomst van u, van uw familie en kennissen en van alle Utrechters die hun stad een goed hart toedragen. Juist om die reden is de Geertekerk als plaats van samenkomst gekozen, om de nodige ruimte te hebben.

De toegang tot deze bijeenkomst is gratis.

Namens het bestuur,
J. E. A. L. Struick,
secretaris

Afscheid H. J. H. Knoester

Op vrijdag 24 april nam dhr. H. J. H. Knoester, administrateur van onze vereniging, afscheid als chef leeszaal van het Gemeentelijk Archief te Utrecht; zijn werkzaamheden voor onze vereniging werden tevens beëindigd en overgenomen door dhr. A. B. R. de Vries, eveneens verbonden aan het Gemeentelijk Archief.

Namens de vereniging bracht de voorzitter, dr. ir. C. L. Temminck Groll, dank voor het vele en waardevolle werk, dat dhr. Knoester voor „Oud-Utrecht” heeft verricht. Hij overhandigde hem een enveloppe als tastbaar aandenken.

Dhr. Rutgers bracht uit naam van vele honderden archiefbezoekers de erkentelijkheid onder woorden, die voor de heer Knoester bestond, als chef van de leeszaal en als docent aan de cursus Oud-schrift. De gemeente-archivaris tenslotte memoreerde de lange loopbaan van de scheidende chef leeszaal, die talloos velen ingewijd heeft in het verleden van onze stad en die vooral persoonlijk zich heeft ontplooid tot een gewaardeerd stafmedewerker maar vooral tot een hoog gewaardeerde collega door zijn grote persoonlijke kwaliteiten en verworvenheden.

Recente vondsten in herstelde Pieterskerk

Wat in drie eeuwen niet mogelijk is geweest, kan nu weer in de Utrechtse Pieterskerk: het hoogkoor bestijgen en van daar de blik laten weiden door de prachtige ruimte van het schip. In 1674 verwoestte een storm het westelijke deel van de kerk, waarbij ook het orgel verloren ging. Nadien werd een nieuw orgel in het koor gebouwd, met als gevolg dat de ruimtelijke werking goeddeels te loor ging. Onder het wakend oog van de bouwmeesters ir. P. H. N. Briët, dr. ir. C. L. Temminck Groll en de „moeder” van de restauratiewerkzaamheden, mevrouw A. Vorstius Kruyff-Dames Visser, is nu de oude toestand in ere hersteld. Het heeft zorg, moeite en geld gekost, maar het resultaat is ernaar. De Pieterskerk - zonder twijfel een der boeiendste voorbeelden van de romaanse bouwstijl, met een scheut vroege gotiek, in Nederland - kan weer tot in lengte van jaren mee. Over enkele maanden zal het godshuis officieel worden heropend.

In de herstelperiode hebben ook de vorsers naar vondsten niet mogen klagen. Ja, we overdrijven niet al te zeer wanneer wij zeggen, dat zij van de ene verbazing in de andere zijn gerold. De zandstenen reliëfs (waaraan dr. J. E. A. L. Struick eerder in Oud-Utrecht aandacht heeft besteed) behoren tot de zeldzaamste vondsten van de laatste decennia in ons land. Voor Noord-Nederland uniek is eveneens het gemetselde graf met gotische beschilderingen dat eind vorig jaar werd herontdekt.

Op een prille ochtend in maart boog een klein groepje belangstellenden zich over de groeve, waar opzichter E. M. van Thienen en de mannen van de aannemer de firma Jurriëns, voorzichtig het gemetselde graf in de takels namen. Dwars door de kerk werd het gevaarte naar het, nu westelijk gelegen orgel gerold, waar het onder de galerij voortaan voor iedereen zichtbaar zal zijn.

Gemetselde graven komen in centraal Nederland heel veel voor, maar dan in heel eenvoudige uitvoering. Als versiering dient soms, maar dat is al een grote uitzondering, een afbeelding van een kruis. In dit graf zijn echter op de kalklaag voorstellingen geschilderd van Catharina met het rad (een martelares), de apostel Paulus, een kruisiging met Maria en Johannes, en een kanunnik met tonsuur en tasje. Op deze laatste schildering staat ook een fragment van Petrus met de sleutel van de hemelpoort. De schilderingen moeten in de korte tijd tussen overlijden en begraven zijn aangebracht op de nog nauwelijks droge pleisterlaag; qua techniek staan ze dus zeer dicht bij het fresco.

Hoewel geen naam of jaartal bekend is, moet - gezien de laatstgenoemde afbeelding - dit het graf zijn geweest van een kanunnik. Waarschijnlijk zijn er later nog twee begravingen in geweest; er is bijvoorbeeld het beslag gevonden van een kistbegraving omstreeks 1700.

De veronderstelling dat het graf heeft gediend voor een kanunnik, vindt ook voedsel in het feit dat de Pieterskerk een kapittelkerk was. Er zijn dan ook verscheidene andere grafstenen gevonden van kanunniken, zoals Van Winssum, Camp, Petri, Boeynck en anderen. In de dekenkapel zullen vier

Schildering van Ste Catharina, aangetroffen op de oostelijke wand van de in de tekst genoemde grafkelder.

Foto G. Th. Deleamarre, Kunsthist. Inst. Utrecht.

van zulke oude zerken rechtop worden neergezet, wanneer de restauratie is voltooid.

Het gemetselde graf kwam te voorschijn, toen voor de verwarming van de kerk kanalen moesten worden gebouwd. Gebleken is inmiddels dat het omstreeks 1880 al eerder is ontdekt. In 1879 werd ter plaatse een onderdoorgang aangelegd en in 1880 werden boven het graf banken geplaatst. In die tijd moet er nogal wat overhoop zijn gehaald.

In een catalogus van het Centraal museum is een fragment beschilderde baksteen beschreven uit een graf in de Pieterskerk. Het stuk steen moet deel uitmaken van de uiteengevallen westelijke wand van de kelder. De topografische atlas van het Gemeentearchief bevat een tekening van Swillens, waarop de figuren uit het graf op een rijtje zijn afgebeeld. Deze tekening is afgedrukt in het boek van Dozy *Het leven van onze voorouders*.

Soortgelijke afbeeldingen zijn ook gevonden in graven en sarcophagen te Aardenburg en Sluis op Zeeuws-Vlaanderen. In de Belgische provincie Vlaanderen komen ze veel voor, echter nergens ten noorden van de grote rivieren behalve dan nu in de Pieterskerk. De fresco's werden mogelijk in mallen geschilderd, wat zou kunnen verklaren waarom ze zo stereotiep zijn.

Al een jaar eerder werden in de Pieterskerk tot dan toe onbekende schilderijen ontdekt en wel in de gewelven van het dwarsschip en het koor. Onder Franse leliën in olieverf, die van 1880 of daaromtrent dateerden, zaten er onder het pleisterwerk dertiende-eeuwse seccoschilderingen van uitstekende kwaliteit, die met zorg aan de oppervlakte zijn gebracht.

Naar de mening van de kunsthistoricus dr. J. H. A. Engelbrecht stellen de vier kerkelijke figuren met een staf abten voor, omdat ze hun staf naar binnen keren. Waren het bisschoppen geweest, dan hadden zij hun staf naar buiten moeten keren. In de middeleeuwen lette men op zulke kleinigheden en zeker de gewetensvolle meesterschilders die de Pieterskerk verfraaiden.

Verder zijn er voorstellingen van vier engelen en vier profeten, alweer naar de veronderstelling van dr. Engelbrecht. In het koor waren de schilderijen eenvoudiger: siermotieven en Franse lelietjes, geen figuren. Alle schilderijen zijn schoongemaakt, de omranding werd enigszins verduidelijkt. De voorstellingen zelf zijn evenwel in het geheel niet aangezet. De verf heeft de eeuwen goed genoeg doorstaan.

Onderin het koor zijn drie nissen opengemaakt, die

dateren uit de elfde eeuw. In de dertiende eeuw moeten ze zijn dichtgemetseld. Des te meer veraste het, toen in sommige nissen swastika's als versiering bleken te zitten. Eén maal had de schilder zich vergist in de draairichting en een hakenkruis gekonterfeit. Veel later zou een andere schilder dezelfde vergissing maken.

In de romaanse noordkapel van de Pieterskerk bevindt zich een al sinds 1956 bekende mooie schildering van een Christusfiguur, die de restaurateurs evenwel zorgen baart. De pleisterlaag heeft nauwelijks binding met de metsellaag. In deze zelfde, elfde-eeuwse kapel zijn stukjes boogschildering blootgelegd, bestaande uit oranje blokken. De vier pijlers rondom de kruising van de kerk waren vroeger helemaal grijs geschilderd en zullen waarschijnlijk in de oorspronkelijke staat worden teruggebracht.

De trappen voor het hoogkoor, waarvan sommige gedeelten nog aanwezig waren, werden gecompleteerd, zodanig dat de oude stukken gehandhaafd bleven. De blokken naast de kooropgang hadden precies de juiste maat als bases voor de zandstenen reliëfs, zodat het zeker is dat ze daar in de middeleeuwen hebben gestaan. Het spreekt welhaast vanzelf dat ze er opnieuw een plaats krijgen. De vroeg vijftiende-eeuwse vloer van het koor, waarvan de rekening door mejuffrouw dr. J. Hollestelle bij haar uitgebreid archiefonderzoek is teruggevonden, is onder het orgel grotendeels intact gebleven. Er is in al de eeuwen dat de ruimte achter het orgel als rommelplaats werd gebruikt niets mee gebeurd.

De vloer bestaat uit grote tegels, behalve op de plaatsen waar vroeger de kanunnikenbanken hebben gestaan; daar liggen andere kleinere tegels. Ook sporen in de muren wijzen op de vroegere aanwezigheid van de banken. Het Nederlandse gevoel voor netheid eist wellicht dat de uitsparingen in de fraaie tegelvloer zullen verdwijnen, maar om der wille van de authenticiteit zullen de architecten aan deze drang niet toegeven.

Een grafzerkje in deze tegelvloer stelt de onderzoekers nog voor raadsels, omdat het boven de crypt ligt en het nooit de gewoonte is geweest de doden „zwevend“, ergens tussen het plafond en de daarboven gelegen verdieping, op te bergen. De zuidkapel van de Pieterskerk is in 1300 opnieuw opgetrokken. Archeologisch onderzoek, verricht door de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, heeft aan het licht gebracht, dat een

Vervolg op pagina 36.

Stadhuiskolk corrigeren

Na mijn beschouwingen over de Utrechtse binnenstad in „Oud-Utrecht“ van januari en april wil ik nog even terugkomen op het stuk Oudegracht tussen Stadhuis en Bezembrug, waarvoor jhr. Gevers Leuven correcties heeft aangegeven. Zelf zou ik nog iets meer wensen dan hij, omdat op dit traject de toestand het meest precair is. Zowel het gedeelte voor Hoyng als voor het Stadhuis is levensgevaarlijk smal.

Tegen correctie ten koste van de kolk is m.i. geen bezwaar, omdat de huidige toestand pas is ontstaan in de zeventiende eeuw, toen de huizen aan de waterzijde van de Snippenvlucht (langs Hoyng) werden gesloopt. Dit was toen nodig met het oog op het drukke beurtschippersverkeer. Sinds vijftig jaar is dit verkeer echter volkomen verdwenen. Nu vraagt het landverkeer om meer ruimte. Wij zullen daarvoor de breedte van de kolk wat moeten inperken, waarbij deze toch altijd nog breder blijft dan de andere grachtgedeelten.

In overeenstemming met de suggestie van de heer Van Kuyk moeten we bij Hoyng en het Stadhuis een werfstrook formeren van ca. vier meter welke strook dan moet worden verkleind. De bovenstraat krijgt dan de gewenste breedte en op de werven ontstaat ruimte voor een royale reeks zitjes voor een café-restaurant, waaraan volgens meer dan één schrijver hier dringend behoefte is.

Bij de behandeling van de gemeentebegroting voor 1969 werd de gedachte naar voren gebracht het gebouw van V & D bij het Stadhuis te trekken. B. en W. voelden er wel voor. De suggestie om de beide gebouwen met een luchtbrug te verbinden, ontraad ik echter ten sterkste. Het gezicht van de Stadhuisbrug op de Domtoren zou hierdoor hopeeloos worden verknoeid. Nodig is het ook niet, want

de firma Bastiaanse heeft kort geleden bij een show laten zien, dat één simpele schuif de beide werven kan verbinden. Indien bij de Stadhuisbrug aan weerszijden flink brede werfpartijen komen, is hier zonder bezwaar een verbindende schipbrug te maken.

De gedachte om van V & D een dependance van het Stadhuis te maken, lokt mij ook aan, omdat dan van de keldergewelven van dit warenhuis een reusachtige fietsenstalling is te maken. Van het wed op de Ganzenmarkt is deze stalling via de schipbrug zonder enige moeite te bereiken. Dit zou radicaal een eind maken aan de ellende van de fietsen langs de balies.

De gelijkvloerse verdieping van V & D zou winkelruimte kunnen blijven om de gezelligheid van de winkelstraat niet te verstoren.

W. L. van Nieuwenhuijsen

(Van de voorgestelde correctie van de Stadhuiskolk is de redactie allerminst gecharmeerd. De zeventiende-eeuwse situatie waarover de heer Van Nieuwenhuijsen rept, is ons lief. Trouwens, het is bij restauraties al lang geen gewoonte meer om altijd terug te grijpen naar de oervorm. De tweede vraag die wij stellen, is of er aan de schaduwzijde van de Oudegracht inderdaad behoefte is aan een terras; de overkant ligt aanzienlijk gunstiger. De schipbrug lijkt ons evenmin aanlokkelijk, al geven wij toe dat een luchtbrug nog erger is. Tenslotte geloven wij niet dat een fietsenstalling in de kelders van V en D een einde zou maken aan de narigheid van volgebouwde balies. Stallen kost meer energie dan neersmijten - zie ter illustratie het Stationsplein. Redactie).

Vervolg van pagina 35.

mozaïekvloer uit deze tijd, vijftig centimeter onder de vloer die er voor de restauratie lag, nog voor twintig procent aanwezig was. De oudste vloer bestaat uit kleine, gebakken steentjes tot afmetingen van drie bij drie centimeter toe.

Het is de bedoeling alle fragmenten van de vloer opnieuw te gebruiken en aan te vullen met nieuwe steentjes, die zo goed mogelijk bij de oude passen. Een fraaie, zestiende-eeuwse zerk van Utenengh, die deel uitmaakte van een jongere vloer, zal tegen de wand van de kapel worden gezet.

Enkele oude zuilen, die zo vervallen waren dat het Gemeentelijk Bouwtoezicht ze voor een dragende functie heeft moeten afkeuren, staan nu ter weerszijden van de westelijke ingangen. Voor kleinere vondsten zullen misschien vitrines worden ingericht. Uiteindelijk zal alles wat bij het herstelwerk te voorschijn is gekomen, in de kerk blijven en daar voor kerkgangers en bezoekers te zien zijn.

Het is een goede gedachte geweest om op voorstel van dr. Temminck Groll de jonge kunsthistoricus drs. R. Vos in te schakelen om alle vondsten te documenteren.

K.

Nieuw-Clarenburg of Nieuw-Croontgenspoort?

De dienst van openbare werken der gemeente Utrecht heeft zijn oude gebouw, dat aan de straat, genaamd Achter Clarenburg, gelegen was, verwisseld voor een nieuwe vestiging aan de Ravellaan en hieraan de naam Nieuw-Clarenburg gegeven. Het komt mij voor, dat hier gesproken moet worden van een naamsusurpatie, die op een historische dwaling berust, en waarop men de bekende uitspraak van Talleyrand zou kunnen toepassen: „C'est plus qu'un crime: c'est une faute!”

De straten die respectievelijk de namen Voor Clarenburg en Achter Clarenburg dragen hebben die ontleend aan het huis Clarenburch dat uit de vroege middeleeuwen stamt. Dit huis bestaat tot de tegenwoordige tijd toe, zij het in aanmerkelijk veranderde vorm en bestemming, want nadat het in 1840 door jonker Adriaen Ram, heer van Tull en 't Waal en Schalkwijk was aangekocht, is het niet lang daarna tot een katholieke schuilkerk onder het patronaat van Sint Marie met bijbehorende pastoorswoning ingericht.

In het begin van de achttiende eeuw heeft die gemeente het gezag van de in 1723 verkozen aartsbisschop van Utrecht erkend en is zij daardoor aan de zijde der oud-bisschoppelijke Clerezij gekomen. Tot de huidige dag toe is in het voormalige huis Clarenburch de oud-katholieke kerk van Sint Marie gevestigd. In het Jaarboekje van Oud-Utrecht van 1952 (32-61) met een aanvulling in het Maandblad van 1953 (37-39) heb ik de geschiedenis van het huis Clarenburch beschreven. Het is duidelijk dat de dienst van openbare werken zich heeft getooid met een naam, waarop hij historisch in geen enkel opzicht aanspraak kan maken.

Er was echter wel een andere historische naam te bedenken geweest, die voor bedoelde dienst een herinnering kon vormen aan zijn oude vestiging aan de straat, genaamd Achter Clarenburg, want deze kan als zodanig de naamsontlening niet rechtvaardigen. Het terrein waarop de gebouwen van de dienst waren opgetrokken, was eveneens een historische plaats, zij het niet van zo vroege datum als het huis Clarenburch.

Aan de noordzijde naast dit huis woonde op het einde van de veertiende eeuw een kleermaker (door Muller als „een eerzaam snijder” betiteld), Johan Croonkiin, met zijn vrouw Korstine. Hij was in zijn zaken blijkbaar gelukkig geweest en zijn woonhuis met tuin en boomgaard naast het huis Clarenburch, zich uitstrekkend tot de stadswal (Rijnkade), behoorde hem in eigendom toe. Dankbaar als de middeleeuwers in zulke omstandighe-

den konden zijn en wellicht bewogen door het gemis van directe afstammelingen, besloot het echtpaar een deel zijner goederen aan de armen na te laten.

Nu hadden zij reeds in hun tuin ten zuiden van de toegangspoort aan het Achter Clarenburg vijf huisjes laten bouwen en in 1397 vermaakten zij het levenslange gebruiksrecht van het complex aan Ave, weduwe van Bertelmeus van Damassche, met haar dochter Gheertrude en bepaalden verder, dat na het overlijden van de bewoonsters de vijf huisjes de bestemming van vrije woningen of Godscameren zouden krijgen.

De nieuwe stichting, waarvan de stichtingsbrief verloren is gegaan, hoewel de inhoud niet onbekend is, stond onder het beheer van de broederschap van het St. Barbara-gasthuis, dat gelegen was aan de Oudegracht, waar nu de bank van Vlaer & Kol is gevestigd. De inkomsten voor het onderhoud van de huisjes werden gevonden in de huuropbrengst van het grote huis met tuin en boomgaard. De bewoonsters waren waarschijnlijk arme vrouwen. Door een zuinig beheer konden later nog drie grotere en tien kleinere huisjes worden gebouwd en al deze werden verhuurd, terwijl de vrije woningen tot vier waren verminderd.

Zo moet de toestand omstreeks 1600 zijn geweest, maar in de loop van de zeventiende eeuw is deze snel achteruit gegaan. Het getal vrije woningen werd verhoogd, het onderhoud werd verwaarloosd. In 1647 moesten de regenten van het St. Barbara-gasthuis erkennen, dat het complex van Croontgenspoort (deze naam droeg het al omstreeks het midden van de zestiende eeuw) „seer oudt ende vervallen” was, en zij wisten geen betere oplossing dan een deel ervan in 1650 publiek te verkopen. Het huis aan de zuidzijde van de poort werd aangekocht door jonker Adriaen Ram van Schalkwijk, van wie het met het huis Clarenburch aan de gemeente van Sint Marie is gekomen. Ook nu nog heeft dit perceel een recht van uitgang naar het terrein van Croontgenspoort.

In de loop van de volgende twee eeuwen is de verwaarlozing steeds verder gegaan en in 1856 besloten de regenten der Verenigde Gods- en Gasthuizen de woningen, toen zeventien in getal, niet op dezelfde plaats te herbouwen, maar op een terrein in Wijk C, dat thans ook bij het saneringsplan voor deze stadswijk betrokken is. De straat waaraan de nieuwe huisjes gelegen waren, werd naar de stichting Kroonstraat genoemd.

Vervolg op pag. 38.

De meester van Santie

Voluit heette ze Henriette Johanna Suzanna Maria, maar toen ze klein was noemde iedereen haar Santie. Ze was geboren in 1764: enig kind uit het late tweede huwelijk van Hendrik Carel graaf van Nassau la Lecq met Johanna Gevaerts. Kort na haar geboorte gingen de ouders uit elkaar en Santie bleef op het huis Beverweerd onder Werkhoven bij haar oude vader, die het kleine dochtertje met alle mogelijke zorgen omringde.

Wat werd er al niet voor haar gekocht: 2 gebrijde mutsies voor Santie, een kaphoutie, een potlood, tinne poppegoed en 2 tinne stuiters. Poppeledikantie met gordijne, witte tijke schoentjes en een brijhoutie. Dat was in 1768. Ook een keurslijffe kreeg het toen vierjarige meisje. Later, in 1771, mocht ze mee naar de kermis met Mia de kindermeid. Mia kreeg 2½ gulden kermisgeld, Santie wat meer, namelijk een nieuwe dukaat en vier gulden. Ze had dat jaar drie paar handschoentjes nodig, rijgsnoeren, en een barometertje voor op haar kamer.

Toen ze vijftien was kreeg ze duurdere cadeaus: een briljanten „oorrilette” van ruim 1400 gulden, een gazen „dormeuse” en een hondje met mand en vier zilveren belletjes. We weten dit uit de kasboeken van Beverweerd, die over een aantal jaren bewaard zijn. De oude graaf (geboren in 1696) hield ze zorgvuldig bij en tekende met zijn bevend handschrift op wat er allemaal in het huis aanwezig was. We kunnen erin lezen hoeveel matrassen, kussens en dekens de koetsier, de palfrenier en de kok tot hun beschikking hadden, welke meubels er in de salon stonden en wat de inhoud was van de kast onder de trap. Eén post vinden we telkens terug, in 1768 al: „De meester van Santie, f 8.-.-”. Wie was die meester en wat deed hij voor dat geld? Gelukkig zijn niet alleen kasboeken bewaard, maar ook een menigte kwitanties. We vinden daarbij die van de meester en leren eruit dat hij in Driebergen woonde, Aart van Lutzenburgh heette, en voor die acht gulden twintig lessen gaf. Er waren tijden dat hij geen rekening indiende, maar dan kwam er weer een poos elke maand een. We kunnen aannemen dat hij, als de familie op Beverweerd was,

„Santie” op volwassen leeftijd.

Portret door N. Garnier van Henriette Johanna Suzanna Maria van Nassau la Lecq (1764-1810)
(Foto Ikonografisch Bureau uit de collectie Van Heeckeren van Enghuizen).

vijf maal per week kwam lesgeven.

Hij moest wel een goede reden hebben om dit werk te accepteren, want veel tijd had hij niet voor die bijna dagelijkse wandelingen uit Driebergen. Hij was daar namelijk in 1761, op twintigjarige leeftijd, koster en schoolmeester geworden. Opvolger van zijn vader Hendrik, uit wiens nalatenschap hij het beste pak kreeg toegewezen, naar keuze het zwarte of het gekleurde. Wat zou hij gekozen hebben en wie kreeg het andere pak, vraag je je dan af. Het had even gespannen om zijn benoeming, onder andere omdat hij nog niet aangenomen was als lidmaat van de gereformeerde kerk, maar uiteindelijk kwam alles in orde. Per slot van rekening zaten

Vervolg van pagina 37.

De gronden aan het Achter Clarenburg werden toen overgenomen door de gemeente Utrecht en daar werden vervolgens de gebouwen gevestigd, die de dienst van openbare werken nu verlaten heeft.

De boven geschetste gang van zaken is uitvoerig beschreven door mr. S. Muller Fz. in zijn Geschie-

denis der Fundatiën, beheerd door de regenten der Vereenigde Gods- en Gasthuizen (Utrecht 1900), 107-119. Hadden de naamgevers van genoemde gemeentelijke dienst hiervan kennis genomen, dan hadden zij de nieuwe vestiging *Nieuw-Croontgenspoort* genoemd, want dit zou de enige historisch juiste benaming zijn geweest. A. J. van de Ven

de Lutzenburghs al zo lang in Driebergen. Al sinds 1688, toen Aart Fransen van Lutzenburgh er zich kwam vestigen met zijn vrouw Anna van Lenderen. Dat was Aarts grootvader geweest, ook hij al koster en schoolmeester. De twee functies leverden echter niet genoeg op en alle Lutzenburghs deden dus hun best er wat bij te verdienen. Onze Aart was behalve koster en schoolmeester tevens grafbidder, voorzanger, gerechtsbode, schutmeester en deurwaarder.

Zelfs dat bleek niet toereikend te zijn toen Margareta Zoeters, met wie hij in 1763 getrouwd was, begon te sukkelen. Ze kon meestal wel op de been blijven, maar „alles werd vermedicyneerd”. Dat schreef hij tenminste in 1769 aan mr. J. E. van der Muelen, toen regerend burgemeester van Utrecht. Aart kende de Van der Muelens doordat zij des zomers in Driebergen woonden en zijn vader wel eens wat bijverdiensten bezorgd hadden. Zou Van der Muelen nu misschien bereid zijn Aarts vrouw een postje te bezorgen? Daarmee zou hij Aart van een grote zorg ontlasten, want hoe ziekelijk ze ook was, „soms worden de sterken het eerst geroepen”, en wat zou Margareta moeten beginnen als ze alleen en zonder een duit achter bleef?

Bovendien, zo ging Aart verder, Zijn WelEdelGestrenge zou daarmee nog een ander uit de moeilijkheden helpen: Aarts oudste zuster was pas weduwe geworden en die zou het baantje voorlopig tegen een vergoeding voor Margareta kunnen waarnemen. Of dit mooie plan doorging weet ik niet, maar Aart had een scherp oog voor alles wat zijn positie kon verbeteren en hij had meer potjes op het vuur. Men oordele zelf:

In 1770 solliciteerde hij naar elders als één van 37 kandidaten. Was dit een tactische zet? In dezelfde tijd richtte hij namelijk een verzoekschrift tot de Staten van Utrecht, waarin hij erop wees dat de koster van Zeist 25 gulden meer traktement kreeg dan hij. De sollicitatie liep op niets uit, maar de Staten verhoogden hun jaarlijkse bijdrage in het traktement met 20 gulden.

In 1772 werd het stoelegeld van de kerk in Driebergen van 6 op 9 stuivers gebracht. Ik weet niet hoeveel van die verhoging Aart ten goede kwam, maar schat het op 5 gulden per jaar, gebaseerd op het feit dat zijn vader Hendrik aan stoele- en klokkegeld samen gemiddeld 24 gulden per jaar ontving.

In 1775 stelde Jan Graafman, schout van Zeist en Driebergen, Aart als waarnemer aan. Waarschijnlijk was dit slechts een tijdelijke maatregel. Toen

Graafman namelijk in 1788 81 jaar oud stierf, tekende mr. J. C. van der Muelen in zijn dagboek aan: „Van hem kan gezegd worden als schout dat niet kwaad geweest is, als zijnde er nooit voor geweest om boeren enigszins hard te vallen, doch mede ook niet van zeer goed geweest te zijn als hebbende bijna niets uitgevoerd en zich de justitie in de hoge heerlijkheden omtrent niet aangetrokken te hebben. De laatste jaren is hij niet in staat geweest om iets te doen en evenwel heeft hij geen adjunct willen hebben.

In 1780 tenslotte, werd Aart rentmeester van Beverweerd en van die tijd af zullen de financiële moeilijkheden wel tot het verleden hebben behoord. Dit was de beloning voor al zijn wandelingen naar Beverweerd en voor de toewijding waarmee hij Santie had onderwezen. Het vergoedde misschien ook de teleurstelling dat hij indertijd niet erin was geslaagd voldoende leerlingen te krijgen voor de kostschool die zijn ambitie was geweest.

Toen Santie vijf jaar werd, had Aart een gedicht op haar gemaakt:

„Lieve Santie, so(nnig) kindje (zo heet het in het In wiens weezen menig printje tweede couplet) van de soetste vriendlijkheit doorstraald in eenvoudigheid”.

Het fraai beschreven, doch door de tijd enigszins geschonden vel papier ligt nog in het huisarchief Beverweerd.

Tien jaar later gaf hij Santie nog les. Ze had ook wel andere meesters; er zijn enige kwitanties over van een muziekleraar, een godsdienstleraar. Maar deze kwamen en gingen, evenals de mademoiselles, die vanaf Santies achtste jaar hun intree deden op Beverweerd en die daar 250 gulden per jaar verdienden. Een van haar was Henriette de Nerha, natuurlijke dochter van de staatsman en dichter Willem van Haren; later werd zij de vriendin van Mirabeau. Op Beverweerd noemde zij zich mademoiselle Ducercy en wij vinden haar naam terug op een kladlijstje met namen van mensen die in 1779 een overlijdensbericht moesten krijgen van Santies moeder Johanna Gevaerts. De naam van juffrouw „Duchercher” is niet afgekruist, ze heeft dus niet gereageerd, of men wist haar adres niet, wie zal het zeggen.

Aart echter bleef, tot Santie volwassen was. Hoe vond hij er tijd voor? Hij moet de school wel verwaarloosd hebben, al die dagen dat hij het meisje in Beverweerd leerde spellen, rekeningen schreef voor de graaf, of een knecht een les gaf tegen ver-

minderd tarief. Eigenlijk was het verboden om de school alleen te laten. Maar ook zijn vader Hendrik had dat moeten doen als hij op stap was in een van zijn nevenfuncties. Hij liet dan waarschijnlijk zijn vrouw, Elisabeth Hoeflaken, oppassen en later zoon Aart, die daardoor goed ingewerkt was toen hij zijn vader opvolgde. Elisabeth Hoeflaken stierf in 1751 en uit de inventaris die toen van het huisraad werd opgemaakt, zien we dat al het keukengerie in het schoolhuis stond: hangijzer, koekepan, komfoor, schuimspaan, meelzeef, etenskastje met tafel enz. Ook een spinnewiel was er, met drie haspels en een voorraad vlas. Er is niet veel verbeeldingskracht voor nodig om Elisabeth te zien spinnen, koken en bakken, terwijl de kinderen het alfabet leerden.

Aarts vrouw zal, ondanks haar zwakke gezondheid, wel hetzelfde gedaan hebben, tenminste in de eerste jaren. Voor zover ik weet kwamen er geen zoons die het werk konden overnemen, wel waren er dochters. Dat ze in 1771 twee kinderen hadden weten we uit een aantekening in het kasboek van Beverweerd, dat de „twee kiendere van de meester van Driebergen“ een gulden kregen bij gelegenheid van de verjaardag van Santie. Gegevens over doop te Driebergen ontbreken voor die tijd, wel kwam ik in lidmatenregisters en in andere stukken drie meisjes Van Lutzenburgh tegen, die mogelijk alle drie Aarts dochters waren, al staat het maar van één vast: Anna Geertruida, die in 1800, nog ongehuwd, bij haar moeder woonde. Maar vermoedelijk was ook Elisabeth zijn dochter, die in 1786 huwde met de timmerman Gerrit Tukking. Aart zorgde ervoor dat hij werk kreeg op Beverweerd. En dan was er Hendrika, die in 1789 van Rhenen naar Scherpenzeel verhuisde, waar Aart toen al ruim een jaar woonde. Zij trouwde het volgend jaar met de weduwnaar F. Wischoff, bij wie ze kinderen kreeg. In het trouwboek van Scherpenzeel staat dat ze geboren was in Driebergen. En bij de familiepapieren Van Lutzenburgh ligt een fraai geschreven zegewens, gesigneerd H. van Lutzenburgh, 10 september 1790 (Aarts verjaardag?). Mooi schrijven kon ze; was ze in Rhenen schoolmatres geweest?

Hoe het zij, Aart liet zich de laatste jaren in Driebergen door een ondermeester assisteren. Van 1785 tot 1787 was dat Klaas Lam; misschien zijn er meer geweest.

Na het overlijden van Santies vader in 1781 bleef Lutzenburgh de zaken van Beverweerd behartigen. Het ging hem nu voor de wind en hij kon voldoende overleggen om in aanmerking te komen als

schout van Scherpenzeel. Op 10 december 1787 vertrok hij daarheen met vrouw en dochter en nam zijn intrek in het huis van ouds De Valk geheten, in het midden van het dorp, welk huis enige jaren later voor 700 gulden zijn eigendom werd. Bij de prijs was inbegrepen een bank in de kerk van Scherpenzeel, met het recht van zitting.

Voor Santie hoefde hij niet in Driebergen te blijven; die was al in 1782 getrouwd met Everard Frederik van Heeckeren van Enghuizen. De Driebergse school kwam in handen van Jacob Loffelt uit Odijk en ondermeester Klaas Lam volgde deze in Odijk op.

Eén was er, die het wel goed vond dat Aart uit Driebergen verdween. Dat was mr. J. C. van der Muelen, die nog wat nasudderde over een geschiedenis met kerkbanken waarin Lutzenburgh hem had dwars gezeten. (Maandblad Oud-Utrecht, april 1969). Het was moeilijk te verwerken dat een man die indertijd zijn vader een bedelbrief schreef, nu zo veel te zeggen had in Driebergen. Want inderdaad, Aart had carrière gemaakt. Ook in zijn laatste levensjaren bleek dat. In de zomer van 1795 kreeg hij last van „waterzucht“ en uitte zijn voorname in Utrecht een dokter of professor te raadplegen. Dat was iets waaraan hij dertig jaar eerder niet had hoeven denken. De specialistische hulp mocht echter niet baten; nog vrij jong, stierf Aart van Lutzenburgh in de loop van 1796, aldus zijn voorgevoelen waar makend dat soms „de sterken het eerst geroepen worden“.

E. P. Polak-de Booy

Noot.

In het archief van de heerlijkheid Scherpenzeel bevindt zich een pak papieren van de familie Van Lutzenburgh. Ik dank de heer en mevrouw Daniels-Royaards van Scherpenzeel dat zij mij in de gelegenheid hebben gesteld deze stukken te raadplegen. De verdere gegevens voor dit artikel vond ik in de kerkelijke archieven van Driebergen en Scherpenzeel en in op het rijksarchief in Utrecht bewaarde archieven van het huis Beverweerd en de familie Van der Muelen.

Over Henriette de Nerha, Santies gouvernante, kan men lezen in het aardige boekje van dr. Isabella H. van Eeghen, Brieven uit het Deutenhofje. (Haarlem, 1967).

De Lutzenburgh-papieren zijn nu in xeroxcopie aanwezig op het rijksarchief in Utrecht. Er is een begraafregister bij, dat van eind mei 1710 tot juli 1718 is bijgehouden door Aart Fransen van Lutzenburgh.

Contributie betalen

De leden die de contributie voor 1970 à f 15,— nog niet hebben voldaan, wordt verzocht dit bedrag over te maken op girorekening 57.55.20.

Hiermee bespaart u ons werk en worden de (hoge) incassokosten vermeden.

De penningmeester

Stadsexcursies

Voor de maand juli heeft de excursie-commissie twee wandelingen op haar programma genomen. Zij wekt de leden graag op om onder deskundige leiding nóg meer te weten te komen over de stad Utrecht en over het goede dat zij te bieden heeft.

De eerste wandeling is zondag 5 juli; samenkomst op het Nicolaaskerkhof om twaalf uur. Na de wandeling volgt een bezoek aan de wijnkelders van de firma Bloem in de Hamburgerstraat, tussen half twee en twee uur. De heer K. M. Kleingeld, oenoloog, zal een praatje houden over wijnen. Tevens is er gelegenheid deel te nemen aan de wijnproeverij met kaas en stokbrood. De prijs van deze excursie is twee gulden per persoon. Wie zich in hoge mate heeft laten inspireren door de wijn, kan een speciaal voor de leden van Oud-Utrecht samengesteld pakket kopen, inhoudende één fles Moezel 1968, één fles Fleuri Beaujolais 1968 en één fles Rosé Côte Provence 1969, samen voor tien gulden.

Voor de tweede wandeling, zondag 12 juli, komen de deelnemers om elf uur bijeen in de Van Baarenstichting, Oudegracht 317 (groep 1) of op het Nicolaaskerkhof (groep 2). De eerste groep begint met een rondleiding door het museum, met toelichtingen van de heer G. J. Bossenbroek. Daarna koffie met gebak, om kwart over twaalf een wandeling en tussen half twee en twee een bezoek aan de al genoemde wijnkelder. Groep 2 werkt hetzelfde programma af in de volgorde: wandeling, museum, koffie/gebak, wijn. De prijs voor deze, iets meer uitgebreide excursie is f 3,50.

Aanmeldingen, voor de eerste excursie t/m donderdag 2 juli, voor de tweede t/m dinsdag 7 juli bij De Discus in de Minrebroederstraat ('s maandags gesloten).

Na juli komen er nog enkele stadswandelingen op zaterdagmiddagen en 's avonds.

Van Maris tot Multipels

Naar aanleiding van recente aanwinsten is de collectie *Kunst na 1850* van het Centraal museum in het pand Maliebaan 42 opnieuw ingedeeld.

Bij de schilderijencollectie - die loopt van de periode Jacob Maris naar hedendaagse kunstenaars als Jaap Wagemaker, Peter Struycken en Bram Bogart - ligt een accent op de nieuwe zakelijkheid van Pyke Koch, A. C. Willinck en Raoul Hynckes en het surrealisme van Willem van Leusden, J. H. Moesman e.a.

Van de beeldhouwers zijn te noemen Fred Carasso, Pieter d'Hont, Mari Andriessen, Ari Teeuwisse, Bernard Citroen, Shinkichi Tajiri, Cornelius Rogge, André Volten, John Grosman en Carel Visser.

Behalve de grote vernieuwer van een voorbije periode G. T. Rietveld en zijn „Stijl“-genoten Theo van Doesburg en Bart van der Leek, vinden we hypermoderne zaken als een reliëf van Jan Schoonhoven, een kinetisch lichtobject van Libert Ramaeckers, een multipel van Frans Mossou en een overgangssituatie van Leon van der Heyden. Grafiek, keramiek en enkele aardige sculpturen in de mooie tuin van het Fentener van Vlissingenhuis voltooien het geheel.

Wie wil weten wat een overgangssituatie is, moet maar eens gaan kijken.

NOG EEN VLOER

De ontwikkeling in de Pieterskerk is haast niet meer bij te benen. Mochten wij nog vorige maand een poging doen een min of meer volledige beschrijving te geven van de vondsten bij de herstelwerkzaamheden, op dit ogenblik is er al weer een vondst bijgekomen. Zeven centimeter onder de vloer van het noorder transept, waarvan werd aangenomen dat deze op het zg. kerkniveau lag, zijn restanten gevonden van een oudere vloer die waarschijnlijk net zo oud is als de kerk. De vloer bestaat uit zeshoekige, geglazuurde plavuizen met zijden van ongeveer acht centimeter, ingevuld met driehoekige plavuizen, eveneens met zijden van acht centimeter. Overigens lijkt dit toch wel de laatste of bijna de laatste vondst te worden, want de restauratie is nu vrijwel voltooid. De officiële heropening van de kerk is in september of oktober.

Vernieuwing van binnenstad

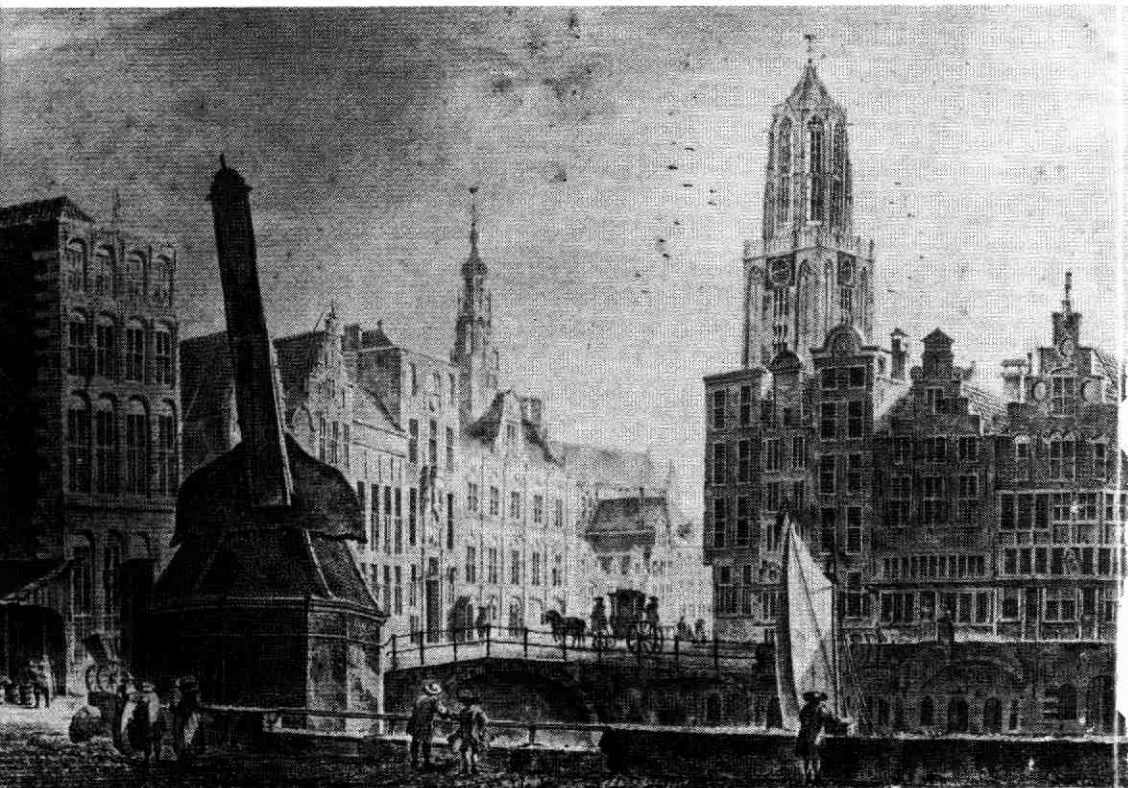
„Een historisch stadsdeel is een schaars en kostbaar goed”, zo eindigt de discussienota Kernbeeld over de reconstructie van de oude binnenstad. Een waardevol bezit is het hart van de stad - ook door de mogelijkheden aan vele mensen veel te bieden: cultuur, recreatie, winkelgebied, een plaats van wonen en werken. En niet voor de stad Utrecht alleen, maar ook voor de gehele groeiende agglomeratie. Met grote zorgvuldigheid heeft het Utrechtse gemeentebestuur de vragen over de toekomstige vorm van de binnenstad voorgelegd aan belanghebbenden en belangstellenden. 3500 exemplaren van de nota Kernbeeld werden aangevraagd als bewijs hoeveel behoefte aan en hoeveel waardering voor de geboden inspraak bestaan.

Aan deze materie wijdde de vereniging Oud-Utrecht een openbare bijeenkomst op 12 juni i.l.

in de Geertekerk, die goed bezocht was en bovendien vruchtbare gedachten opleverde in een levendige discussie.

Met een verwijzing naar de binnenstadsproblematiek, die in Kernbeeld is aangegeven, opende wethouder Harteveld van Openbare Werken de reeks van inleidingen. Er is de spanning tussen het behoud van een waardevolle stadskern en het leefbaar maken voor de vele mensen, die het straatbeeld bepalen. Ook moet er een evenwicht komen tussen autoverkeer en voetgangersgebied. De toenemende vraag naar woningen in de binnenstad moest even goed worden beantwoord als de behoeften aan winkels en uitgaansmogelijkheden. Al deze kwesties wil het gemeentebestuur voorleggen aan de Utrechters, die de gedachtenvorming mede bepalen.

Oudegracht ter hoogte van Stadhuisbrug en Bezembrug, ca. 1750.
Waterverf-tekening van P. J. van Lienden.

De woongelegenhed was vanzelfsprekend het thema van de heer Janssen, directeur van de gemeentelijke Bouw- en Woningdienst. Uitgangspunt is de aanwezigheid van financiën voor woningverbetering, woningsplitsing en zelfs voor het bouwen van woningwetwoningen, aangepast aan de omgeving. De verwezenlijking kan concreet plaatsvinden door stukjes van de stad te laten behandelen door werkgroepjes van deskundigen. Een dergelijk gebied is het Geertekerkhof met de omgeving van de Zeven Steegjes en het aangrenzende deel van de Oudegracht of de parallelstraten achter de Leeuwenberghkerk. Ook de Plompetorengracht en de zijstraten in het noorden geven een boeiende mogelijkheid. Een mooie kans voor geschikte nieuwbouw geven ook het Vissersplein en omgeving.

Voor ir. Meischke, directeur bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, stond eveneens het onderzoek naar de mogelijkheden voorop: welke panden zijn nog bruikbaar om gerestaureerd een nieuwe bestemming te krijgen? Een oude binnenstad past als zodanig niet in de functionering van een modern centrum. De vraag is nu maar wat men precies wil: een drukke city met veel verkeer, werkende en winkelende mensen, die buiten de hoogtepunten uitgestorven, leeg en doods is? Of een stad met minder dynamiek die harmonisch bruikbare oude stadsgedeelten herstelt en verantwoordt en aangepaste nieuwbouw toelaat?

Het gevoel van machteloosheid en onbegrijpelijkheid beklemdde Mart van Schijndel, architect en vertegenwoordiger van De Kargadoor. Pas de analyse van de structuren en de verbetering van de communicatie kan de oplossing brengen. Duidelijk brengen actie-groepen van jongeren de eisen van een algemeen welzijn naar voren, waarbij hun eigen aandeel belangrijk moet zijn.

Aansluitend bij dit gevoel van onbehagen constateerde drs. Jansen, socioloog en lid van de werkgroep Bouwen en wonen de onzekerheid, die al honderd jaren lang in Utrecht bestaat. Nog steeds ontbreekt een duidelijke visie op de toekomst, die nu bepaald wordt door tegenstrijdige en opportunistische voorzieningen. De binnenstad heeft zijn woonfunctie verloren, terwijl het verkeer onjuist gezien wordt als een absolute grootheid en niet in zijn dienende taak. Alleen een studiegroep die de hele binnenstadsproblematiek onder de loep neemt, kan de noodzakelijke verheldering brengen.

Oudegracht ter hoogte van Stadhuisbrug en Bezemburg, 1960.

Het verkeer kreeg weer een plaats door de laatste inleider, de architect Blom, die zijn bezorgdheid over de voorgestelde binnenringweg uitte. Een commissie van stedenbouwkundigen, architecten en vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven moet waken tegen onnodige aantasting. De grachten en de werven kunnen opnieuw bruikbaar gemaakt worden als een secundaire aanvoerweg, die zijn beginpunten moet vinden op laadplaatsen buiten de binnenstad bijv. aan de Jutfaseweg.

De discussie bleek even veelzijdig als de uiteenlopende meningen van de inleiders. In het algemeen waren de aanwezigen geestdriftig over de voorgestelde werkgroepen, of voor het geheel van de binnenstad of voor bepaalde buurten. Ook al was er enige belangstelling voor aparte monumenten - de Buurkerk, de Pieterskerkhof en de stoepen van de Oudegracht - toch toonden de reacties eerder de belangstelling voor de onscheidbaar samenhangende aspecten van wonen, werken, uitgaan en stadsschoon. Ook de ruime gelegenheid tot inspraak werd op prijs gesteld. Voorgesteld werd dat in samenwerking een programma van eisen voor de binnenstad wordt opgesteld, waarbij ook Oud-Utrecht een rol werd toebedeeld. Het idee van een N.V. Stadsreconstructie, waarin ook bewoners en winkeliers als aandeelhouders een stem dienen te hebben, werd toegejuicht. De bezorgdheid over storende bouwwerken, zoals het Wilhelminakinderziekenhuis en de toekomstige Willem Arntszstichting, riep de wens op aan een supervisor, die een inbreuk op de schaalverhoudingen kan voorkomen of zelfs verbieden. Deze zorg voor het welzijn, zo meenden sommige aanwezigen, kan misschien in handen gelegd worden van een functionele bestuurscommissie met belangrijke bevoegdheden.

Velen toonden zich verheugd over de toenemende behoefte aan woningen in de binnenstad en de mogelijkheid om monumenten voor dit doel te benutten. De financiële bezwaren kunnen worden ondervangen door een andere prioriteit te stellen: wonen is tenslotte van groot belang. In dit verband waren velen ook ingenomen met de vruchtbaar geachte werkgroepjes voor de ontwikkeling van bepaalde delen van de stad.

Blijkbaar was het onvermijdelijk dat het verkeer veel aandacht vroeg, ondanks de waarschuwing van de voorzitter. De meningen waren verdeeld over de toelating van het verkeer in de binnenstad. Sommigen eisten rigoureuus de uitbanning van de auto uit de binnenstad, die alleen als voetgangersgebied menselijk en aanvaardbaar kon zijn. Anderen stelden de beperkte toegankelijkheid met ruime voorzieningen door het openbaar vervoer. Algemeen was men het eens over de noodzaak van parkeergelegenheid, vooral van parkeergarages maar er werd verschillend gedacht over de plaats en de omvang van deze voorzieningen. Mini-busjes, lijntaxi's, metro-vervoer en ander railvervoer werden uitgebreid besproken als moge-

lijkheden om de allesbeheersende auto terug te dringen. „Het enige wat goed bestuurd wordt, is de eigen auto”, constateerde een vraagsteller verbitterd.

Ook al werd over het ingewikkelde verkeersprobleem weinig eenstemmigs gezegd, op de andere punten zijn door de forumdiscussie veel punten opgehelderd. Niet vruchteloos heeft Oud-Utrecht zich op het schijnbaar platgetreden spoor van de openbare besprekingen begeven. Voor onze vereniging is dit een nieuw initiatief, een dialoog met bestuurders en belanghebbenden, waarbij onze bemiddeling kan worden aangeboden. Het is duidelijk dat de vele leden, die in de Geertekerk aanwezig waren, recht hebben op de voortgang in deze richting. De bereidheid tot de gedachtenwisseling, die in de nota Kernbeeld door het gemeentebestuur is geuit, geeft goede gronden aan de verwachting dat een resultaat gunstig zal uitvallen. Vooral zal de medewerking van de leden die niet aanwezig konden zijn op 12 juni, welkom zijn bij het aandeel dat de vereniging in de toekomst zal hebben aan het voortgezette gesprek over de binnenstadsproblematiek.

Dit beknopte verslag van de bijeenkomst kan niet volledig zijn zonder een dankbetuiging aan de forumleden en vooral aan de voorzitter, Will. C. van Rossum, die allen tezamen een geanimeerde discussie zonder onvruchtbare opgewondenheid mogelijk hebben gemaakt. De welluidende klanken van deze eerste samenspraak mogen de aanzet zijn voor een voortdurende symfonie, die zijn bekroning kan vinden in een pakket van oplossingen, die even zovele variaties zullen kunnen bieden op het algemene thema van het welzijn van het oude en tegelijk eeuwig jonge hart van onze goede stad Utrecht.

de secretaris,
J. E. A. L. Struick.

Jaarboekjes 1969

Voor de leden die sedert september 1969 gratis lid zijn geworden voor dat jaar zonder het jaarboekje 1969, bestaat de gelegenheid dit kort geleden verschenen jaarboekje te bestellen met de korting voor leden à f 8,75. Voor niet-leden bedraagt de prijs f 11,25.

Te bestellen bij:

A. B. R. de Vries, Alexander Numankade 199
te Utrecht, tel. 030 - 71 18 14.

Speyart van Woerdenhofje dreigt te verdwijnen

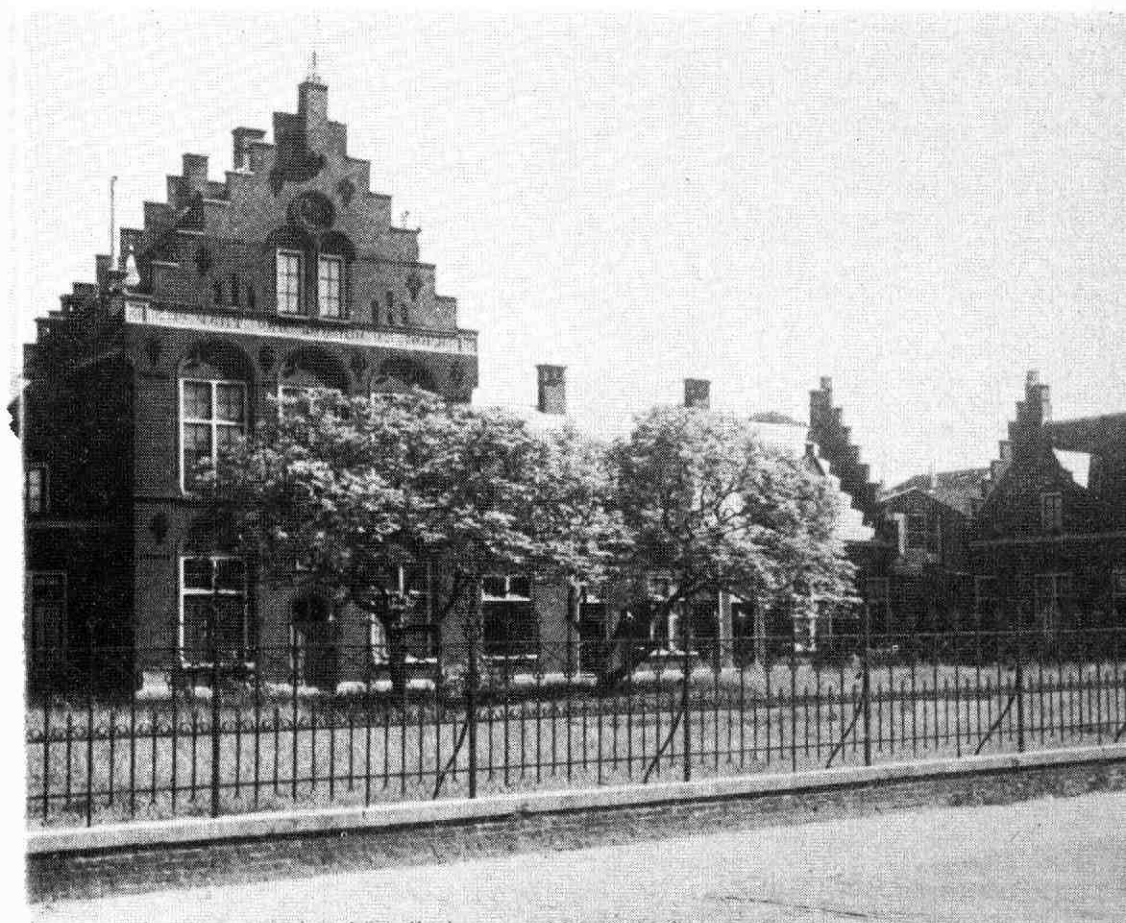
Misschien doordat wij er te dicht bij staan, valt er over het algemeen niet veel goeds te horen over de architectuur van de negentiende eeuw. Naar de huidige smaak zijn huizen en bouwwerken uit die tijd niet bijzonder fraai. Ook stijlen als neo-klassicisme, neo-renaissance en art nouveau verheugen zich meestal slechts in een geringe belangstelling.

Niettemin zijn er aspecten van stedenbouwkunst die verdienen bewaard te blijven, zoals de karakteristieke negentiende-eeuwse hofjes waarvan er al zo veel, dikwijls wel erg rigoureuus, met de grond gelijk zijn gemaakt. Eén van deze oude maar kennelijk nog net niet voldoende antieke

plekjes in Utrecht is het Speyart van Woerdenhof, zo genoemd naar Wilhelmina van Linschoten, weduwe van Antonius Speyart van Woerden.

Terecht vraagt het lid van Oud-Utrecht, de heer J. C. van Kuyk, aandacht ervoor dat dit fraaie specimen met verdwijning wordt bedreigd, wat hij graag vermeden zou zien. (De afbraak van de Stevens Fundatie is al erg genoeg).

In de wat saaie buurt bij de Kerkstraat is het Speyart van Woerdenhof naar de smaak van de heer Van Kuyk een verademing. In het voorjaar prijken de oude magnoliabomen er in volle bloei. „Als de volgende generaties weer oog voor zulke

dingen hebben, zullen zij eventuele verdwijning even goed betreuren als wij het nodeloos slopen in de negentiende eeuw," schrijft hij.

Het hofje is gesticht uit een legaat van genoemde mevrouw Speyart van Woerden, die volgens het bevolkingsregister is overleden op 9 september 1874; zij moet hebben gewoond op de Biltstraat, toen zij na de dood van haar man uit Zwolle was teruggekeerd in haar geboortestad Utrecht.

Blijkens *Liefdadige en andere nuttige instellingen te Utrecht (1895)* door J. T. H. C. van Ebbenhorst Tengbergen, stond het hofje onder beheer van een afzonderlijke commissie van de Vereniging van H. Vincentius van Paulo (Of: di Paolo). Op dit hofje mochten rooms-katholieke weduwen boven de vijftig jaar wonen tegen tien cent per week. Bij uitzondering werd dit ook toegestaan aan weduwen met één of twee dochters. Nering mocht in de huizen niet worden gedreven. Kwam een woning vrij, dan besliste de commissie aan welke van de verzoeksters deze zou worden gegeven.

Het reglement van omstreeks 1880 voor de bewoonders zal de hedendaagse voorstanders van inspraak en mondigheid doen gruwen, al kan het hun tevens een hart onder de riem steken omdat er klaarblijkelijk sindsdien toch wel wat bereikt is.

Het reglement luidde:

1. de bewoonders zullen, zonder toestemming van het bestuur, geene medebewoonster bij zich mogen nemen. etc.
2. de woningen zullen ordelijk en zindelijk moeten worden bewoond etc.
3. de bewoonders zullen geene werkzaamheden buiten op het plein mogen verrichten. etc (Dit slaat o.a. op het „bleeken van goederen”).
4. in de woningen zal nimmer eenig bedrijf of nering mogen worden uitgeoefend of gedreven.
5. de bewoonders zullen, wat betreft de gordijnen aan den voorgevel der woningen, zich moeten onderwerpen aan de keuze, welke daarvan door het bestuur zal worden gedaan. etc.
6. de bewoonders zullen nimmer des nachts uit hare woning mogen verwijderd blijven, zonder voorafgaande kennisgeving aan en toestemming van een der leden van het bestuur.

7. de bewoonders zullen, ten allen tijde, aan de leden van het bestuur den toegang tot de woningen moeten verleen.
8. elke woning door eene Roomsch Katholieke bewoond, zal moeten voorzien zijn van een kruisbeeld, en van een beeld of plaat van de H. Moeder Gods.
9. de R.K. bewoonders zullen verplicht zijn elken avond te bidden vijf maal het Onze Vader en het Wees gegroet voor de rust der zielen van de Stichteress van het Hofje, van haren Echtgenoot en van hunne familiën etc.
10. van elken woning zal door de bewoonster, bij wijze van vergoeding voor vrije woning, wekelijks moeten worden betaald tien centen etc.
11. de bewoonders zullen nimmer eenig recht van huur of bewoning aan de woningen kunnen doen gelden etc.
12. bij overlijden van de bewoonders, zullen de woningen binnen een maand daarna, moeten zijn ontruimd.
13. ieder der bewoonders zal verplicht zijn aan een der leden van het bestuur kennis te geven, wanneer eene der bewoonders de bepalingen en voorschriften van dit reglement niet mocht nakomen of mocht overtreden, of wanneer eene van haar onverhoopt zich zoodanig mocht gedragen, dat haar verblijf op het Hofje voor anderen hinderlijk of in het algemeen niet passend zijn zoude. K.

O-stenen en limietpalen

In het artikel over Inundatiekaden schrijft mr. J. Belonje (Oud-Utrecht nr. 4 1970, blz. 29) dat hij van de „limietpalen” geen enkel exemplaar heeft aangetroffen. Of ze in het beschreven geval er inderdaad niet meer zijn, durf ik zonder meer niet te zeggen.

Maar wel kan ik mededelen dat bij kadastrale metingen vrij geregeld gebruik wordt gemaakt van de zg. O-stenen (de „O” van het ministerie van oorlog). Ik vermoed dat dit dezelfde soort stenen zijn als die waarop mr. Belonje doelt.

E. Muller

ENKELE BOEKBESPREKINGEN

en iets over de schrijfster

Sinds enige maanden verschijnen in Oud-Utrecht van tijd tot tijd boekbesprekingen, die - enigszins mysterieus - zijn gesigineerd met de initialen L.v.T. Wij gebruiken dat woord „mysterieus”, omdat van onze zijde was verzuimd te vermelden wie achter deze letters school. Graag willen wij deze ommissie nu goedmaken. De schrijfster sinds oktober 1969 van de boekbesprekingen, tevens vast redactielid, is drs. Louise van Tongerloo, werkzaam bij het Instituut voor geschiedenis in de middeleeuwse afdeling. Normaal werkt zij in de bibliotheek, maar op het ogenblik is zij beheerder van het hele instituut.

Mejuffrouw Van Tongerloo werd in 1935 geboren te Batavia in het voormalige Nederlands-Indië. Zij bracht haar kinderjaren door in Noord-Brabant, verbleef gedurende haar studietijd te Zeist en één jaar voor haar bijvak Duits te Marburg an der Lahn, en woont thans in Utrecht. Mettertijd is een proefschrift van haar hand te verwachten over „Het bestuur van graaf Willem III van Holland.”

* * *

Meta A. Schimmel en C. L. Temminck Groll. *Het Zusterplein en het Broederplein van de Evangelische Broedergemeente te Zeist*, in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 69 (1970), 1-13, m. afb.

Wees ik een vijftal nummers geleden op een boekje van J. M. van der Linde over de geschiedenis der Herrnhutters, nu kan ik een publikatie signaleren die speciaal hun behuizingen in Zeist behandelt. Hun komst richtte niet alleen de aandacht van veel godsdienstig geïnteresseerden op het misschien al wel deftige maar nog kleine dorp. Sindsdien beschikt Zeist ook op bouwkundig gebied over een belangwekkend project. Bestudering van archiefstukken van de Broedergemeente heeft duidelijker gemaakt dan het er zo op het oog al uitzag, hoe Zuster- en Broederplein het resultaat zijn van de 18e-eeuwse „stadsplanning”. Beide pleinen, waarvoor men toen zelf typerend genoeg de naam „square” gebruikte, zijn namelijk tegelijk ontworpen. Zekerheid over maker of makers hoopt men nog uit verdere archiefstudie te kunnen krijgen. Al zijn er op onderdelen wel afwijkingen ingevoerd en al zijn niet alle zijden van de pleinen volgebouwd, toch is men niet van de opzet afgeweken. Ook de meisjesschool op het Zusterplein, de enige toevoeging na 1794, is in het begin van deze

eeuw in stijl erbij gebouwd. Hoe weloverwogen het ontwerp gemaakt is, blijkt onder meer uit de vensters, waarvoor de twee modellen die bij het Slot toegepast waren, als voorbeeld dienden. Dat de kerkzaal er niet als kerk uitziet (afgezien van het pas midden-negentiende-eeuwse torentje) blijkt dan ook niet meer geheel te wijten aan het „toenmaals heersende” kerkgenootschap. Het uiterlijk van een voornaam huis hoort logischerwijze bij het project. Daarin moeten in- en uitspringende muren, hoge en lage daken, deuren en vensters elkaar in vast ritme afwisselen, zelfs al vereist de bestemming van de gebouwen op sommige punten geen deuren. Dwingende logica is dus een ander kenmerk van het ontwerp, dat juist aan de mensen de eis stelt naar zijn bedoeling te wonen en te werken. En dat hebben zij gedaan en dat willen ze blijven doen, waardoor mede de totale restauratie van dit voor Nederland unieke complex uitgevoerd kan worden.

* * *

J. Hovy. *De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259*; in: *Spiegel der Historie* 4 (1969), 1-48, m. afb.

Nog niet eerder is een zo uitvoerige studie ondernomen naar de vroegste geschiedenis van Amersfoort. In het kader van de verwickelingen in het Utrechtse prinsbisdom, ja zelfs met het oog op de niet-geschoolde lezer, met de Europese politiek als achtergrond, bespreekt de Amersfoortse gemeentearchivaris de landelijke oorsprong van zijn stad, en de reden die de bisschop in 1259 bewoog tot het geven van stadsrechten aan die plaats. Het was in die eeuw een normaal verschijnsel dat een landsheer nederzettingen tot steden proclameerde, in de hoop dat door aantrekkelijke bepalingen het economisch leven in zijn hele gebied krachtiger zou worden, waardoor dan zijn eigen schatkist ook beter gevuld zou raken. Soms lukte dat, soms ook niet. Bovendien konden ommuurde steden met weerbare burgers een belangrijke rol spelen tegen belagers van het landsheerlijk gezag. Deze factor moet volgens de schrijver wel de doorslag hebben gegeven bij de keuze van bisschop Hendrik van Vianden om juist Amersfoort tot stad te maken. Zo goed als zijn privileges voor Oudewater en Vreeland verband hielden met de verdediging tegen Holland, zo was versterking van de grens met Gelre ook zeer gewenst. En ook tegen-

over het binnenland moest de prinsbisschop zijn autoriteit zien te handhaven. De stad Utrecht en de oorspronkelijk aan de bisschoppen ondergeschikte familie van Amersfoort gingen zich immers veel te onafhankelijk gedragen. Dat dit politiek-strategische doel toch niet bereikt is, wordt aan het slot van het artikel wel duidelijk. Intussen heeft men op allerlei interessante of curieuze zaken een blik kunnen slaan: wat een stadsrecht eigenlijk was, welke verschillende soorten recht er op zo'n klein grondgebied nog naast elkaar konden bestaan, hoe zo'n plaats bestuurd werd en welke middelen van bestaan er waren. In de laatste, maar niet in de minste plaats verdienen de illustraties zowel van vroegere als huidige stadsgezichten vermelding.

* * *

Christopher Hibbert, The Grand Tour. London 1969. 256 blz., m. afb. (£ 3.50).

Nu ons grote reisseizoen weer begint, lijkt het een geschikt moment om eens te bekijken hoe mensen enkele eeuwen geleden reisden. In de 16e en 17e eeuw werd het in families die zich dat financieel konden veroorloven, gebruikelijk om de zoons voor hun ontwikkeling gedurende enkele jaren een aantal Europese landen te laten bereizen. Engeland, de Nederlanden, Duitsland, maar vooral Frankrijk en Italië boden allerlei dat de blik kon verruimen: scholing aan universiteiten, contacten met handelsrelaties, bezichtiging van rariteitenkabinetten of klassieke ruïnes, mogelijkheid om zich door beroemde schilders te laten portretteren, gesprekken met befaamde personen, praktische taalbeheersing. Om al die kansen goed te benutten, kregen de jongelui een oudere, geleerde begeleider mee. Na hun terugkeer verwachtte men dat die prins, adellijke knapen en voorname burgerzoons, verrijkt door al hun ervaringen, des te beter hun politieke, economische of andere functies zouden kunnen vervullen. Het boek van Hibbert behandelt de tochten die Engelse jongelui naar het Europese vasteland ondernamen, vooral in de 18e en in het begin van de 19e eeuw, toen men geen gentleman kon zijn zonder deze „Grand Tour” gemaakt te hebben. Verschillende dingen in hun reisbagage komen ons gewoon voor: reisgids, paspoort, kaarten en „hoe zeg ik het”'s. Maar waar zou ons nu een „lice-proof overall” in bed te pas komen? En pistolen wijzen op een vertrouwdheid met struik-

rovers die wij toch ook verleerd hebben. Het boek blijft echter niet steken in de beschrijving van curieuze reiswederwaardigheden, zij het dan ook van beroemdheden als Boswell en Gibbon. Het geeft tevens een indruk van het natuur- en kunstgevoel uit die tijd. Pas in het midden van de 18e eeuw ontstond de bewondering voor de Alpen bijvoorbeeld, en naar overblijfselen uit de Middeleeuwen keek men voordien ook maar amper om. Tenslotte wijst Hibbert ook op de invloed die deze toeristen op het kunstbezit en de architectuur in Engeland uitgeoefend hebben.

De visueel ingestelde lezer komt het hele boek door goed aan zijn trekken door de overvloedige eigentijdse illustraties. Wie zich grondiger in dit onderwerp wil verdiepen, zal niet alleen gebaat zijn met de namen- en zakenindex, maar ook met de drie bladzijden tellende lijst van reisbeschrijvingen.

L.v.T.

Op school, toen

Het zal ongeveer vijfenzeventig jaren geleden zijn, dat aan het Utrechts stedelijk gymnasium de heer B. bij de lessen in natuur- en scheikunde van de leraar dr. J. Robbers de taak van amanuensis vervulde. Hij was een kalm, veelzijdig ontwikkeld man. Behalve het vervullen van zijn taak bij het voorbereiden en vertonen van „proeven”, zagen wij leerlingen hem wel eens de school verlaten, gewapend met een dubbelloops jachtgeweer. Hij ging dan in gemeentedienst erop uit om de grote kolonie kraaien, die door hun gekras en met hun uitwerpselen de Maliebaan haast onbewoonbaar maakten, uit te dunnen.

In die tijd kwam de concierge van het gymnasium te overlijden. De school lag toen aan het Janskerkhof, met de conciergewoning aan de westzijde ernaast. B. heeft toen naar de open gekomen betrekking gedongen en deze gekregen, zonder van zijn andere bezigheden afstand te doen.

Naar ons leerlingen later bleek, waren niet alle leraren het eens met deze opeenstapeling van plichten op de schouders van één man. Immers, toen tijdens een natuurkundes B. enig glaswerk neerzette, omdat de rector belde, zei dr. Robbers: „Neel Doorgaan met je werk. Hier blijft de amanuensis. De rector belt de concierge.”

En B. bleef.

A. J. S. van L.

Stadsexcursies

De volgende stadsexcursies onder deskundige leiding, tevens de laatste van dit seizoen, worden gehouden op dinsdag 11, zaterdag 22 en dinsdag 25 augustus. Evenals de vorige eindigen deze wandelingen in de wijnkelder van de firma Bloem in de Hamburgerstraat, waar de oenoloog de heer K. M. Kleingeld iets zal vertellen over het edele druivenat. Kaas en stokbrood zullen verder het zintuig van de smaak strelen en voor wie thuis wil nagenieten, ligt à raison van een tientje een pakket gereed met een fles Moezel 1968, een fles Rosé Côte Provence 1969 en een fles Fleuri Beaujolais 1968 (géén Beauchampet, zoals ik een keer abusievelijk typte - een naam overigens die wel eens genoemd mag worden, zijnde die van de ijverige organisatrice van deze stadsexcursies).

De excursie van dinsdag 11 augustus begint 's avonds om zeven uur. Plaats van samenkomst: Wijde Doelen, hoek Twijnstraat. Prijs f 2,— per persoon.

Op zaterdag 22 augustus komen de wandelaars 's middags om twee uur bijeen op het Geertekerkhof. Deze wandeling kost f 2,50; de twee kwartjes extra houden verband met de huur van een megafon, hebben wij ons laten vertellen.

Op dinsdagavond 25 augustus tenslotte is het verzamelpunt de Zandbrug, hoek Oranjestraat, 's avonds om zeven uur. Kosten: f 2,—.

Kaarten zijn tot vier dagen vóór de desbetreffende excursie te verkrijgen bij De Discus in de Minrebroederstraat ('s maandags gesloten). Wie niet reserveert, loopt het risico niet mee te kunnen, indien de groep vol is.

* * *

Ofschoon het geen activiteit is van Oud-Utrecht, willen wij hier ook even de stadswandeling vermelden van de VVV-Utrecht. Op het kantoor van deze vereniging is een boekje verkrijgbaar, waarin een wandelroute is beschreven. In de tekst zijn open plekken gelaten, die de wandelaar moet invullen. Ook moet hij een kruiswoordraadsel oplossen, dat evenals de tekst is samengesteld door dr. A. van Hulzen, leraar geschiedenis aan de rijks pedagogische academie te Utrecht. Wie de ingevulde formulieren inlevert bij het VVV-kantoor dingt mee naar een prijs.

BOEKBESPREKING

J. J. Vredenberg-Alink, *Spiegel der wereld*.
Utrecht 1969. 134 blz., m. afb. (f 18,50)

Dit boek behandelt een aspekt van het reizen dat niet aan bod komt in het werk van Hibbert, genoemd in het juni-nummer: kaarten en atlassen. Twee inleidende hoofdstukken vertellen wat over de geschiedenis van de kartografie in Oudheid en Middeleeuwen en over de technieken die kaartmakers hebben toegepast. Dan komt de hoofdschotel, het Zuid-Nederlandse kaartbedrijf in de zestiende eeuw en het Noord-Nederlandse in de zeventiende, beide toonaangevend in hun tijd. Heel duidelijk houdt met deze bloei dan ook verband de grote rol die de Nederlanden in de wereldhandel en de ontdekkingsreizen hadden. De stimulansen die oorlogen of vreedzame overheidsbemoediging gaven aan het vervaardigen van kaarten, zijn daarbij vergeleken van minder betekenis geweest. De Nederlandse produkten van de achttiende eeuw bereiken

over het algemeen geen hoog niveau, herhalen meest hun oudere of buitenlandse voorbeelden. Alleen voor leger en waterstaat zijn toen nog goede nieuwe kaarten gemaakt. Twee beknopte hoofdstukken geven tenslotte enig inzicht in de veranderingen die de centralisatie van Bataafse Republiek en Verenigd Koninkrijk voor de kartografie van Nederland met zich bracht, en wat de nieuwste technische ontwikkelingen zijn.

Illustraties vormen bij dit onderwerp uiteraard een belangrijk onderdeel. Helaas zijn ze niet alle even scherp, vooral die tussen de tekst zijn afgedrukt; het lijkt me dat te sterke verkleining en het getinte papier daaraan debet zijn. Ook dit prettig leesbare boek is geschreven voor de belangstellende leek.

Een literatuurlijst met voornamelijk werken over Nederlandse kartografen kan voor verdere studie helpen. De index omvat wél persoonsnamen en technische termen, geen geografische namen. L.v.T.

Herstelwerk Domtoren

Hoewel de Domtoren er naar verhouding goed bij staat, is het zo langzamerhand toch weer nodig Utrechts hoogste monument een grondige opknappbeurt te geven. Aan de noordzijde is dezer dagen een gecombineerde bouw- en personenlift geplaatst, die eerder gebruikt is voor de restauratie van de Onze Lieve Vrouwetoren te Amersfoort. Mede met behulp van deze lift - vroeger gebruikte men een lier - hoopt de gemeente de toren in de jaren tot en met 1973 zodanig te herstellen, dat hij weer een veertig tot vijftig jaar mee kan. Het is dan niet meer nodig om, zoals iedere zomer na 1957, telkens een deel van de toren in de steigers te zetten.

De Domtoren is gebouwd van 1321 tot 1382, wat blijkt uit enkele gedenkstenen die in de muren zijn gemetseld. De fundamenten zijn op zand gebouwd: de constructie is zo knap dat de Dom nooit is gaan verzakken.

Vooraf het natuursteen aan zo'n bouwwerk heeft veel van het klimaat te lijden, en zeker in ons land, waar die steensoorten niet inheems zijn. Door de eeuwen heen is er dan ook geregeld aan de toren gekalefaterd, zodat een scala van steensoorten te bewonderen valt.

Over het algemeen is het herstelwerk heel goed gebeurd; iets minder misschien in de negentiende eeuw. Toen de grote restauratie van 1901 tot 1931 begon, stond de Dom er bij als een afgekloven bot. Met een ploeg arbeiders van soms wel honderd man is er in die jaren bergen werk verzet.¹⁾

De restauraties van nu zullen van bescheidener aard zijn, al komt er altijd tijdens een restauratie veel te voorschijn dat moet worden vernieuwd.

De laatste decennia baart de luchtvervuiling ernstig zorgen. De verwerking van het gesteente gaat nu aanzienlijk sneller dan voorheen. In Griekenland bijvoorbeeld is gebleken dat de Acropolis in deze eeuw meer is aangetast dan de 2.500 jaar daarvoor. Als straks het herstelwerk begint, zal er eerst een steiger worden gezet om de achtkantige lantaarn van de toren: het stuk boven de tweede omloop. Aanstands daarna zal de balustrade van de tweede omloop worden afgebroken, omdat zij gevaar oplevert. De kans dat stenen losraken en vallen, is daarbij groter dan de mogelijkheid dat bezoekers met balustrade en al naar beneden tuimelen.

De gemeente heeft het vooralsnog niet nodig acht de bezoekers de toegang tot de tweede omloop te verbieden. Dat zou echter deze zomer wél gebeurd zijn, als het herstelwerk langer op zich had laten wachten. Voor het herstel van de balustrade wordt een Franse kalksteensoort gebruikt. Aan het metselwerk van baksteen is minder te doen. Hard nodig is het herstel van de hardstenen trappen, van de Michaëlskapel tot de tweede omloop. Ook zal de elektrische verlichting worden vernieuwd.

Zwaar te verduren hebben het de zg. brugstaven; ze verbinden het traceerwerk van de open achtkant, de galmgaten en de balustrades. Vooral de stijlen in de galmgaten, de zg. montants, zijn aan herstel toe. Zij vormen het tweede gevaarlijke aspect van de toren.

Vroeger gebruikten torenbouwers voor de brugstaven een soort ijzer met een hoog koolstofgehalte, dat weinig te lijden had van roest. Sedert 1920 kwamen „roestvrij” stalen legeringen in zwang, die evenwel niet goed genoeg tegen oxydatie bestand bleken te zijn. De Nieuwe kerk te Delft heeft voor het goed vertrouwen in deze legeringen tol moeten betalen en in mindere mate ook de Domtoren. Tegenwoordig gebruikt men mangaanbrons, dat weliswaar duur is, maar waarvan de kostprijs in het niet zinkt naast de enorm gestegen personeelskosten.

Los van de restauratie van de Domtoren, staat het voorgenomen herstel van het carillon. In 1906 werd de oude, houten klokkenstoel van het Hemony-carillon vervangen door een stalen stoel. Ook dit staal is grotendeels verroest. De bedoeling is nu een nieuwe, veertien meter hoge klokkenstoel te bouwen van Frans eikenhout.

Nog een onderdeel van de komende werkzaamheden is de vernieuwing van een aantal spuwvers, waarvan de koppen ontbreken. Verder leven er plannen de toren opnieuw op te meten om restauraties in de toekomst te vergemakkelijken.

De expositie van bouwfragmenten in de Egmondkapel tenslotte, zal opnieuw worden ingericht. Het is te hopen dat vormen van vandalisme in de toren mettertijd kunnen worden voorkomen door een beter toezicht.

K.

¹⁾ Zie: *Geschiedenis en herstellingswerken van den Domtoren te Utrecht tot 1929*, door G. W. van Heukelom.

Het Nederlandse Woonhuis van 1300-1800, 50 jaar Hendrick de Keyser

Ter ere van het vijftigjarig bestaan (1918-1968) van de Vereniging Hendrick de Keyser, vereniging tot behoud van architectonisch- of historisch- belangrijke oude gebouwen, verscheen het boek „*Het Nederlandse Woonhuis van 1300-1800*“¹⁾. Auteur is ir. R. Meischke, directeur bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg; de tekeningen zijn van H. J. Zandkuyl, architect bij het bureau Monumentenzorg van de gemeente Amsterdam.

Daar hierin de geschiedenis van het woonhuis als het ware is „opgehangen“ aan de bezittingen van de Vereniging en deze in de provincie Utrecht slechts twee huizen bezit (Amersfoort, Havik 33-35)²⁾, lijkt de verschijning van dit werk op het eerste gezicht slechts van secundair belang voor onze vereniging, die - zoals de ondertitel zegt - tot doel heeft: de beoefening en de verspreiding van de kennis der geschiedenis van de stad en de provincie Utrecht.

Toch willen we er hier de aandacht voor vragen. Het boek leidt ons een paar belangrijke stappen verder op het terrein van het onderzoek van de oude architectuur van het dagelijks leven, het re-

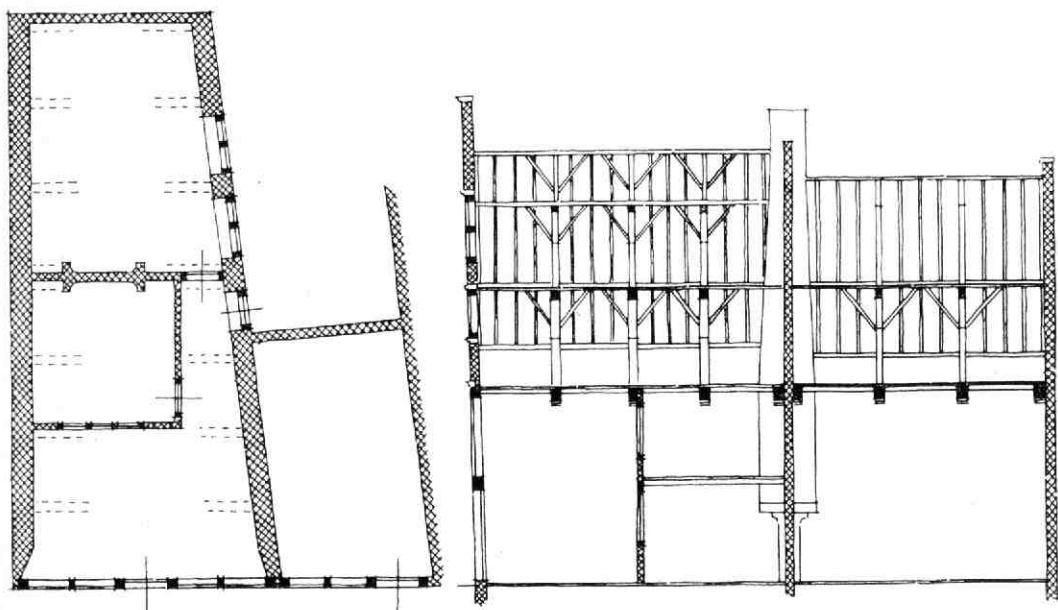
latief jonge terrein van de architectuurgeschiedenis, waarvoor de belangstelling gedurende de laatste decennia zo snel toeneemt.³⁾

Het is voor wie de voorgeschiedenis van het boek niet kende, wel eens een teleurstelling gebleken, dat de titel in feite niet in overeenstemming is met de inhoud. Wanneer de ondertitel „50 jaar Hendrick de Keyser“ even zwaar gezet was als „Het Nederlandse Woonhuis van 1300-1800“, zou men er eerder op verdacht geweest zijn, méér te doen te hebben met een prachtige catalogue raisonnée van het bezit van de vereniging dan met een werkelijk algemeen overzicht, waarin alle aspecten gelijkelijk aan de orde komen.

Men kan het dan betreuren, dat veel onbehandeld bleef. Wat de eerste delen, Middeleeuwen en 1400-1650 betreft, komen steden als Utrecht, Amersfoort, Zutphen, Arnhem enz., met veel belangrijke huizen uit die tijdperken, in het algemeen slechts terloops ter sprake. Er zijn uitzonderingen: van het huis Drakenburg te Utrecht bijvoorbeeld worden zeer interessante gegevens verstrekt,⁴⁾ waarop nog niet eerder de aandacht was gevestigd. En wat de

Amersfoort, Havik 33-35. De grote, linker voorgevel kreeg zijn huidige vorm omstreeks 1630. De kleinere gevel is sinds het bouwjaar 1618 onveranderd gebleven.

Plattegrond en langsdoorsnede van Havik 33-35 te Amersfoort. Voorbeeld van een vroeg zestiende-eeuws zaalhuis, met insteek en achterkamer, in 1618 uitgebreid met een klein zijhuis. De toestand na deze verbouwing is hier weergegeven; zoals bij alle tekeningen in het boek is de oude toestand met zorg uit de tegenwoordige afgeleid. Schaal ca. 1 : 150.

periode 1650-1800 betreft neemt, vanwege de ligging der bezittingen, Amsterdam een nog belangrijker plaats in dan deze stad op grond van haar uiterst belangrijke rol in een algemeen werk al had moeten krijgen. Uiteraard ten koste van andere, voor dat tijdperk belangrijke steden als bijv. Leiden en 's-Gravenhage en wat betreft de provincie Utrecht van oorden als Loenen, Breukelen en Maarssen.

Maar het voordeel van de gevolgde manier van doen lijkt mij uiteindelijk groter dan het nadeel. De in feite buiten de auteur om tot stand gekomen scherpe selectie van objecten bood hem de mogelijkheid om op die geselecteerde objecten heel diep in te gaan, zonder daarbij de vraag op te roepen: waarom wordt op dit of dat andere, minstens zo belangrijke, huis niet even diep ingegaan (een vraagstelling, die het boek onschrijfbaar gemaakt zou hebben).

Aangaande de beschreven huizen is dan ook bijzonder mooi materiaal bijeengebracht. Voor ieder pand is dit te onderscheiden in met zorg aan het licht gebrachte bouwkundige gegevens uit het ge-

bouw zelf en in - veelal niet eerder in bouwkundig verband gepubliceerde - archiefvondsten. In een aantal gevallen ontstond zelfs de mogelijkheid een vroegere fase van een huis zo duidelijk te reconstrueren, dat het huis in die vroegere vorm als een zelfstandig object in een verdere fase van de ontwikkeling ten tonele gevoerd kon worden.⁵⁾

En het is deze, dank zij de beperking mogelijk geworden, „diepte” van onderzoek die de auteur in de gelegenheid stelt, inderdaad een wezenlijke stap verder te komen. Nog niet eerder kon zóveel worden verteld over de inwendige structuur en de indeling van oude huizen en over het gebruik van de ruimtes. Voorhuis, binnenhaard, insteekkamer, zaal, verdieping, zijkamer, achterkamer, achterhuis, zomerhuis, stuk voor stuk tot nu toe wat vage begrippen, krijgen vorm en inhoud en men ziet ze door de eeuwen heen hun - zich tegen de achtergrond van de veranderde woongebruiken langzaam wijzigende - rol vervullen.

Zo komen we dan weer op Utrecht. Met name voor de stad geldt, dat de „verstening” in een vroeg stadium plaats vond, in een tijdperk waarin men

nog niet dacht aan stenen binnenmuren. Eventuele houten wanden ondergingen zó dikwijls wijzigingen en er werden in zóvele gevallen in latere periodes door middel van de toen wel gangbare stenen muren totaal andere indelingen ingevoerd, dat we het inwendige van de oude Utrechtse huizen niet meer kunnen reconstrueren zonder kennis van wat elders gebeurde. De reconstructie van de insteek in de zaal van Drakenburg (p. 41) toont dat al aan.

Tenslotte is het van belang hier naar aanleiding van dit boek - dat van de activiteiten van Hendrick de Keyser zulk een goed beeld geeft - ook op de Vereniging zélf nog eens de aandacht te vestigen. Nu gedurende de laatste jaren de Stichting „Het Utrechts Monumentenfonds” een actief aankoopbeleid van monumenten in de stad Utrecht voert, is het minder ernstig, dat de Vereniging in deze stad niets bezit, dan dat tot voor een jaar of vijf het geval was.⁶⁾ Ook bijv. in Zutphen, waar een actieve stichting als „Het Wijnhuisfonds” onderscheiden monumenten bezit, heeft Hendrick de Keyser niets. Omgekeerd blijkt er in Amsterdam emplot te zijn voor nog twee andere monumenten-verzamelande instanties (Stadsherstel, Diogenes), elk met een eigen benaderingswijze van het probleem. Zeker zou het gewenst zijn, te bevorderen, dat de Vereniging in de andere steden: Amersfoort, Wijk bij Duurstede, IJsselstein en Montfoort en bijv. in de plaatsen langs de Vecht ook monumenten kan verwerven. Evenzeer als wij én Herdenkingsboek én Vereniging noemen, bevelen wij de provincie Utrecht aan in de belangstelling van de Vereniging

Hendrick de Keyser,⁷⁾ die zich tenslotte de naam gaf van een wel sterk met Amsterdam geassocieerde, maar in Utrecht geboren kunstenaar!

C. L. Temminck Groll

¹⁾ *Uitg. H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., Haarlem 1969; f 55,—. Op de jubileumviering in januari 1968 te Amsterdam werd de verschijning van dit boek geannonceerd.*

²⁾ *In totaal bezit de Vereniging 175 panden. Na Drente, dat met 0 onderaan op de lijst van bezittingen staat, volgt Utrecht met 2!*

³⁾ *Zie bijv. de recente publicaties over aan oude huizen rijke steden als Brugge en Lübeck: Luc Devliegheer, De huizen te Brugge (Kunstpatrimonium van West Vlaanderen), Tielt 1968 en H. Hübler, Das Bürgerhaus in Lübeck (Das Deutsche Bürgerhaus), Tübingen 1968.*

⁴⁾ *Zie 40-42, 50, 55, 60, 76, 278. Er kan hier nog even de aandacht worden gevestigd op een opmerking van J. W. C. van Campen (maandblad Oud Utrecht 1965 p. 74-75) betreffende de historische onjuistheden van het gebruik van het lidwoord „de” bij huisnamen als Drakenburg, Fresenburg enz. Ook hier wordt het lidwoord - dat men bij bijv. Oudaen en Zoudenbalch wél automatisch weglaat - dikwijls toegepast.*

⁵⁾ *Bijv. bij Alkmaar, Mient 31 en Amsterdam, Brouwersgracht 54 en Herengracht 170-284.*

⁶⁾ *C. L. Temminck Groll in Jaarverslag ver. Hendrick de Keyser 1964 - p. 17.*

⁷⁾ *Secretariaat: Huize van Brienens, Herengracht 284, Amsterdam.*

BOEKBESPREKING

J. M. Fuchs, Musea in Utrecht. Amsterdam 1969. 63 blz. m. aff.

Een klein hulpmiddel voor het verkennen van de eigen provincie kan dit Allert de Lange-gidsje zijn.

Het bevat een alfabetische lijst van alle musea en andere toegankelijke verzamelingen in het Utrechtse, met een korte aanduiding van de aard van de collecties, en zakelijke gegevens als adres en openingstijden. Schrijver heeft echter meer beoogd dan alleen een nuttig naslagwerkje te leveren. Door een enkel onderdeel uit een museum apart te belichten of door een opvallende gebeurtenis uit het leven van een stad te vertellen hoopt hij de bezich-

tiging van museumcollecties te stimuleren, en dan vooral het aandachtig bekijken van enkele stukken in plaats van het „doen” van alle zalen. Zo zou het verhaal over openluiders kunnen leiden tot een bezoek aan de oudheidkamer van IJsselstein, en de lotgevallen van een mogelijk behekste vrouw uiteraard naar de heksenwaag van Oudewater - gelukkig dat dat weer Utrechts is! De schets van een 18e-eeuwse predikant-industrieel kan iemand nieuwsgierig maken naar de zeldzame producten van diens porseleinfabriek. Interesse voor het vrouwelijke wonder der wetenschap dat in de 17e eeuw geleefd heeft, zou een ander over de drempeel van het universiteitsmuseum kunnen voeren.

L.v.T.

De snode overheid

Catharijne-convent en Bartholomeï-gasthuis

Het oud-raadslid, tevens oud-regent van het Stadsambachts-kinderhuis, dr. A. J. S. van Lier heeft de gezegende leeftijd bereikt om kritisch te kunnen terug kijken op hetgeen veertig jaar geleden van gemeentewege aan beide colleges is voorgeschoteld over de rechtspositie van het kinderkuis in verband met de Fundatie van Renswoude.¹⁾ Wellicht is hem de kreet van den Prince van Orangien in diens Apologie ofte verantwoordinge (1581) uit het hart gegrepen: ... de wethouders zijn alle rabauen!

Hoe dit zij, het door dr. Van Lier aan de kaak gestelde „bedrog” roept de herinnering op aan een ander vergrijp, dat hetzelfde Utrechtse gemeentebestuur misschien op zijn geweten heeft gehad, en wel de *annexatie* of *usurpatie* van het middeleeuwse voormalige Catharijne-convent aan de Lange Nieuwstraat.

Dit convent was in 1812 komen leeg te staan, nadat het daarin sedert lange tijd gevestigde hospitaal van de Johanniter ridders - tevens dienend voor het academisch onderwijs - wegens gebrek aan geldmiddelen was gesloten.

Evenzo kampten de verdere „Gods- en Gasthuizen” na het Franse bewind met financiële moeilijkheden. Doelmatiger voorziening in de zorg voor ouden, behoeftigen, zieken en noodlijdenden was dringend noodzakelijk.

Het verlossend woord kwam bij een besluit, door koning Willem I der Nederlanden op 27 maart 1817 te Brussel gegeven, waarbij zeven gestichten binnen de stad Utrecht onder één administratie en het beheer van een college van regenten werden samengebracht. Bepaald was dat de twee daartoe geschiktste gebouwen moesten worden ingericht, onderscheidenlijk tot algemeen gasthuis en tot algemeen hospitaal of ziekenhuis (over de dienstbaarmaking waarvan voor het academisch klinisch onderwijs regenten zich hadden te onderhouden met de curatoren van de hogeschool). De overige onnodige gebouwen zouden worden verkocht of verhuurd ten voordele van het te vormen algemeen fonds, strekkend tot subsidie van het ziekenhuis.

Bij de uitvoering van het koninklijk besluit viel voor het algemeen gasthuis de keuze op het Bartholomeï-gasthuis aan de Lange Smeestraat, hoek Pelmolenweg (Geertebolwerk), en voor het algemeen hospitaal (waaraan verbonden het Nosocomium Academicum) op het Apostool (apostel)-gasthuis aan de Jufferstraat.²⁾

Het Catharijne-convent bleef dus buiten schot. Het was trouwens in 1813 al door de gemeente in ge-

reedheid gebracht voor een gans ander doel, namelijk om te dienen als inkwartieringskazerne of „Militair Logement” (1814).

Toen een eeuw later dit soort van legering onnodig was geworden, besloot de gemeenteraad het gebouw beschikbaar te stellen voor museumdoeleinden.³⁾ Evenwel deed de kort daarna ingetreden oorlogstoestand nog ander gebruik voorgaan. Achtereenvolgens vonden Belgische vluchtelingen en Utrechtse daklozen er huisvesting. Er behoeftde in die dagen nog niet te worden „gekraakt”!

Ondanks enige twijfel in 1814, of de stadsregering eigenlijk wel „de dispositie over vermeld lokaal had”, is aan het goede recht van de gemeente op het voormalige convent meer dan honderd jaren lang nimmer en door niemand getornd.

In haar rustig bezit werd zij echter wreed gestoord toen de regenten van Gods- en Gasthuizen omstreeks 1920 onverwacht aanspraak gingen maken op de opbrengst van de verkoop of verhuring (K.B. 1817) en tevens de vraag stelden of de gemeente inderdaad wel ooit eigenares van het convent was geworden, met andere woorden het onroerend goed wellicht had geusurpeerd.

Een uitvoerig en tijdrovend onderzoek werd ingesteld. Dezelfde charteremeester der gemeente die volgens dr. Van Lier in het geval van het Ambachtskinderhuis „geschiedenis fabriceerde tot steun aan de wethouder”, verwierp aanstonds naar eer en geweten een beroep op verjaring, omdat het daartoe vereiste element van goede trouw ontbrak: de mogelijkheid bestond dat het tientallen jaren lange genot van de gemeente een bezit voor anderen was geweest (artt. 1996 en 2000 B.W.).

Anderzijds leverde archiefonderzoek tot in Brussel de zekerheid dat het voormalige Catharijne-convent hiet behoorde tot de (overige onnodige) gasthuisgebouwen die krachtens het K.B. van 1817 moesten worden verkocht of verhuurd ten voordele van het algemeen fonds (ziekenhuis).

Wederzijds begrip en welgezindheid hebben ten slotte een in letterlijke zin even sierlijke als juridisch keurige oplossing te voorschijn gebracht, waarbij het behoud van het historisch monument aan de Lange Nieuwstraat in de veilige handen van de gemeente zeker werd gesteld. Daartegenover werden de regenten van Gods- en Gasthuizen begunstigd in de behartiging van de aan hen toevertrouwde belangen.

Er werd een *dading* aangegaan⁴⁾, uit kracht waarvan:

a. Regenten afzagen van hun mogelijke rechten en

aanspraken op het voormalige Catharijne-convent;

- b. De gemeente een strook grond ter breedte van acht meter langs de westzijde van het Bartholomei-gasthuis (en het aansluitende Agnes van Leeuwenbergh- en St.-Catharijne-gasthuis), deel uitmakende van de Pelmolenweg, in voortdurende erfpacht aan regenten uitgaf, tegen een jaarlijkse canon van zegge f 0,25, zulks onder verplichting om deze strook tot tuin aan te leggen, met uitbuiging van het stuk Pelmolenweg ten zuiden van de Smee- (of Bartholomei-)brug naar de waterkant.

De aanleg van de tuin, gepaard gaande met afgraving van het overblijfsel van de oude stadswal ter plaatse en verwijdering van de daarop staande bomen, bracht licht en lucht in de kamers van het gasthuis en schiep enige afstand van het zich pal langs de gevel bewegende verkeer.

Zo staat een goede daad van rechtsherstel (voor zo veel dit nodig was) door de snode overheid op de achtergrond van een aanmerkelijke verbetering in de bewoonbaarheid, ten bate van de Bartholomei-gasten achter hun ramen.

Nochtans moesten zij - teken des tijds - nog wel even wachten. De verandering op het Geertebolwerk zou f 14.000 kosten. De crisisjaren rond 1930 noopten tot allerlei beperking; in het bijzonder moest op de uitgaven voor de plantsoenen tot het uiterste worden bezuinigd. Met het oog hierop kreeg de gemeente drie jaren uitstel voor de uitvoering. Bij het opmaken van de volgende begrotingen zou telkens worden nagegaan of dan vrijheid

kon worden gevonden de post op te nemen.

Voorzichtigheid is de moeder van de porseleinkast, en toch . . . tempora mutantur?

En worden de overheden steeds minder rabauen?

G. G. Pekelharing,
oud-referendaris ter
gemeentesecretarie
van Utrecht.

1) *Jaarboekje van Oud-Utrecht 1969, blz. 99 vv.: Een bijzonder geval van bedrog, gepleegd door de overheid.*

2) *De hoogleraren achtten het denkbeeld van regenten om het ziekenhuis te vestigen op het terrein van het Kruis-gasthuis (Biltstraat, hoek Kruisstraat) onaanvaardbaar wegens de ligging buiten de stad (met haar toentertijd bijna 35.000 inwoners).*

Zie over de geschiedenis van het Algemeen ziekenhuis en de strubbelingen van regenten met curatoren en sommige hoogleraren t.a.v. het Nosocomium Academicum: Geschiedenis van de Verenigde Gods- en Gasthuizen van 1817 tot 1917, eerste gedeelte, door prof. dr. C. A. Pekelharing (1921).

3) *Het eerst 14 mei 1914. In 1926 kwam er het Brandweermuseum. Thans herbergt het gebouw de musea voor moderne religieuze kunst, zilverwerk en oude klokken.*

4) *Raadsbesluit van 22 december 1932, overeenkomstig voordracht van burgemeester en wethouders d.d. 13 t.v., Gedr. Verz. nr. 255.*

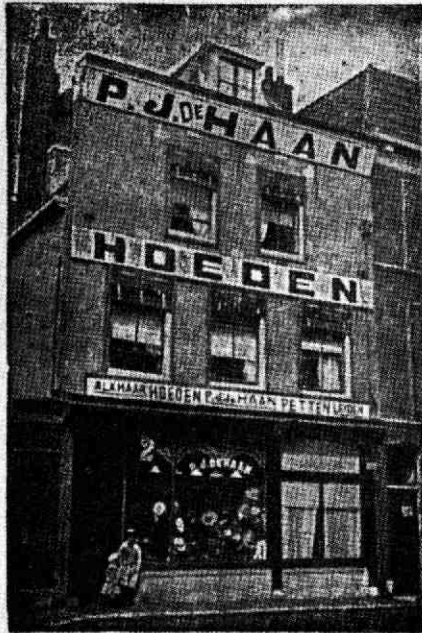
— Prinselijke Speelhuisjes —

In Oud-Utrecht, 42 (10) 1969, komt op bladzijde 91-92 een bericht voor over „Tolhuis of jachthuis” van de hand van W.U. Ik heb dit huisje tegenover de vroegere standplaats van Pullmann altijd, met twee andere huisjes op „Paleis Soestdijk”, de speelhuisjes van de prinsen Willem (later Willem III), Alexander en Hendrik horen noemen. Er was nog een vierde op het terrein, geheten het boerderijtje van prinses Sophie (later Groot Hertogin van Saksen-Weimar). Als de eerste steen, zoals werd vermeld, het jaartal 1831 toont,

dan klopt dat wel, want ze zijn gebouwd in de tijd dat Willem II, toen nog kroonprins, gehuwd met Anna Paulowna in 1817, op Soestdijk woonde, terwijl toen de „jachthuisjes” geheten bouwseltjes, voor elk prinsje één, werden opgericht. Het waren zeker geen tolhuisjes, ofschoon er wel enkele oude tolhuisjes uit die tijd zijn geweest, die aan de bouw van de jachthuisjes deden denken; bijvoorbeeld aan de Baarnse dijk en aan de Eemnesserweg.

ir. F. W. Burger

Jeugdherinneringen

**MINREBROEDERSTRAAT 2
HOEK GANZENMARKT - UTRECHT**

.....

HET AANGEWEEZEN
ADRES VOOR:

**ZIJDENHOEDEN - FANTASIE-
HOEDEN - STROOHOEDEN
SPORTPETTEN EN BARETTEN
GOED EN GOEDKOOP**

MINZAAM AANBEVELEND:
P. J. DE HAAN

.....
**MINREBROEDERSTRAAT 2
HOEK GANZENMARKT - UTRECHT**

Het artikel over restauraties in het aprilnummer van Oud-Utrecht heeft het verleden doen herleven voor mejuffrouw P. H. A. Roskam, die haar jeugd heeft doorgebracht in het huis Minrebroederstraat 2. Zij werd er geboren en woonde er 26 jaar. „t Was een zalig huis en niet zo'n ruïne als de laatste jaren,” schrijft zij. De kostelijke reclamefoto uit 1906 of 1907 van de hoedenfabrikant De Haan, voor wie haar familie een zaak dreef, drukken wij graag hierbij af.

Uit andere foto's blijkt dat de zijgevel van het huis en het interieur, sinds zij in de jaren dertig verhuisde, erg veranderd zijn. De dakkapel aan de voorzijde ruimde het veld. Het verdwijnen van de stenen poort naast het huis, die op de foto voor een deel zichtbaar is, moet de stevigheid van de zijgevel afbreuk hebben gedaan.

Ook omstreeks 1900 is het huis al geweld aangedaan, toen het huis op nummer 4 werd afgebroken en herbouwd, waarbij waarschijnlijk geen

Bouw- en Woningdienst ertegen heeft gewaakt dat de gangen van de vernieuwde woning eenvoudig tegen het huis op nummer 2 werden aan gebouwd, zodat alle licht verdween. Bij de afbraak zijn de nutteloos geworden en daarom geblindeerde vensters te voorschijn gekomen. De toenmalige eigenaresse begon nog wel een proces maar dat haalde niets uit. Teleurgesteld verhuisde zij naar de Van Asch van Wijckskade.

Bij de jongste restauratie of liever voorlopige afbraak van het huis zijn volgens mejuffrouw Roskam stenen kloosterbanken of -nissen afgebroken. Zij hoopt nu maar dat die na de restauratie weer aanwezig zullen zijn. „Ik kan nog wel een paar vellen vol schrijven over de kelders en de zolders en over een opgegraven lijk, enz., enz.,” schrijft zij tenslotte. Ofschoon het lijk ons bijzonder intrigeert, onthoudt zij ons de gruwelijke details. Duidelijk is wel dat het oude huizen net vergaat als oude mensen: ze hebben meestal veel meegemaakt.

Groei van Utrechts oude buitenwijken

Plattegronden van Utrecht hebben lang een stad getoond die binnen de singels „in zich zelf gekeerd” was. Dit „naar binnen gekeerd zijn” bleef het beeld beheersen, ook nog toen uitgestrekte maar verspreid liggende wijken buiten de singels waren bijgebouwd.

Heden is de beslotenheid verbroken, maar nog ondervinden stad en stedeling de gevolgen van het vroegere, sterk centraliserende systeem. Vooral de oude buitenwijken dragen daarvan het kenmerk.

De plattegrond van 1838 toont, afgezien van Bemurde Weerd en naaste omgeving, slechts een zeer sporadische bebouwing buiten de singels, en wel bij begin Biltstraat, Kleine Singel, Leidseveer, Westerkade en Ledig Erf. Gelet op de aard dezer bebouwing schijnen de meeste van de buiten de omwalling gelegen straten niet erg gezocht te zijn geweest.

Op dezelfde plattegrond, zich bevindend in het Gemeente-Archief van Utrecht, staan buitenwegen ingetekend die nu nog bestaan, zij het vaak onder andere naam: Zonsteeg (nu -straat), Absteder Zandpad (nu -dijk), Achterdijk (nu Notebomenlaan), drie Baanstegen, waarover later, en vooral: de Nicolaasweg.

In 1845 is er nog niet veel veranderd, maar de Rhijnspoor (Amsterdam-Arnhem) is gekomen. Heeft deze spoorweg de stad geactiveerd? Een feit is dat de kaart van 1850 reeds groei toont. De Stevensfundatie staat er en vlak daarnaast de „Hulpmunt”. De „tuin van Van Leeuwen” heet in 1859: „park Tivoli”. De Lucasbrug is er onder de naam: „brug over het Singel bij Sint Lukas” (In 1868 aangeduid als Knuppelbrug). Over de singels lagen toen zeven bruggen en wel waar nu zijn de Weerd-, Wittevrouwen-, Lucas-, Malie-, Tolsteeg-, Willems- en Catharijnebrug. Niet veel voor een stad met zo'n grote omtrek.

De groei zette niet overal even snel door. In het noorden aan de rechter oever van de Vecht was in 1871 nog weinig veranderd; Weerdsingel en Hopakker waren bebouwd. In 1900 staat de Nieuwe Koekoekstraat, een oude landweg (!), als bebouwd ingetekend, met Kwartelstraat en naaste omgeving. Daarna ging de bouw in versneld tempo: in 1907 is de „Vogelbuurt” vrijwel vol tot aan de Willem van Noortstraat. Tot 1913 werd er nog bijgebouwd. Wat later kwam, is geen „Oud-Utrecht” meer, daar wij hieronder zouden willen verstaan de stad vóór het jaar 1914.

Deze wijk der vogelnamen heeft vrijwel geen

doorlopende oost-west-route. De combinatie Adelaarstraat-Willem van Noortstraat is op het noord-oosten gericht. Draaiweg en Joh. de Bekasiraat zouden via Menno van Coehoornstraat met een verlenging later op de Alexander Numankade hebben kunnen aansluiten. Daarmede zouden binnenstad en singels gemeden en gediend zijn geweest. Maar het is niet gebeurd; alles richtte zich op het centrum.

Oostwaarts groeide de stad sneller. De kaart van 1835 toont daar de Rijks-h.b.s. aan de Kruissteeg, de gasfabriek en andere bebouwing, bijvoorbeeld de Kruipersteeg (nu Kapelstraat). In 1868 is inmiddels de Goedesteeg half gebouwd en is er bebouwing aan de Beeksteeg, welke straat in 1871 Beekersteeg heet en nu Bekkerstraat. De naam „steeg” werd algemeen gebezigd, ook voor onbebouwde buitenwegen.

Bij het raadplegen van oude plattegronden is enige kritische zin niet overbodig. Het schijnt dat soms een tekenaar een geprojecteerde straat als reeds bebouwd intekende en/of een ander een oude, bestaande kaart overnam zonder deze bij te werken. Anders is niet te verklaren dat een enkele keer een nieuwere kaart minder bebouwing toont dan een vorige.

Op de kaart van 1874 staat de Oosterspoorlijn ingetekend met het station Maliebaan van de H.Y.S.M. De bebouwing tussen Maliebaan en singel neemt toe en er is een begin gemaakt met Parkstraat en Schoolstraat (op de kaart zijn deze namen verwisseld). Langzaam lopen de wijken ten noorden en ten zuiden van de Biltstraat vol. In 1900 is deze groei beëindigd (op beperkte, veel latere bebouwingen na aan Deken Roesstraat en Griftkade). Dan is er ook ineens een nieuwe buurt, over de Biltse Grift en begrensd door Admiraal van Ghentstraat en Willem Barentszstraat.

Aan weerszijden van de Biltstraat liepen de oude perceelsscheidingen kennelijk in N.O.-Z.W.-richting. Dit is buiten de stad, aan de Biltsestraatweg, nog waar te nemen aan de sloten en de oude huizen, waarvan de gevels niet evenwijdig aan de straat staan. Ook in de stad zijn deze perceelsgrenzen hier en daar aan oude huizen aan de Biltstraat nog te herkennen (bijvoorbeeld bij het postkantoor). In deze situatie lag het voor de hand, de straten in dezelfde richting aan te leggen: Poortstraat, Oude Kerkstraat, maar ook vanouds de Maliebaan, Kerkstraat, Parkstraat en vele andere. Logisch was dan ook de Nachtegaalstraat, in het agrarisch patroon ontstaan en passend, haaks op de Maliebaan getraceerd, evenals de drie Baanstegen. Een

soortgelijke invloed van vroegere sloten vindt men in de Amsterdamse Jordaan.

De Biltstraat was als voornamelijk weg voor inter-lokaal verkeer recht op het doel gericht en sneed daardoor de erfscheidingen onder schuine hoek. Dat in dit patroon geen straat evenwijdig aan de Biltstraat werd gelegd, zodat deze uniek bleef, valt niet te verwonderen.

Ook voorbij de Oosterspoorlijn werden de landerijen bebouwd. De op de kaart van 1874 „geprojecteerde straten” bij het tegenwoordige Van Alphenplein waren in 1891 gereed, aan de zuidkant begrensd door de Oudwijkerveldstraat, een oude buitenweg, die dicht bij het huis Oudwijk uitkwam op de zeer oude Nicolaasweg, later voor dat stuk herdoopt in Van Limburg Stirumstraat.

Deze Nicolaasweg, waarvan nu alleen nog het gedeelte tussen Abstederdijk en Baanstraat deze naam draagt, was in 1891 de uiterste oostrand van de stadsbebouwing. Deze bebouwing was niet geheel aaneengesloten. Op de open terreinen ontstonden veel later de wijken Van Hogendorpstraat en Homeruslaan.

Merkwaardig is dat het tracé van de oude Nicolaasweg zeer gunstig lag. Ver buiten de toenmalige stad voerde deze weg het uit het oosten komende verkeer zuidwaarts, waar het werd gesorteerd naar Baansteeg (voor Maliebrug en later ook Lucasbrug), of Abstederdijk (naar Tolsteegbrug), zodat men steeds bij de brug die men wenste, op de singel uitkwam. Een praktisch systeem, dat men later vergeten was.

De oostwand van de Maliebaan was vanouds door drie zijstraten doorbroken, van het zuiden uit de 1e, 2e en 3e Baansteeg. De 3e liep door naar de Nicolaasweg en is later ten dele Burgemeester Reigerstraat genoemd en verder Baanstraat.

Buiten de Nicolaasweg verschijnt in 1896 het Wilhelmínapark op de kaart, nog zonder bebouwing. Koningslaan en parallelstraten volgen langzaam in de jaren 1896-1912. Deze wijk lag geïsoleerd, slechts langs omwegen te naderen. In de wijk zelf waren vele straten door de ligging der uitmondingen verkeer-afstotend gesitueerd. Overzichtelijk is evenwel het stadskwartier dat tussen 1900 en 1912 ontstond bij Prins Hendriklaan en Jan van Scorelstraat.

Om uit deze grote wijken naar de binnenstad te komen, stonden verschillende wegen open: Biltstraat, Nachtegaalstraat, Zonstraat, Abstederdijk, Notebomenlaan. Maar niet overal lagen de bruggen over de singel juist tegenover deze straten of

hun uitmondingen. Voor het toenemende verkeer betekende dit telkens een onwelkome omweg langs een stuk singel.

Ook aan de oostzijde waren de toegangen van Zonstraat en Abstederdijk niet zo dat zij verkeer trokken. Het waren aan insiders bekende doch bijna verscholen routes geworden. Bovendien waren deze straten vrij smal en eerst omstreeks 1915-1918 behoorlijk verhard. Niettemin was voor de verbinding van Jan van Scorelstraat/Ostedaal met de Hommel de route via Notebomenlaan-Balijelaan meer geschikt dan die via de Nachtegaalstraat.

Een net van doorgaande parallelstraten, zoals het westen van Rotterdam reeds van het begin af kende, mist het oosten van Utrecht.

Op oude afbeeldingen zijn de singels, de wegen langs de stadsbuitengracht, afgebeeld als stille en smalle, naar het schijnt onverharde landwegen. Waarom ook niet? Een wandeling rond de stad is alleen toeristisch interessant. Wie in de stad moest zijn, ging rechthoekig, de brug over, de stad in.

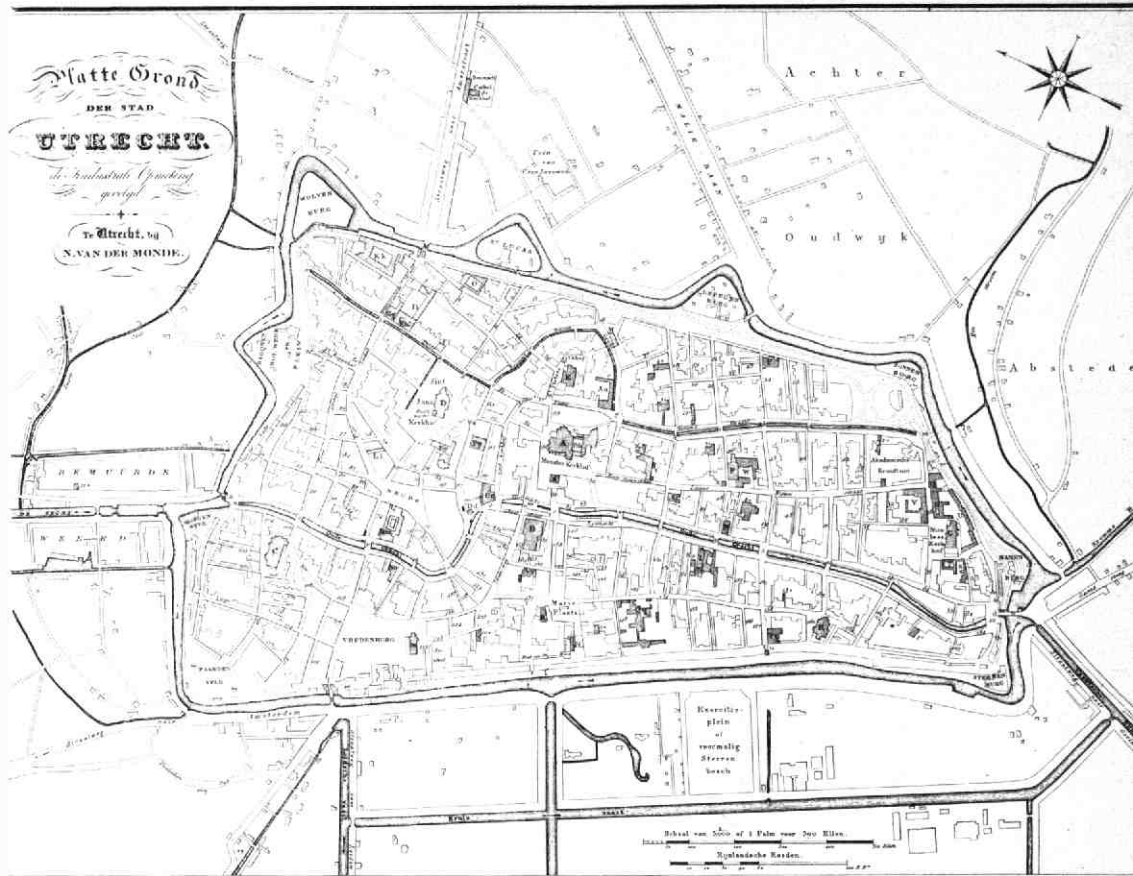
Dit veranderde door een vergissing. Het verkeer nam toe maar had niet meer steeds de binnenstad als bestemming. Wie verder moest, zou beter met een grote boog de binnenstad kunnen mijden. Hetzelfde gold voor hen wier doel wel in de oude stad was gelegen, maar niet nabij de grote „traverse” van Vredenburg naar Lucasbolwerk. Voor hen die in de Smeestraat of Twijnstraat moesten zijn, was de route langs Biltstraat of Nachtegaalstraat, de twee grote aanvoerwegen, niet logisch.

De eigenaardige structuur der buitenwijken had als neveneffecten:

1. dat het aantal „invalswegen” gering bleef,
2. dat deze wegen voor een deel verborgen en onopvallend bleven en
3. dat deze wegen niet zo werden veranderd dat zij gunstige aansluitingen gaven en verkeer trokken.

Zou het niet een vergissing zijn geweest, alles samen te trekken op een paar overbelaste routes? Zo ontstond een toestand waarin de verkeersstroom eerst tot aan de stadsbuitengracht de stad naderde en daar een deel van dit verkeer ineens haaks moest afslaan om een omweg langs de singels te maken. Over een bocht van 90 graden rijden betekent het rijden langs de twee „rechte” zijden van een rechthoekige driehoek. De hypotenusa is echter korter.

Al waren de Middeleeuwse wegen voor het moderne verkeer (het weinig vreedzame karakter

*Plattegrond van Utrecht, 1838,
door N. van der Monde,
uitgangspunt voor vele volgende kaarten.*

spreekt uit het woord „invalswegen”) onbruikbaar, de Nicolaasweg en Abstederdijk brachten de buitenlieden naar de zuidpunt van Utrecht zonder hen te dwingen een idyllische „ronde van Utrecht” langs de singels te rijden. Dat modern verkeer ook langs idyllische wegen geen idylle is, is een ander hoofdstuk.

Een groot en zeer aantrekkelijk open terrein, als hoveniersland cultuur-natuur aan weerszijden van de Kromme Rijn, bleef lang open. Eerst aan de Gansstraat en de Oosterkade stoten wij op oude bebouwing. In 1874 reeds waren er vele stegen in deze buurt. Bij de Westerkade waren vóór 1871, gedeeltelijk al vóór 1865, de straten tussen Westerkade en Vaartsestraat bebouwd.

Eveneens in 1871 staan de Moreelselaan en omgeving als bebouwd op de kaart. Deze wijk onderscheidde zich door voortreffelijke verbindingen: Catharijnebrug en Willemsbrug, dus twee toegangswegen naar de binnenstad. De Moreelselaan zelf is bovendien een nuttige parallelweg naast de Catharijnesingel. Men denke zich eens

in dat vroeger de Moreelselaan zou zijn doorgetrokken naar Westerkade en verder! De mooiste verkeersweg van Utrecht, de Catharijnesingel met het water, zou dan thans minder belast zijn. Zeer oud was de bebouwing (thans grotendeels verdwenen) bij het oorspronkelijke Leidseveer, nog in 1913 een drukke aanlegplaats voor kleine beurtschepen.

Ten westen van de spoorlijn kwam de uitbreiding laat, maar toen ook met groot elan. Nog in 1885 was er van de wijk Lombok niets te vinden. In 1891 waren er straten naot en met de Damstraat (met daarbuiten een sindsdien verdwenen „Hollandse steeg”). In 1896 was deze wijk voltooid tot en met de Lombokstraat, de straat die later aan de buurt haar naam zou geven. Een volgende wijk, vroeger Transvaal genoemd, tussen J. P. Koenstraat en Billitonkade („Oude Rijn”) ontstond vrijwel geheel tussen 1900 en 1907. Tussen J. P. Koenstraat en Lombokstraat lag nog in 1914 een weiland, waarover eerst later de Kanaalstraat werd doorgetrokken. Opvallend is het goede stel

verkeerswegen in deze toch niet zo nieuwe buurten.

Langs de Vleutenseweg was er in 1838 slechts bebouwing tot de Daalsedijk en in 1845 even over de spoorlijn evenals nog in 1871 en 1874. In 1885 is de bebouwing ten noorden van de Damstraat gekomen. In 1907 was hier de Riemstraat nog de buitenste straat. In 1913 was de Bosboom Tous-saintstraat bereikt, de grens hier van Oud-Utrecht. Ongeveer in de zelfde tijd was, op een onverwachte plaats, een nieuwe wijk ontstaan tussen Vondelkade (deze is nu opgenomen in de Croeselaan, na demping van de Moesgracht) en Da Costakade. Deze straten sloten aan op de tussen 1901 en 1907 gebouwde Croesestraat en Amaliastraat. In 1838 waren Daalsedijk, Herenweg en Otterstraat nog bijna geheel onbebouwde buitenwegen. Dit klinkt landelijk, maar zo is de toestand volgens de kaart in het archief. De (eerste) Daalsedijk was in 1871 vrijwel geheel bebouwd. Langs de Amsterdamsestraatweg bereikte de bebouwing in 1879 de Bethlehemweg, in 1885 de Tiend- en Prooststraten, in 1891 en 1896 Dirkje Mariastraat en Turfstraat, in 1900 Concordia- en Leliestraat, in 1907 Violen- en Papaverstraat. In 1913 waren Korenbloemstraat en Violenstraat de stadsrand. Zo zijn wij Oud-Utrecht buiten de singels rondge-

reisd. Vrijwel overal trof het gemis aan bruikbare parallelwegen, zowel parallel met de naar het centrum gerichte straten als parallel met de singels.

Met meer doorgaande parallelstraten of zelfs een enigszins vrije toepassing van een schaakbord-stratenplan (met ruime mazen) buiten de singels, ook reeds vrij ver buiten de singels, zou het verkeer gemakkelijk zijn te leiden geweest naar bruggen waar de verkeersdeelnemers het dichtst bij hun doel in de binnenstad zijn. Zo behoeven zij niet eerst nog een deel van de singels te volgen. Het sorteren zou in de buitenwijken hebben plaats gehad. Dit tenminste indien er verkeer is voor verschillende gedeelten van de binnenstad. Anders is er niets te sorteren.

Te zeer waren de eerste buitenwijken als onaanzienlijke bijvoegsels van de eigenlijke stad gebouwd. Een ruim wegensysteem bleef achterwege. Maar kan men die eerste bouwers verwijten dat zij niet rekenden op de groei die het toen stille, mediterende Utrecht na 1914 zou moeten door-maken?

Tot slot een woord van dank aan het gemeentearchief, aan welks kaartenbezit de meeste hier genoemde chronologische data zijn ontleend.

T.O.

Klapper op burgers van Utrecht, 1306-1579

H. J. H. Knoester, vroeger medewerker van het gemeentelijk archief te Utrecht heeft, als resultaat van een jarenlang onderzoek, een index vervaardigd op de burgers van de stad Utrecht, aangetroffen tussen 1306 en 1579. De namen van de burgers werden gealfabetiseerd, de beroepen voor zover bekend, werden genoteerd, alsmede het jaar waarin de betrokkene in de archivalia vermeld werd gevonden. Natuurlijk is in het register steeds verwezen naar de bron, waardoor het terug vinden is vergemakkelijkt.

Alles bijeen is het een boekwerk geworden van ruim 400 pagina's formaat 28 x 49, dat om de inhoud zeker in aanmerking komt voor publicatie. Gemeente-archivaris dr. J. E. A. L. Struick wil daartoe een poging wagen, hoewel de kosten, verbonden aan een dergelijke uitgave begrijpelijk nogal hoog zullen liggen, nl. f 175 per deel. Voor het historisch, demografisch, sociologisch en

ander wetenschappelijk onderzoek is deze rijke bron van informatie, waarin ongeveer 30.000 naamsvermeldingen voorkomen, z.i. echter van bijzondere waarde. Ook zal de index op de Utrechtse burgers een onnoemelijk aantal gegevens verstrekken voor de genealoog, en dat over een periode waaruit nog maar zeer weinig bekend is.

Geïnteresseerden in deze uitgave wordt verzocht in te tekenen op de „Klapper op de Burgers van de stad Utrecht, aangetroffen tussen 1306 en 1579”, bij het gemeentelijk archief, Alexander Numan-kade 199 te Utrecht. Zij worden dan op de intekenlijst genoteerd en ontvangen de publicatie direct na verschijnen. De mogelijkheid bestaat dat zij vooraf één of meer pagina's van het proef-exemplaar ter inzage krijgen.

Een slag om de arm: om de uitgave te realiseren zullen zich tenminste honderd gegadigden moeten melden.

Moedige gouverneur kwam op voor universiteit

Het is bekend, dat in de ja'en veertig van de vorige eeuw enige malen sprake is geweest van opheffing van de Utrechtse universiteit (vgl. bijv. *De Utrechtsche Universiteit 1636-1936*, dl. II, p. 105-106). Bijzonder gevaarlijk leek de toestand in 1849, toen de regering om f 70.000,— te kunnen bezuinigen erover dacht om hetzij enige hogescholen in faculteitsscholen om te zetten, hetzij ze geheel op te heffen. Zowel het college van curatoren als de senaat en ook de burgerij van Utrecht kwamen in beroering; elk van hen diende een adres aan de koning in.

„Om welke reden dan ook”, schrijft prof. G. W. Kernkamp, „de Regeering diende bij de Volksvertegenwoordiging geen voorstellen in om één der Hoogescholen te kortwieken of geheel op te heffen”.

Minder bekend is, dat ook de gouverneur van de provincie, mr. F. van de Poll, die als zodanig sinds 28 september 1840 in functie was, een poging deed de universiteit te redden.

In zijn voor zijn nageslacht bestemde, ongepubliceerde levensbeschrijving schrijft hij hieromtrent: „In 1848 had in het Rijk der Nederlanden een hevige politieke schok plaats gehad. De zoogenaamde Ultra-Liberalen hadden eene genoegzaam geheel nieuwe Constitutie aan den Koning opgedrongen. Bezuiniging en vereenvoudiging waren hunne leus en als een der middelen van bezuiniging werd door hen opgegeven, suppressie van de Hoogescholen tot op één. Algemeen was de angst in mijne provincie, dat onze Hoogeschool onder de opgehevene zoude behooren, te meer omdat aan het hoofd eener Commissie, welke het onderwijs zoude regelen, stond of althans genoemd werd te staan de Heer Thorbecke, toen nog Hoogleeraar te Leiden, nu Minister van Binnenlandsche Zaken, die het gewest Utrecht niet genegen was.

Ik rekende het mijn pligt als Gouverneur der provincie, dit kwaad zoo mogelijk te voorkomen en de Stad en het Gewest van Utrecht van dit onheil te bewaren. Ik pleegde raad met eenige vrienden en men begreep dat het voor de zaak van groot belang zoude zijn, als ik mij zelven naar den Koning begaf en hem al het noodlottige van zulk eene stap ook voor het Koninklijke huis, dat daardoor de liefde van eene geheele Provincie zoude verliezen, onder het oog bragt. Ik besloot daartoe en ging in 1849 naar den Koning, bragt hem al het verkeerde onder het oog en Z.M. verliet mij, na mij met geduld gehoord te hebben met te zeggen: „van de Poll het is nog

zoo ver niet!” Hij drukte mijne hand en naderhand heb ik vernomen dat na mijn vertrek het Praesidium van die Commissie, die over deze belangrijke zaak zoude oordelen, niet aan den Heer Thorbecke maar aan den Heer van Ewijck), is opgedragen geworden.

Wat nu van deze zaak zij, Utrechts Hoogeschool staat op dit oogenblik (20 februari 1851) nog en zoo de Heer Thorbecke andere plans met haar gehad heeft, tot nu toe zijn zij niet gelukt.

Intusschen heeft deze mijne handeling (ik houde het er tenminste voor) voor mij hoogst onaangename gevolgen gehad. Op 16 augustus 1850 ontving ik van den Minister Thorbecke eene aanschrijving om op den 17den dier maand te 's Hage te komen om over mijne verdere lotsbestemming te spreken. Wat toen in die Conferentie heeft plaats gehad en wat daarvan de gevolgen geweest zijn, kan in de afzonderlijke stukken gevonden worden. De Koning zond mij mijn ontslag als Gouverneur van de provincie Utrecht, in te gaan met 1° September 1850 en ik eindigde deze mijne loopbaan op dien dag.

Hoe dit ontslag door den Koning, door alle welkenkenden in den lande en door mijne Utrechtsche Ingezetenen is opgenomen, bewijzen de stukken. De laatsten hebben mij een doorslaand bewijs van achting en vertrouwen gegeven door mij te benoemen tot lid der Provinciale Staten en tot Kiezer der gemeente Utrecht en de Koning heeft nog de kroon mij op het hoofd gezet door mij te zenden het ridderschap met de ster der orde van de Eikenkroon als een blijk van zijne byzondere Hoogachting (het zijn de woorden van den geleibrief) en de Heer Thorbecke heeft mij van mijne post niet aan de hoogachting van mijnen koning noch van het algemeen kunnen beroven”.

Van de Poll meende dus dat zijn opkomen voor de Utrechtse universiteit tot zijn ontslag heeft gevoerd. Het lijkt wel zeker, dat bij de conferentie van 17 augustus dit onderwerp uitvoerig ter sprake is gekomen. Wellicht heeft Thorbecke de gouverneur verweten, dat hij over het hoofd van de minister heen zich rechtstreeks tot de koning gewend had. Maar kan die minister Thorbecke geweest zijn, die pas op 1 november 1849 als zodanig optrad? Het lijkt weinig waarschijnlijk.

Van de Poll geeft niet nauwkeurig op, wanneer de audientie bij de koning plaatsvond. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de Utrechtse senaat zich reeds op 13 januari 1849 tot de vorst wendde, dan valt moeilijk aan te nemen, dat de

M. F. VAN DE POLL.

STRAAT NALF. STAGENSZTER DER STAD AMSTERDAM. 1862.

Verkoop bij de uitgeverij van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

mr. F. van de Poll
Commissaris des
konings in de pro-
vincie Utrecht
(1840-1850)
laar van weergave
1832

gouverneur pas in november dat voorbeeld zou zijn gevolgd. De wijze waarop hij spreekt over het na de audiëntie aanwijzen van de heer Van Ewijck tot voorzitter van de adviescommissie, maakt ook de indruk dat Thorbecke toen nog geen minister was. Het was dus niet Thorbecke die werd gepasseerd, maar De Kempenaer, die hem als minister vooraf ging. Het lijkt vreemd, dat Thorbecke Van de Poll - en dat nog wel pas ruim negen maanden na zijn optreden - zou hebben ontslagen om de audiëntie, die vermoedelijk meer de aanleiding dan de reden van het ontslag geweest is.

Van de Poll werd 28 september 1850 zeventig jaar; hij was dus in een periode van grote veranderingen rijkelijk oud om met het nieuwe te kunnen meegaan. Hij was een gematigd man,

die met gematigde liberalen, zoals Falck, bevriend was. Hij heeft zichzelf waarschijnlijk helemaal niet als conservatief beschouwd. Wanneer men in zijn Levensbeschrijving naar aanleiding van de behandeling van voorstellen tot Grondwetswijziging in de Dubbele Kamer van 1840, waarvan hij lid was, leest: „Het heeft mij altijd leed gedaan, dat toen geen meerdere veranderingen zijn voorgesteld”, dan vergisste men zich niet door hierin een neiging tot het liberalisme te zien. Want vlak daarop volgt:

„Men had toen naar mijn inzien de koninklijke magt kunnen versterken, onder anderen door de vermindering van het aantal Provinciën en de uitdooving daardoor van den Provincialen Geest. Ik heb het voorstel gedaan in de sectie, waartoe ik behoorde, doch geen bijval gevonden”.

De „ultra-liberaal“ Thorbecke vond een gouverneur met dergelijke denkbepelden ongetwijfeld te conservatief om te kunnen door dienen. Hij ontloeg hem, zoals hij twee jaar later zijn vroegere vriend Schimmelpenninck van der Oye als gouverneur van Gelderland zou ontslaan.

Dat de „Leyenaar“ Thorbecke zo kleinzielig geweest zou zijn Utrecht zijn universiteit te misgunnen, valt niet zonder meer aan te nemen. Maar men vergeet niet, dat in 1824 Thorbecke de koning had verzocht hem tot hoogleraar in de wijsbegeerte te Utrecht te benoemen, een plan waarvoor de senaat zeer weinig had gevoeld.

Had Thorbecke zijn aanhangers, Van de Poll was werkelijk bij zijn „ingezetenen“ een zeer gezien man. Ik weet een geval van iemand, die hij vermoedelijk niet tot de „weldenkenden“ zou gerekend hebben, namelijk mijn grootvader dr. J. H.

Coolhaas, geneesheer te Amerongen en een trouwe volgeling van Thorbecke. Niettemin betreurde hij het ontslag van Van de Poll als gouverneur ten zeerste.²⁾

W. Ph. Coolhaas.

1) Mr. D. J. van Ewijck van Oostbroek en de Bilt, 1815-1817 secretaris van curatoren te Utrecht, vervolgens in belangrijke functies voor onderwijszaken aan verschillende departementen staatsraad, curator der Leidse universiteit, 1857-1859 president-curator van die te Utrecht.

2) Mijn dank aan jhr. ir. A. N. J. van de Poll, die mij toestond het Levensbericht van zijn verwant te raadplegen en daaruit gedeelten te publiceren.

ARCHEOLOGIE EN VRIJE TIJD

Wegens grote belangstelling zal de cursus „Archeologie en vrije tijd“, bestaande uit zes voordrachten met diavertoning en demonstraties, aan de Volksuniversiteit te Utrecht worden herhaald. De data zijn 5, 12, 19, 26 oktober, 2 en 9 november 1970, telkens om acht uur in het gebouw Nicuwegracht 41.

Het programma luidt: I. De Monumentenwet, een wegwijzer voor de amateur-archeoloog. Drs. H. Sarfaty (R.O.B. - Prov. archeoloog van Zuid-Holland); II. Terreinverkenning en de techniek van het graven. A. Bruin (R.O.B.); III. De prehistorie. G. D. v. d. Heide (Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders); IV. De Romeinse tijd. Mej. dr. C. Isings (Archeologisch instituut Utrecht); V. Vroege Middeleeuwen. J. Ypey (R.O.B.); VI. De Middeleeuwen. Dr. J. G. N. Renaud (R.O.B.).

De groep van archeologen die zich beroepshalve met de opgravingen binnen onze landsgrenzen bezig houdt, is maar klein. Te klein om alle toevallige ontdekkingen bij grondwerk volledig uit te buiten. Zij vertonen daarom steeds meer de neiging zich in de praktijk te laten assisteren door goed opgeleide amateurs. Deze amateur-archeologen zullen voor een deel als tussenkader in de praktijk leiding moet kunnen geven aan andere geïnteresseerden, die nog niet zo in het veldwerk zijn ingewijd.

De serie voordrachten is vooral bedoeld voor de vorming van dit tussenkader, al zullen ook anderen die hun kennis van de archeologie willen uitbreiden, er profijt van kunnen trekken. De eerste

cursus zal worden gevolgd door een werkkamp in de zomervakantie, waarna in het najaar van 1971 een tweede serie voordrachten wordt gehouden.

Wie beide cursussen en het werkkamp meemaakt, kan in aanmerking komen om toe te treden tot de groep van correspondenten van de Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek.

Voor verdere inlichtingen omtrent cursusgeld en inschrijving verwijzen wij naar het bureau van de Volksuniversiteit, waar men m.i.v. maandag 7 september terecht kan, in de regel van 10 tot 15 uur, op 7, 8 en 9 september ook van 19 tot 20 uur.

BOEKBESPREKING

„Roermond vroeger en nu“ door J. G. F. M. G. baron van Hövell tot Westerliër, uitg. Van Dischoeck, Bussum, 104 blz. f 7,25.

In de Fibula-Heemschutreeks - die wij hierbij gaarne onder uw aandacht brengen - verscheen als deel 1 het bovengenoemde boekje. Het biedt, verlicht met vele foto's en tekeningen, een zeer interessant inzicht in de geschiedenis van Roermond, een oude Hanzestad en de oude hoofdstad van het Overkwartier van Gelre.

De schrijver, archivaris van Roermond, is er op bewonderenswaardige wijze in geslaagd om in kort bestek een schat aan informatie te verwerken omtrent zijn stad.

Beloning, dynamiet, lichte vrouwen en lilliputters

Uit historische brieven, notulen of andere geschriften zijn dikwijls gegevens te halen, die een interessante kijk bieden op het leven van toen. De Werkgroep Alfabetische Stadsbeschrijving zond ons een aantal van zulke papieren, uit de inhoud waarvan wij een keuze maakten.

* * *

Notulen van het Utrechtse college van burgemeester en wethouders, d.d. 4 november 1869.

„Wordt ter tafel gebracht: Een alfabetisch register van de huwelijken uit de jaren 1616 tot en met 1625 opgemaakt door den adjunct commies ter stedelijke secretaris G. J. R. Is verstaan aan den adjunct commies voor het door hem opgeleverde register, bevattende 6469 regels, à een cent per regel, eene belooning toe te kennen van f 64,69.”

* * *

Brief van de commandant van het korps Genietroepen aan B. en W. en de leden van de gemeenteraad, d.d. 2 december 1887.

„Op gisteren is op de Vuursche heide circa 20 minuten gaans van het station de Bilt, een proef genomen betreffende het door dynamiet doen springen van twee spoorwegbruggen, welke proef evenwel slechts door enkele personen kon worden bijgewoond.

Teneinde echter ook hen, wie deze proeven belang inboezemen, in staat te stellen de uitwerking daarvan na te gaan, zoo zal in de volgende week gedurende eenige dagen des namiddags tusschen 12½ en 2½ uur, hiertoe gelegenheid worden aangeboden en zullen de vernielde bruggen in oogenschouw kunnen worden genomen.

Mocht U soms tot deze belangstellenden behoo- ren en U de vernielde bruggen willen zien, dan noodig ik U uit zich in de week van 6-10 dezer tusschen bovenvermelde uren aan te melden bij de wacht die zich die dagen nabij het kruispunt van spoor- en straatweg bij het station de Bilt bevindt, die U alsdan den weg naar het proef- terrein zal aanwijzen, alwaar een Officier zich nabij de bruggen zal bevinden, die U, op vertoon van dezen brief, de vereische aanwijzingen zal verstrekken.”

* * *

Verontruste timmerman, in een brief aan B. en W. en de raad, d.d. 28 mei 1890.

„Geeft met verschuldigde eerbied te kennen Henderik Johannes Louwrens Rijnhart, van beroep timmerman wonende Achter Klarenburg Wijk D No. 214 Utrecht.

U Edel Achbare een onderdanig beleefd verzoek te doen het welk ik hoop mij te willen inwilligen namelijk het naambordje Paddemoes af te nemen en dit straatje een andere naam te geven. Omreden dat voorheen door bewoning van verschillende ligte vrouwen dat hofje door de geheelen stad bekend en geschuwd werd.

Nu het tot een gedeeltelijk verbrede straat is gemaakt hebben wij ook gedaan aan die perseelen welke eigendom mijner moeder zijn wat wij konden om het fatsoenlijk en netjes te maken.

Doch nu stuiten wij zeer dikwijls op de verhuring van onze drie perseelen daar men zich soms schaamd de naam der woning te noemen reden welke ik al reeds boven heb opgegeven.

Indien wij bij U Edelnachbarn gehoor konde verkrijgen zoo zoude wij U Edelen nederig dankbaar zijn.”

* * *

Hoofdcommissaris van politie aan B. en W., d.d. 4 september 1891.

„In antwoord op uwe apostelle van den 3en dezer no. 1383 A.R. en met terugzending van het verzoekschrift van I. Sedelmaier om vanaf 5 September e.k. in de zaal naast de schouwburg gedurende eenigen tijd, „de wereldberoemde Lilliputters” ten toon te stellen, heb ik de eer U Edel Achtb. te berichten, dat tegen de inwilliging van het verzoek bij mij geen bezwaar bestaat, onder voorwaarde

1e dat de tentoonstelling niet langer mag duren dan tot des avonds tien ure en op Zon- en erkende Christelijke feestdagen niet eerder mag aanvangen dan na afloop van alle openbare godsdienstoefeningen, en

2e dat de zoogenaamde Lilliputters niet anders dan behoorlijk gekleed aan het publiek worden vertoond en geen gevaarlijke kunstverrichtingen zullen mogen uitvoeren.”

Nuboer was Utrechts laatste stadsheelmeeester

Bij zijn vertrek als hoogleraar in de heelkunde aan de rijksuniversiteit te Utrecht op 1 september jl., heeft prof. dr. J. F. Nuboer tevens afscheid genomen als stadsheelmeeester of stadschirurgijn. Daarmee is een einde gekomen aan een functie die de stad Utrecht sinds de middeleeuwen heeft gekend. Nu armlastige mensen bij de ziekenfondsen zijn ondergebracht, heeft het ambt zijn betekenis voor het grootste deel verloren.

Prof. Nuboer volgde op 1 februari 1943 als stadsheelmeeester (en adviseur van de GGD) prof. dr. A. J. Laméris op, die in 1916 als zodanig al werd hër-benoemd. De beloning voor dr. Nuboer was f 768,- per jaar; enigszins merkwaardig want dr. Laméris had nog f 800,- ontvangen.

Een halve eeuw geleden had de functie van stadsheelmeeester nog wel degelijk inhoud. In 1911 verscheen een overzicht van alle ambtenaren bij de gemeente Utrecht, waarin onder het hoofdstuk „Armwezen” vallen: „twaalf geneeskundigen belast met den genees- en heelkundigen dienst ten behoeve van de gemeente”, die f 800,- per jaar bezoldiging kregen. Verder: „een geneeskundige belast met den geneeskundigen dienst” (f 650,-), „een geneeskundige belast met den heelkundigen dienst (f 150,-), „een geneeskundige belast met den verloskundigen dienst” (f 300,-) en „twee vroedvrouwen” (f 100,-).

De „geneeskundige belast met den verloskundigen dienst” staat ook bekend als de stadsvroedmeester. De laatste was prof. dr. B. J. Kouwer. De functie werd in 1947 afgeschaft, toen prof. dr. W. P. Plate hem opvolgde.

De „geneeskundige belast met den heelkundigen dienst ten behoeve van de gemeente” moet de stadschirurgijn zijn geweest. In 1911 was dat dr. H. P. T. de Wildt.

Maar ook in de middeleeuwen, schreven wij, bezat Utrecht al een stadsheelmeeester. De oudste archivalia maken regelmatig van een dergelijke ambtsdrager melding.

Zo treffen we in de stadsrekeningen van de 1e en 2e kameraar van 1380/1381 de volgende post aan: „Item optes Heylighen Cruysdach exaltatio (d.i. 14 september) waren onse overste bi meyster Willem den Zas der stat surgijn ende droeghen mit hem over een, dat hi der stat surgijn wesen soude. Coste de maeltijd 7 pond 7 scellingen 6 duit.”

Korte tijd daarvoor was meyster Willem den Zas het „borgerschap gegeven om nyet.”

In het zelfde jaar komt Willem den Zas nog enkele keren in de stadsrekeningen voor. Hij ontvangt,

samen met meyster Henric Yoy (zijn assistent of leerling?), 54 pond, 17 scellingen 8 duiten stat pay (d.i. Utrechtse munt) voor het „meysteren” (geneeskundig behandelen) van lieden die tijdens onlusten in de stad gewond waren geraakt. Behalve een honorarium per behandeling werd hem nog als kostgeld (tot sine voederije) 6 pond stat pay uitbetaald en ontving hij 7 ellen (stof) om zich te kleden. Henric Yoy moest met 4½ ellen tevreden zijn. Ook in later tijd wordt de stadschirurgijn het burgerschap aangeboden - en met hem zijn kinderen - en draagt hij „onser stadt cleder.”

In 1427 is het salaris van de stadschirurgijn 50 pond 's jaars.

Blijkens de zestiende-eeuwse stadsrekeningen doet de schepenbank (stedelijke rechtbank) herhaaldelijk een beroep op de stadschirurgijn. Lijfstraffen en martelingen tijdens de verhoren maakten dit noodzakelijk. In 1503 wordt mr. Aelbert de Rover, surgijn, door de stad betaald, „dat hij een yfff verbonden heeft, die haer oer afgesneden was.” In 1524 heeft dezelfde mr. Aelbert, „stadsurgijn enen, genoemd Geryt Willemsz. uut Loosdrecht, gemeystert die gaten die onder syn voet gepinicht waren.”

Met krankzinnigen maakte men in vroeger tijd korte metten: ze werden opgesloten. In 1529 wordt mr. Aelbert de Rover gehaald „bij eenen, gheten Reintgen van Deventer, die dol was, ende beneden in 't gat op 't Vleyshuys lach, om quaat been, dat vervuult was, te genesen.” Hij ontvangt 12 stuiver.

In 1523 zijn de rollen omgekeerd. De stadschirurgijn mr. Aryaen (Lambertz) uit de Twijnstraat wordt zelf gevangen gezet „om sekere actie, die de stat op hem heeft, als dat hij enen siecken man die hij onder hem hadt te meysteren, ende bij hem gestorven soude sijn. bij nacht heimelick in enen sack ofte slaepplaeccken begraven soude hebben. Ende die raet heeft zijn stryp, also hy statmeyster was, opte kyst doen leveren” (d.w.z. de chirurgijn heeft zijn stadsinsigne moeten inleveren). Naderhand is de chirurgijn om deze kwestie „gerecht aen den live.”

In 1572 werden in het Leeuwenberch-gasthuis op verzoek van de stadhouder 25 lansknachten opgenomen, die bij Schoonhoven waren gewond. De chirurgijn mr. Jan van den Burch genas hen voor 120 pond. JR

NB. Gegevens geput uit de stadsrekeningen van de 1e en 2e kameraar van 1380/1381 (transcriptie dr. J. E. A. L. Struick) en deel 3, 5 en 7 van Dodt en Van Flensburg.

Aan Holland verkwanseld Oudewater na zeven eeuwen weer bij Utrecht

Zonder de ponden terug te behoeven betalen waarvoor de elekt Jan van Nassau in 1280 Oudewater aan graaf Floris V verkwanselde, heeft de provincie Utrecht op 1 september jl. het stadje teruggekregen van Zuid-Holland. Of we er in historisch perspectief gelukkig mee moeten zijn, weet ik niet. Iedere steen van de fraaie geveltjes ademt de sfeer van het echt Hollandse stadje dat Oudewater zeven eeuwen lang is geweest. Het Oudewaterse wapen voert de Hollandse leeuw en als Hollandse stad heeft Oudewater in de tachtigjarige oorlog de Spanjaarden en in 1672 de Franse overheersers getrotseerd. Van het Stichtse verleden zijn eigenlijk alleen een gotische kerk en wat geschriften overgebleven.

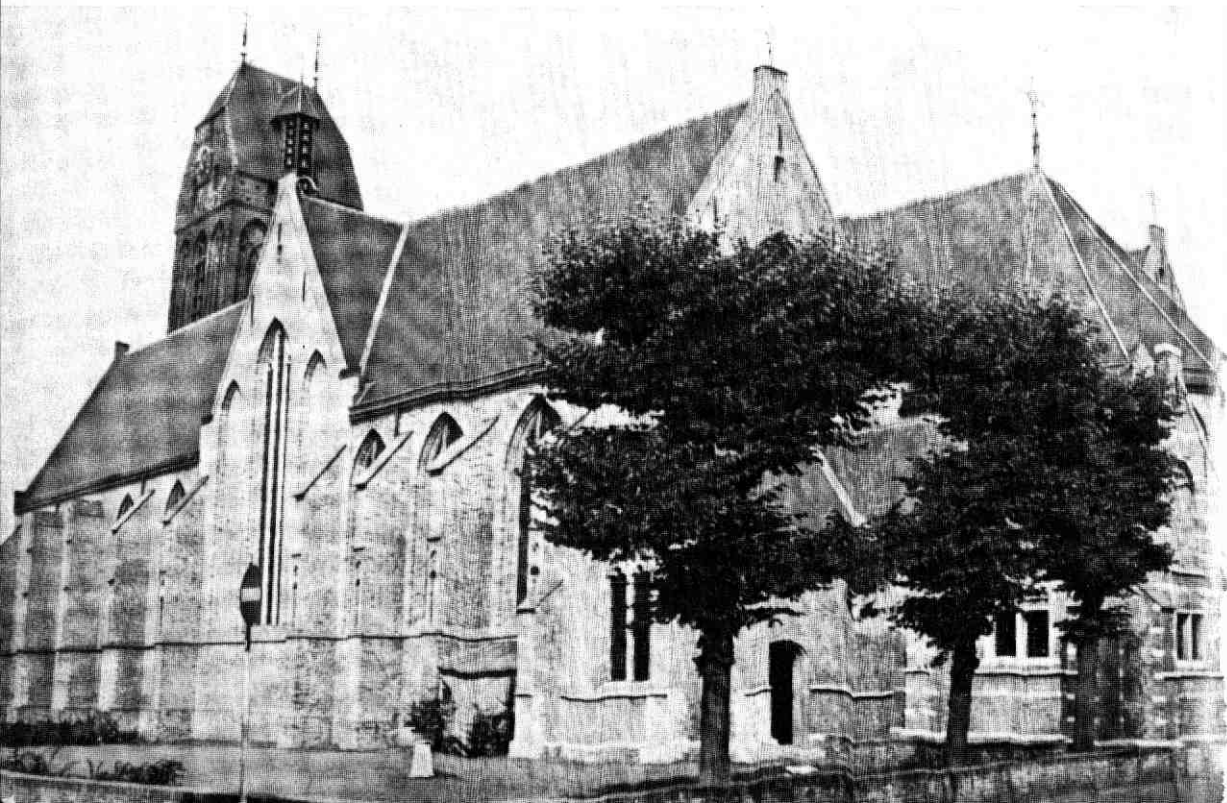
Maar goed, Oudewater hoort weer bij Utrecht en het zou de vereniging Oud-Utrecht ontsieren deze historische parel niet hartelijk welkom te heten onder de staf van de bisschop. De stad zal er wel bij kunnen varen, omdat zij nu eindelijk de uitbreidingsmogelijkheden krijgt, die in de smalle Hollandse enclave niet goed mogelijk wa-

ren. Wat een onzin overigens, dat zulke denkbeeldige grenslijnen in onze tijd nog zo'n remmende werking kunnen hebben op de ontwikkeling van een stad of streek.

Oudewater heeft een oude geschiedenis, veel ouder dan de papieren ons leren. Toen tien jaar geleden de hervormde kerk werd gerestaureerd, troffen de arbeiders funderingen aan van een Romaanse kerk die omstreeks 1100 moet zijn gebouwd. Van de tufsteen zijn resten bewaard gebleven, doordat ze opnieuw zijn gemetseld in de zuidelijke zijmuur van de huidige kerk.

De afmetingen van het Romaanse kerkje waren voor die tijd tamelijk ruim, nl. 10 bij 27 meter, zodat we kunnen aannemen dat hier langs de Hollandse IJssel al vroeg een welvarende nederzetting heeft gelegen. De veronderstelling is niet zo

Hervormde kerk met Gemeentetoren in Oudewater, plaats van overdracht der gemeente van Zuid-Holland aan Utrecht.

vreemd als we bedenken dat omstreeks het begin van onze jaartelling de hoge oevers van rivierbeddingen dikwijls de favoriete woonplaatsen waren van onze voorouders.

De plaats Oudewater is voor het eerst in de stukken terug te vinden in 1239. De proost van het kapittel van Oud-Munster, Lodewijk, noemt de stad in een brief over de eigendom van de tienden. In de tiende eeuw moet keizer Otto de Grote de gouwen Lake en Isla, waarin Oudewater lag, hebben beleend aan Balderik, bisschop van Utrecht. Hendrik van Vianden schonk Oudewater stadsrechten in 1265, doordrongen als hij was van de betekenis van de stad voor de verdediging van zijn westgrens.

Helaas voor de bisschoppen kreeg de Paus gelijk, toen hij Jan van Nassau niet officieel erkende als drager van de bisschopsstaf. Hij moge zijn verdienste hebben voor de stad Utrecht, als beheerder van de schatkist faalde Jan volkomen, zodat hij zich genoodzaakt zag om eerst voor vierduizend ponden Weesp, Diemen, Muiden en Bindelmerenbos (wie weet waar dit ligt?) in pand te geven en vervolgens voor tweeduizend ponden Woerden, Oudewater en Bodegraven aan Floris, die het geld er wat graag voor over had.

De afspraak was dat Jan zijn steden terug zou krijgen, als hij de lening terugbetaalde, maar dat kwam er niet van. Een kleine zeventig jaar later, in 1349, was de transactie zo in het vergeetboek geraakt, dat gravin Margaretha van Beieren bepaalde dat Oudewater nimmer meer van de grafelijkheid gescheiden zou worden. Waarschijnlijk heeft de burgerij haar dat zelfs verzocht.

Nog in hetzelfde jaar van haar stellige uitspraak deed bisschop Jan van Arkel een poging de stad weer bij het Sticht te krijgen. Het lukte hem de stad te veroveren en zijn agressiviteit te koelen op de weerloze bevolking, maar na de wapenstilstand bleef Oudewater toch Hollands. Extra sterk werd de stad, nadat graaf Willem IV de aarden wallen en palissaden had laten vervangen door muren, waarvan de afbeelding is terug te vinden in het stadswapen. Vóór die tijd werd het stadswapen gevormd door een ruit met een vierblad; sommigen voelen ervoor dat oude wapen nu maar weer te gaan gebruiken, liever dan een leeuw met aderverkalking.

Oudewater heeft in zijn bestaan menige klap gekregen. Na Jan van Arkel kwam in 1374 Arnold van Hoorn er huishouden en helemaal deplorabel

was de toestand toen in 1575 elfduizend man Spaanse troepen na een beleg van enkele weken het handjevol verdedigers versloegen en de stad innamen. Drie jaar tevoren had Oudewater als tweede, na Den Briel, de zijde van Oranje gekozen.

In 1576 werd Oudewater voor de tweede maal aan de Spanjaarden ontfutseld, evenals in 1572 door jhr. Adriaen van Zwieten. Sinds die tijd bestaan er ook weer archieven van Oudewater; de vroegere geschriften werden door de brandschattende Spanjaarden verwoest. Bijna waren twee jaar geleden ook de nieuwe archieven eraan gegaan bij de brand in het zestiende-eeuwse raadhuis, maar ze konden worden gered en bevinden zich nu veilig in de kluis bij een bevriende gemeente.

Aan de „Oudewaterse moord“ van 1575 herinnert een groot schilderij, dat bij de brand eveneens gespaard is gebleven. Het is gebruikelijk om op de eerste zondag na 7 augustus (of als het een zondag is, op die dag zelf) het schilderij te gaan bekijken. Leden van de burgerij die goed op de hoogte zijn van de geschiedenis, vertellen dan het verhaal dat erbij hoort.

Na de inval der troepen van Lodewijk XIV in 1672 werd Oudewater een vooruitgeschoven post in de verdedigingslinie van het graafschap Holland. Aanvankelijk was de stad in Franse handen, maar toen de Fransen even weggingen, pikte de graaf van Hoorn de stad in, versterkte ijlings haar muren en stond haar niet meer af.

De grootste bekendheid heeft Oudewater inmiddels gekregen om de heksenwaag, die uniek is in de wereld. Vandaag is het een goede grap zich te laten wegen en vervolgens het certificaat te ontvangen, waarop staat dat het „gewichte wel is accorderende met de natuurlijke proportiën des lichaems.“¹⁾ Zo leuk is het vroeger niet geweest, want het staat wel vast dat in de zestiende en zeventiende eeuw honderdduizenden mensen het slachtoffer zijn geworden van heksenjachten. De onomkoopbare, serieus wegende stadsbestuurders van Oudewater, die dan ook steeds tot dezelfde conclusie kwamen, („gewichte wel accorderende . . . enz.“) hebben veel mensen het leven gered.

K.

¹⁾ *De Heksenwaag te Oudewater, A.W. den Boer. Van de heer Den Boer ontvingen wij ook gegevens voor dit artikel.*

Catharijne Convent waardig onderkomen nationaal museum religieuze kunst

Met het raadsbesluit om f 300.000,— beschikbaar te stellen voor de verdere voorbereiding der plannen tot restauratie en verbouwing van het Catharijne Convent, is een belangrijke stap gezet om dit gebouwencomplex in ere te herstellen¹⁾. Een draaiorgelmuseum, een gymnastiekzaal, een „religieus” museum, een goud-, zilver- en klokkenmuseum: het zijn allemaal interessante dan wel nuttige zaken, maar een beetje heterogeen doen de huidige functies van het Convent toch wel aan.

Wanneer straks, laat ons zeggen in 1975, de bouwsteigers verdwenen zijn en het Convent opnieuw ingericht, vindt de bezoeker hier een nieuw nationaal museum voor religieuze kunst, waarin de collecties van het Aartsbisschoppelijk museum Utrecht, het Bisschoppelijk museum Haarlem, het Oud-katholiek museum Utrecht en wellicht ook collecties uit reformatorische kring verenigd zijn en daarmee drie kwart van het totale Nederlandse bezit aan kerkelijke kunst. Deze concentratie lijkt ons een betere bestemming voor het Convent.

De moeite waard is het ook, omdat de collecties elkaar uitstekend aanvullen; bij de Utrechtse collecties ligt het accent op de middeleeuwen, in Haarlem zijn juist de renaissance en de barok goed vertegenwoordigd. Om een voorbeeld te noemen: uit de zeventiende- en achttiende-eeuwse schuilkerken bezit de Haarlemse collectie vele boeiende doeken en beelden.

Wat betreft beeldhouwwerken van de middeleeuwen tot in de achttiende eeuw zal het nieuwe museum naast het Rijksmuseum te Amsterdam het voornaamste in het land zijn. Voor weefsels, paramenten en borduurwerken van de elfde tot de negentiende eeuw zal de museumbezoeker ver over de landsgrenzen moeten gaan om gelijkwaardige collecties te vinden. Een rijke bijdrage voor de verzameling textilia levert het Oud-katholiek museum.

De geschiedenis van het Catharijne Convent begint in de zestiende eeuw, maar hieraan gaat nog een interessant hoofdstuk vooraf. De meeste Gods- en gasthuizen die in de middeleeuwen te Utrecht verrezen, werden gebouwd uit erfenissen, giften en legaten van vrome lieden, die hiermee een daad van sociale bewogenheid en soms ook wel van eigenbelang (met het oog op het hierna-maals) stelden.

Zo niet echter het Catharijne-hospitaal, gesticht door een ridderorde, die volgens de statuten verplicht was ongelovigen te bestrijden en een hospitaal voor armen en ellendigen in stand te houden. Bedoeld wordt de Orde van St. Jan van Jeru-

zalem, bij sommigen misschien beter bekend als de Johanniter- of Maltheser ridders. Het eerste deel van hun statutaire verplichtingen voldeden zij in de Kruistochten; de minder militante ridders trokken bijvoorbeeld naar Utrecht om daar als verplegende kloosterlingen de als tweede genoemde taak te verrichten.²⁾

Omstreeks 1251 en 1253 moeten zij in Utrecht hun werk zijn begonnen. Zekerheid over hun aanwezigheid hebben wij in het jaar 1285, toen zij hier ter stede beschikten over een hospitaal en een klooster. Zij verzorgden aanvankelijk alleen behoeftigen, later ook zieken en zelfs pestlijders. Hun domicilie lag in de buurt van de Catharijnepoort, waar zij enkele eeuwen lang met een zekere luister hun zegenrijke arbeid vervulden.

Het kasteel Vredenburg dat Karel V bij de Catharijnepoort liet bouwen, verdreef echter de Hospitaalridders, zoals zij ook wel werden genoemd.

De Balijer Bernardus van Duren toonde zich bereid de orde het Convent aan de Nieuwstraat af te staan. Het bestond in die tijd (1528), uit een klooster met kerk van het Carmelieter Convent. Voor de Carmelieten werd een andere behuizing gevonden.

De St. Jansridders moesten zich behelpen in het veel kleinere Catharijne Convent. Het heeft tot 1565 geduurd, voordat alles zo'n beetje in orde was. Pas in 1581 beschikten zij ook weer over een hospitaal, het Catharijne-gasthuys. Tot in de negentiende eeuw heeft het gebouwencomplex dienst gedaan als ziekenhuis enz. Later diende het vele doelen, o.m. fungeerde het na 1815 als inkwartieringskazerne en militair logement.

De geschiedenis van het pand Nieuwegracht 63, dat in de nieuwe museumfunctie weer bij het Convent wordt getrokken, begint in 1634, als Frederick Matthijsz van Lobbrecht de brouwerij van het St. Catharijne Convent koopt, afbreekt en op de plaats daarvan een huis bouwt. Aan de transactie werd de eis verbonden dat door middel van een poort vrije toegang tot de achter gelegen binnenplaats van het Convent moest worden verleend. In de negentiende eeuw is het huis van binnen en van buiten ingrijpend gewijzigd.

De voorgenomen werkzaamheden behelzen voornamelijk de restauratie van de gevels, de hal, het trappenhuis, de keuken en de vertrekken in het huis Nieuwegracht 63, het slopen van de ontsierende aanbouwen aan de westelijke zijde van dit gebouw en de bouw van een nieuw gedeelte aldaar, de bouw van een verbindingsgang tussen de kel-

ders van dit huis en het Convent en de restauratie van het Convent met de kloostergang.

Het is in dit verband merkwaardig te lezen wat de architect W. Stooker 27 jaar geleden in het Jaarboekje 1943 van Oud-Utrecht over het Convent schreef: „Herstel van het geheele complex, verwijdering van het huis van den bewaarder, nieuwe aanleg van de „hof” zouden Utrecht in het bezit stellen van een bezienswaardigheid, die zeker voor de kloostergang van den Dom niet zou behoeven onder te doen.” Het heeft even geduurd, maar nu komt zijn wens toch in vervulling, naar wij hopen op een manier die zijn goedkeuring kan wegdragen.

Het is niet onze bedoeling in dit bestek uitvoering in te gaan op de gedetailleerde restauratieplannen; misschien is dat nog eens een uitdaging voor een meer deskundige. Wel willen wij nog even terugkomen op de restauratie van het voormalige Catharijne Convent. De oostvleugel, te verdelen in kelder, begane grond, verdieping en zolder, zal het meest ingrijpend worden hersteld. Een combinatie van een reconstructie en een aanpassing aan de toekomstige bestemming is mogelijk.

In de kelder worden het vloerpeil verlaagd, de wanden en gewelven hersteld en opnieuw bepleisterd. Op de vloer komen plavuizen te liggen. Naar het noorden wordt de kelder verlengd en aangesloten op de ondergrondse verbindingsgang. De indeling van de begane grond wordt hersteld

naar oude gegevens, zodat de overwelfde kloostergang met de expositiezaal (de oude ziekenzaal) geheel in vroegere stijl terugkeert. Hetzelfde geldt voor de verdieping van deze vleugel. Een nieuwe trap verbindt de verdiepingen.

Ook aan de kap, waarvan nog vier oude spanten aanwezig zijn, is veel te doen. Voor de rest van het exterieur geven fragmenten van natuurstenen kruisventers aanwijzingen. Aan de zuidkant worden de lancetvormige ramen hersteld en de grote eindgevel weer opgetrokken. Aan de westkant verdwijnt de bewaarderswoning, waardoor de oostelijke vleugel van de kloostergang weer volledig in het zicht komt.

Aan de west- en zuidvleugel zullen enkele ingangen verdwijnen en plaats maken voor vensters. Dit hangt samen met de toekomstige bestemming van het Convent. Een laat-gotische dubbele stenen spiltrap, afkomstig uit het voormalige Elisabethgasthuis, zal een plaats krijgen tegen de westgevel aan de zijde van de Lange Nieuwstraat.

K.

1) Zie: *Gedrukte verzameling gem. Utrecht, nr. 0704 C.Z., 1970.*

2) „*Bijdragen tot de geschiedenis van het Gasthuis, het Klooster en de Balijs van St. Catharina der Johanniter-ridders en van het Driekoningengasthuis te Utrecht*”, dr. P. Q. Brondgeest, 1901.

Oud-Utrecht vergrijst niet

Enigszins verlegen met de eer heeft onze vereniging op 22 augustus de ledenlijst aangevuld met de naam van haar jongste lid, de elfjarige Jan Ket. Op die zaterdag was hij er ineens, als deelnemer aan een stadswandeling, die zich zeer geïnteresseerd de historische bijzonderheden van Utrecht liet uitleggen en vervolgens zichtbaar genoot van de jus d'orange (in plaats van wijn), de kaas en het stokbrood waarmee gastvrouw Beauchampet hem verende in de proefkelder van Bloem. „Als u gewandeld hebt, viert u dan altijd feest?”, vroeg hij.

Om zeker te zijn van de zaak, telefoneerde mevrouw Beauchampet vervolgens de ouders van Jan, die niet wisten dat hij na de wandeling was meegegaan naar de wijnkelder. Jan bleek een jongen te zijn met tinnen voor geschiedenis en een hevige honger naar het verleden. Dr. Struick's boek „Utrecht door de eeuwen heen” heeft hij helemaal gelezen.

Hij was zo enthousiast voor de - op 25 augustus door hem herhaalde - wandeling, dat hij van zijn vader lid mocht worden. Welkom!

Krijgshaftige adelaar waakt over Benschopse boerderij Vrede Rust

In het benedeneind van Benschop prijkt op de noordzijde van nummer 316 boven de voordeur van een boerderij een merkwaardig wapen. Het lijkt een adelaar met uitgespreide wieken voor te stellen, wat volgens het register in *Heraldieken* van C. Pama bij Hollandse huizen zelden voorkomt. De figuur is niet erg duidelijk, maar ik lees in genoemd werk dat sommige afbeeldingen, zoals van een leeuw of een adelaar, werden geaccentueerd en soms overdreven. Zo'n figuur hield dan weinig overeenkomst met zijn natuurlijke soortgenoten.

Verder toont het wapenschild drie eendjes, drie met elkaar verbonden kolommen en een ster. Boven het wapen staat in Romeinse cijfers het jaartal 1649. Tot nu toe is vergeefs gezocht naar de familie van wie het wapen kan zijn. Pama vertelt dat vooral Duitse families het wapen van de adelaar voerden. De kleuren van het wapen zijn groen en geel. Verondersteld is dat het door een zekere Lekkerkerker zou zijn aangebracht, omdat hij in Benschop en omgeving zeer veel land in zijn bezit had. Volgens een mondelinge overlevering in die familie is er eens iemand uit Lekkerkerk in Benschop gekomen, die zei: „Noem mij maar de Lekkerkerker”. Toen de boerderij gebouwd werd was deze echter zeer waarschijnlijk niet in het bezit van een Lekkerkerker. De werkelijke bouwer is mij onbekend.

Daar de hofstee heel dicht aan de weg staat, in tegenstelling tot andere boerderijen, vermoed ik dat er een nieuw voorhuis is gebouwd, zoals vroeger wel meer gebeurde. Naast de hofstee staat een heel oude, dikke vandeurpeer, die nu nog vruchten draagt. Anderhalve eeuw geleden was hij volgens de overlevering even dik als nu. Hij is wellicht gepoot tijdens de bouw.

Aan de westzijde had de eigenaar een grote en sierlijke tuin aangelegd, een zogenaamde Engelse tuin met slingerpaden. In die tuin stonden verscheidene groene bomen, die elk jaar werden geknipt, soms in de vorm van een haan. Langs de weg geen wilgen of populieren als elders, maar hoge sierlijke sparren. Die waren al bij de eeuwisseling zeer oud en zullen eveneens door de bouwer zijn geplant.

Aan de oostzijde stond een hek. Op de ene paal van het hek stond in gulden letters het woord „Vrede” en op de andere „Rust”. Tuin en hek zijn sinds jaren verdwenen.

Alles wijst erop dat het gebouw uit een ruime beurs gezet is. Het voorhuis was zodanig op-

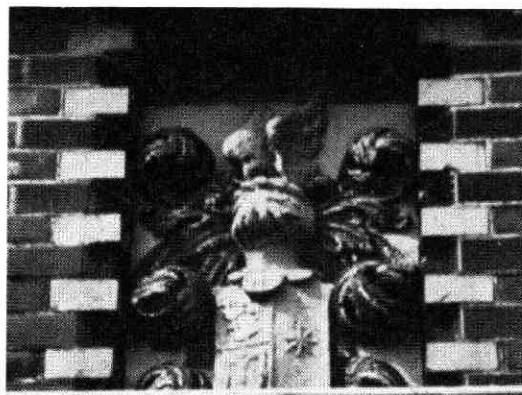
*Voorgevel boerderij Vrede Rust
Boven de deur het wapen*

gehoofd dat de bewoners konden hopen droog te zitten bij een overstroming van de Lek. Een stenen trap gaf toegang tot het voorhuis, waarvan de vloer belegd was met rode tegels.

Tegen de muur van de voorkamer waren tegeltjes aangebracht. De ene helft was beschilderd met bloemmotieven en de andere helft vertoonde wapens uit de tijd van de bouw. Waarschijnlijk hield mijnheer meer van de wapens en mevrouw meer van de bloemen, van welke laatste voorliefde de mooi aangelegde tuin getuigde.

Wat de wapens betreft: 1648 was het jaar van de Vrede van Munster. Mogelijk heeft een militair het huis laten bouwen. Het is in die jaren meer gebeurd dat een officier van het leger een boerderij kocht. Ik denk aan „Zeevliet” in Benschop, dat vele jaren in het bezit was van elkaar opvolgende officieren. Soms vertoefden zij er als ze geen dienst hadden. Als ze oud werden, wilden ze er graag van de rust genieten. Pensioen kenden zij niet, maar in de oorlog werd nogal wat buit gemaakt, voldoende om zonder zorg verder te leven.

Het is maar een veronderstelling. De bouwer kan ook een gewone boer zijn geweest, maar dan moet hij wel goed in zijn geld hebben gezeten, wat in die tijd niet veel voorkwam.

Wapen met gestileerde adelaar; op het schild drie eendjes, drie kolommen en een ster.

Merkwaardigerwijs werd het jaar na de bouw een pad door het weiland gelegd van Blokland naar Benschop, dat juist over het erf van de boerderij liep. Dat pad is eeuwenlang gebruikt en werd zelfs getekend op de kaart. De meeste boeren zouden niet graag zo'n publiek pad in hun land hebben, maar het schijnt dat de eigenaar dat toen zelf gewild en aangelegd heeft. De gemeente bleef er in ieder geval buiten. Het was ook niet bestemd voor kerkpad. Aan de kade was gezorgd voor een goede overtocht over de landsing. Voor de boerderij heeft vanouds een brug of een kwakel gelegen. Later wilde men die afbreken, maar dat mocht niet.

Voor de veronderstelling dat een militair het huis gebouwd heeft, pleit ook de geschiedenis. In 1729 verkocht Maria Benschop, weduwe van Jacobus de Montenegro een huis, berg, twee schuren en $2\frac{1}{2}$ morgen land aan Gerrit Jacobz. Lekkerkerker te Benschop. Diens broer Peter kocht er nog acht morgen land bij. Ze hadden voor zichzelf het huis niet nodig, want ze woonden elders. Mijnheer De Montenegro had ook in het boven-eind van Benschop land, dat eveneens door de weduwe werd verkocht. Daar de naam De Montenegro in Benschop onbekend was, moet deze ook wijzen naar een militair van vreemde afkomst.

Verder is het merkwaardig dat het huis met slechts tweeënehalf morgen land afzonderlijk werd verkocht. Dat gebeurde in die tijd met herenplaatsen wel meer. Soms wel met één morgen land. Als de heer De Montenegro geen echte boer was, had hij aan dat land meer dan genoeg.

In 1742 woonde op de boerderij Claude van Homburg (Homburg is een Westduitse stad). Ik denk weer aan de adelaar. Hij schijnt eerst eigenaar te zijn geweest en later huurboer. Toen hij overleden was, verkocht juffrouw Maria Cool, weduwe van Theodorus Gijbels, de boerderij aan Amel van der Heeden. Deze kocht hem voor zijn neef (oomzegger) Amel de Jong. Wij schrijven dan 13 december 1758. Al het zogenaamde losse land is bij de boerderij getrokken.

De Lekkerkerkers blijken het spoedig verkocht te hebben. Zelf hadden ze land genoeg. De weduwe klaagde erover dat ze enige jaren van de hofstee weinig had geprofiteerd. Claude betaalde voor 18 morgen land aan huur f 252 ofwel veertien gulden per morgen land. De weduwe Claude van Homburg kocht vier morgen land, dat ernaast lag, en Amel kocht veertien morgen voor f 3155. Zo kon de jonge Amel gaan trouwen met zijn meisje Marringje Verwey.

Door een boedelscheiding in 1742 had hij al veertien morgen land in zijn bezit. Toen de mensen oud werden, verkochten ze de 28 morgen land aan zoon Dirk voor f 11.000. Dirk was toen al 41 jaar en gehuwd met Aletta Bos uit Lopik. Daar ze geen kinderen kregen, verhuurde hij de boerderij aan May van Beek. Zelf woonden ze in het beneden-eind. Daarom verhuurden ze het voorhuis aan Willempje Alblas. Er staat bij vermeld dat Willempje een afzonderlijke ingang had. Was er toen pas de voordeur gekomen met de stenen trap? Toen Dirk de Jong in 1828 was overleden, hertrouwde Aletta met Gijsbert Brouwer, die toen 51 jaar was. Hij was eerst getrouwd geweest met haar nicht, die eveneens Aletta Bos heette. Het volgende jaar stierf ook zijn tweede vrouw, waarna hij in 1832 hertrouwde met Trijntje van der Kwast uit Lopik, toen 33 jaar oud.

Op 6 mei 1833 werd op Vrede Rust hun enige dochter Annigje geboren. Gijsbert had op de boerderij een hypotheek van f 4.000 en daarom verhuurde hij het voorhuis aan ene heer De Goyer. Het geld had hij van de heelmeeester C. B. Monnik, gehuwd met Cornelia Jacoba van der Stok uit Nieuwpoort, die goed in haar duiten zat. De rente was vijf procent. Deze hypotheek was genomen op 22 ha land.

Toen Annigje 20 jaar was, trouwde ze met Willem Beyen, geboren in Noord-Polsbroek. Uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren: vijf jongens en vier meisjes. Toen Willem overleden was, bleef zijn vrouw verder boeren met de kinderen

die nog thuis waren.

In 1928 werd in de tuin een rentenierswoning gezet, waarin na het overlijden van de boerin en het vertrek van een zoon gingen wonen: Amel, Willem en Antje.

Pieter Doornebal uit Geverscop onder Harmelen, die met de dochter Adriana Maria van de oudste zoon Gijsbert Beyen was getrouwd, kwam op de

boerderij. In 1962 werd deze verbouwd. Doornebal en zijn vrouw gingen in het voorhuis wonen en hun zoon Gijsbert, die met Grietje Zwijnenburg trouwde, werd boer.

Er waren tal van veranderingen, maar het raadselachtige wapen bleef in de voorgevel. En de oude, dikke perenboom draagt nog vruchten.

E. van Oosterom

BOEKBESPREKING

E. A. B. J. ten Brink, *De geschiedenis van het postvervoer*. Bussum 1969. 120 blz., m. afb.

In de bekende Fibulareeks van de uitgeverij Van Dishoeck is een deeltje verschenen dat een overzicht biedt van het postvervoer in ons land. De schrijver deelt zelf mee dat dit voor de eerste maal gebeurt. Als hoofd van de historische afdeling bij de PTT is hij een specialist in deze tak van onderzoek geworden, waaraan hij zelf reeds verschillende studies heeft bijgedragen. Er blijft trouwens nog wel het een en ander te onderzoeken over, zoals het vroegste briefvervoer door boden van steden, kloosters en kooplui.

De eigengereidheid van steden en gewesten tijdens de Republiek maakt ook van dit onderwerp een bont geheel. In 1642 werd de eerste regelmatig te paard gereden postdienst door de Republiek geopend, van Roermond over Nijmegen en Utrecht naar Amsterdam, maar dat gebeurde door de postmaatschappij van het Duitse Rijk, Thurn und Taxis. Zeven jaar later kreeg een inheemse postmeester octrooi voor een dienst tussen Rotterdam en Antwerpen. Dezelfde Hendrik van der Heyden wist diensten op Hamburg en Engeland te organiseren en ook ritten die steden binnen Holland met elkaar verbonden. Al spoedig na zijn ontslag sleepte Amsterdam echter het monopolie voor Hamburg en Engeland in de wacht, wat voor de zakenwereld een aanzienlijk voordeel betekende omdat de brieven uit die richtingen via Amsterdam moesten lopen. Rotterdam was door zijn ligging daarentegen eerder op de hoogte van het Franse nieuws. Afstanden speelden bij de toenmalige verkeerstragheid immers een grote rol. Enkele voorbeelden: een brief van Amsterdam was naar Barcelona 32 etmalen onderweg, naar Genua

36, naar Berlijn 11, naar Brussel of Maastricht „maar“ 4.

Tegen 1750 werd het postvervoer gecentraliseerd. Hoe het daarmee intussen in de andere gewesten was gelopen lezen we helaas niet. Moet ook op die punten misschien nog vooronderzoek gedaan worden? Wel geeft de schrijver gedetailleerde routebeschrijvingen van alle dagelijkse en minder frequente ritten door de hele Republiek tegen het einde van haar bestaan. Ook aan het verkeer met de koloniën wordt door hem veel aandacht geschonken.

De Bataafse tijd bracht, zoals op veel andere terreinen, nationale concentratie tot stand. Strikte Franse bepalingen bleven tot 1850 van kracht en riepen nog uitbundiger ontduiking op dan voordien bestaan had. Uit dat jaar dateert dan een aanzienlijke verbetering van de service en verlaging van het tarief (sic). Toeneming van het vervoer was daarvan het gevolg, maar die werd ook bevorderd door de grotere spreiding van het onderwijs en de technische ontwikkeling, die voor het eerst een sneller transport mogelijk maakte: trein, tram, fiets, auto en vliegtuig doen hun intree. Daarmee zijn we al in deze eeuw, die anderzijds het postvervoer ook grote belemmeringen in de weg kon leggen, zoals de spoorwegstakingen van 1903 en 1944, de laatste natuurlijk in het verband van de oorlog, leerden. In het laatste hoofdstukje behandelt de schrijver de wederopbouw na 1945 en volgt de vernieuwingen bij de PTT tot in 1969 toe.

Notenapparaat en literatuurlijst zijn voor het doen van de Fibulareeks uitvoerig; tekeningen en foto's vormen zoals bij alle boekjes van deze serie een belangrijk onderdeel van het geheel.

L.v.T.

Excursie naar Oudewater

Op zaterdag 14 november houdt de Vereniging Oud-Utrecht een excursie naar het pittoreske stadje Oudewater. Kaarten zijn tot en met 11 november verkrijgbaar bij de firma De Discus, Minrebroederstraat 25, Utrecht. De prijs bedraagt voor degenen die met eigen vervoer komen, f 3,50 per persoon; inclusief busvervoer betaalt men f 5,50.

Het punt van samenkomst voor wie met eigen vervoer reist, is de Nederlands hervormde kerk (bij de Marktstraat) te Oudewater, 2 uur. De personen die met de bus gaan, verzamelen zich op het parkeerterrein aan de Kruisstraat. Het vertrek is om half twee precies.

In de prijs is inbegrepen een „Certificaet van weginghe in der stede Wage tot Oudewater" en een kopje koffie of thee tot besluit. Wij verwachten om ongeveer half zes in de Kruisstraat terug te zijn.

Bezocht zullen worden:

★ De Nederlands hervormde kerk, waar de heer A. W. den Boer, oud-gemeentesecretaris, een inleiding zal houden over de historische achtergronden van Oudewater. Dr. ir. C. L. Temminck Groll zal iets vertellen over deze vroeg-gotische kerk, waarin de overdracht van de provincie Zuid-Holland naar de provincie Utrecht is geschied.

★ De oud-katholieke kerk, c'aterend uit het begin van de achttiende eeuw. Hierin bevinden zich bijzonder mooi zilverwerk en een fraai kasuifel uit de eerste helft van de zestiende eeuw.

★ De Heksenwaag. Aan dit gebouw ontleent het stadje Oudewater, vooral sedert de tweede wereldoorlog, zijn grote bekendheid. In de omgeving zijn prachtige gevels te zien.

Avondrondeleiding St. Pieterskerk

Dr. ir. C. L. Temminck Groll heeft zich bereid verklaard op woensdag 11 november om acht uur 's avonds belangstellenden rond te leiden in de gerestaureerde St. Pieterskerk. Wie aan deze excursie wil deelnemen, gelieve zich voor 8 novem-

ber op te geven bij De Discus, Minrebroederstraat 25, Utrecht. Kosten: f 1,- voor een kopje koffie en een bijdrage in het restauratiefonds. Indien de deelneming erg groot is, zal wellicht nog een tweede excursie worden gehouden.

BOEKBESPREKING

J. de Beijer, oeuvrecatalogus, door H. Romers. 's-Gravenhage 1969. 115 blz., 122 afb. f 65,-

Een kostbaar maar kostelijk boek. De prijs laat zich wel begrijpen uit de beperkte oplage en het grote aantal foto's. Maar juist die foto's maken het tot zo'n aantrekkelijk object. Op het oeuvre van 1515 nummers, dat de samensteller in jarenlang speuren en vergelijken aan de achttiende-eeuwse topografische tekenaar Jan de Beijer heeft kunnen toeschrijven, vormen de 122 afbeeldingen weliswaar maar een klein percentage. Hiervoor heeft hij echter zoveel mogelijk tekeningen uitgezocht die nog niet eerder gepubliceerd zijn. Wie bijvoorbeeld Graafhuis' Utrecht in de achttiende eeuw bezit, zou door aanschaf van Romers' uitgave slechts drie dubblures krijgen. Utrecht moet De Beijer bijzonder geboeid hebben; telkens is hij er teruggekomen en vaak heeft hij er dezelfde gebouwen met andere stoffering getekend. Uit de provincietekeningen noem ik speciaal de kerken

van Maartensdijk en Houten, het huis Zuilestein, en dorpsgezichten van Odijk en Loenen.

Behalve een kijkboek is dit werk een prachtig hulpmiddel voor wie illustratiemateriaal zoekt. De beschrijving van de prenten en tekeningen is namelijk volgens de huidige provincies, en daarbinnen plaatsgewijs gerubriceerd. Amsterdam en Utrecht worden elk in een apart hoofdstuk behandeld. Afbeeldingen van Belgische en Duitse plaatsen besluiten het overzicht van De Beijer's oeuvre. Verder is voor het determineren van nog niet achterhaalde tekeningen zeer praktisch de „reiswijzer", waar men De Beijer's trektochten kan volgen met behulp van de dateringen die hij zelf op tekeningen heeft aangebracht.

Een korte levensbeschrijving, portretten die van De Beijer gemaakt zijn, een beknopte genealogie, een bibliografie en een overzicht van de graveurs die De Beijer's tekeningen in prent gebracht hebben vormen de inleiding op deze fraaie catalogus.

L. v. T.

Uniek oudheidkundig bodemonderzoek in Nicolaïkerk en een stuk geschiedenis

Zoals men al uit de dagbladen van 23 september jl. heeft kunnen vernemen, zijn bij oudheidkundig bodemonderzoek in de Nicolaïkerk de fundamente blootgelegd van een romaanse basiliek uit de twaalfde eeuw. Om niet te zeer in herhalingen te treden, zal ik volstaan met enkele hoofdzaken te noemen, die toch wel boekstaving in ons maandblad verdienen.

In de eerste plaats is duidelijk geworden dat het Klaasje hoogstwaarschijnlijk op maagdelijke grond is gebouwd, aan de oever van een rivier. Er is geen enkel spoor gevonden van Romeinse bewoning, al bewijst dat nog niet - dr. J. E. A. L. Struick vestigt hier de aandacht op - dat in de onmiddellijke omgeving geen bewoners zijn geweest. Voortgezet onderzoek in de kerktuin en op de bouwplaats voor het nieuwe gedeelte van de Willem Arntszstichting kan misschien hierover uitsluitsel geven.

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de Nicolaïkerk een schipperskerk is geweest: zowel de ligging aan de rivier als de naamgeving, gewijd aan de schutspatroon van de schippers, duidt in die richting.

Een tweede belangrijke gevolgtrekking van het oudheidkundig bodemonderzoek door het Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam, is dat de kerk iets ouder moet zijn dan aanvankelijk was verondersteld. Uit geschriften en romaanse resten in het dak en aan de westzijde wisten de onderzoekers wel dat de kerk omstreeks 1200 moet zijn gebouwd, maar de jongste vondsten geven aanleiding zo'n vijftig jaar verder terug te gaan. Ogenscheinlijk van gering belang, is dit leeftijdsverschil toch opmerkelijk voor de vorsers van de bouwgeschiedenis.

De prachtig te voorschijn getreden plattegronden maken geloofwaardig dat er eerst een eenschepige kruiskerk is geweest, die later in een drieschepige basiliek moet zijn opgenomen. De aanvankelijke romaanse kerk stamt uit ten minste twee perioden. Een paalfundering getuigt van een rond-gesloten koor, geflankeerd door twee halfronde absiden. Of dit koor ooit in gebruik is geweest, blijft de vraag. Kort nadien is op dezelfde plek een even breed en diep, recht gesloten koor opgericht. De foto laat hiervan iets zien.

Een derde opmerking die mij van het hart moet, is dat de deskundigen van het oudheidkundig bodemonderzoek in het geval van de Nicolaïkerk een vrij unieke kans hebben gekregen om, nog voordat de restauratie een aanvang nam, zich tot

in details op de hoogte te stellen. Grafkelders, muurresten en de bouwlaag met sporen van korte, houten paalfunderingen, geven een haarscherp beeld van het verleden van de kerk. Wie de kans heeft zelf te gaan kijken, voordat de vloer weer dicht gaat, moet zich die niet laten ontnemen.

Voor de rest van dit artikel lijkt het mij interessanter om wat niet algemeen bekende gegevens op te nemen, geboekstaafd door architect Th. Haakma Wagenaar in zijn eerste halfjaar-overzicht 1970 van de restauratie der Utrechtse binnenstadskerken.

Hij wijst erop dat de bouwgeschiedenis van de Nicolaïkerk tot dusverre alleen serieus is bestudeerd en beschreven door dr. E. J. Haslinghuis, die zijn bevindingen publiceerde in het Oudheidkundig jaarboek van 1923. Fotografische documentatie en opmetingen in 1948 van de situatie om en in de torens gedurende de restauratie onder architect ir. Daan Jansen boden aanvullende gegevens voor het programma van opgravingen. Samen met de heer S. E. van der Leeuw van het Instituut voor Prae- en Protohistorie heeft de heer Haakma Wagenaar de kerkmeestersrekeningen nagelezen over de perioden 1437-1443, 1465-1474 en 1502-1505. Ook vroedschapresoluties en bestekken leverden veel informatie.

Behalve gegevens over verbouwingen e.d. laten de stukken iets proeven van de besloten en naïeve sfeer waarin een stedelijke kerspelkerk werd beheerd. Het maken van de jaarlijkse rekening bijvoorbeeld was geen kleinigheid voor het kerkbestuur. Muller beschrijft al in zijn „*Middeleeuwse Kerspelkerk*” hoe daaraan een telraam te pas kwam, het enige middel om in de chaos van alle verschillende munten en muntstelsels tot een overzichtelijke eindafrekening te komen. In de geldelijke verantwoording uit 1467 van de Nicolaïkerk lezen wij: „*Item gegeven van 2 vlesschen wijns daermen mede rekende - 10 crst.*”

Bij de ontvangsten in het jaar 1472 constateren wij hoe de kerkmeester de materiaalpositie voor de kerkbouw steunde door vooraanstaanden in de stad om een bijdrage in natura te verzoeken: „*Item noch van 1 ouden balck die ic onsen borghermeyster ofbadt - 2 gulden 3 cromstert.*” Ook de kleinste bijdrage werd geapprecieerd: „*Item ontfangen van een cleyn ryngetgen 2 cromstert.*” Noodweer tekent zich af in de onderhoudsposten van 1502, wanneer aan de „*glaesmaker*” een zeer hoog bedrag, namelijk 16 gulden, wordt uitbetaald „*van die glaes int koer te stoppen ende an die*

zuytsij al der kercken glaes gestopt so die mitten onweer ende mit de hagel te broken waren."

Uit de publicatie van Haslinghuis was al bekend dat de verbouwing in de vijftiende eeuw onder leiding van de Dombouwmeester Jacob van den Borch - de ontwerper van het dwarsschip van de Domkerk - werd uitgevoerd. De Nicolaïkerk had geen bouwloods, dus kwam het steenhouwwerk uit de Domloods. Blijkbaar echter niet altijd, want in 1468 wordt betaald aan „den dootgrever ende grote Claesz van dat glasraemt (venstertracering) van meyster Jacobs huus in der kercken te brenghen." Meester Jacob had dus ook thuis een werkplaats.

Ook lezen we bij de vaste jaarlijkse uitgaven „Jan die dootgrever van blasen 10 cromstert" of „brueder Aelbert van alt jair te preken 1 arnoldus gulden 8 cromstert" en „Item gegeven Aernst Vos

voir die schoen die de kerck geeft jaerlix der rechten armen op Sint Nyclaesdach 17 stuver 6 wit." Ook: Item gegeven lysgen onse wasmoeder voer hair jaerloen 2 rijnsche gulden." De sanitaire inrichting bleef op niveau: „gegeven om een bril op de privaet in de sacristie 3 cromstert." Minder verhelderend zijn voor ons de personalia. Ons ontgaat, wie „bruyntgen" is of „dat mancke vroucgen."

Van de aangetroffen bouwberichten maakt de heer Haakma Wagenaar gewag van een rapport van drie bouwkundigen uit 1718, uitgebracht naar aanleiding van de instorting van een der pijlers met de daarop rustende gewelven. De rapporteurs „hebbe bevonde dat de middelcap en de eenen seycap en het eene cruyscappe doer het instort van de wulfsel en peylaer seyn ingusaght en doer hangen..." Zij adviseerden de „brantgevel beij he

Het bij de opgravingen in de Nicolaïkerk te voorschijn gekomen tufstenen fundament van de oostmuur van het rechtgesloten koor der twaalfde-eeuwse basiliek. Daaronder de paalzetting voor een oudere, ronde absis.

Foto: Instituut voor Prae- en Protohistorie, Universiteit van Amsterdam.

„Bourgondische dagen” na herstel stadstoren te Wijk bij Duurstede

Met „Bourgondische dagen” heeft Wijk bij Duurstede in september luister bijgezet aan de voltooid restauratie van de eeuwenoude stadstoren, behorende bij de hervormde kerk aan de schilderachtige Markt. David van Bourgondië heeft deze toren laten bouwen; de opdracht tot dit werk dateert van 1486. Met de Bourgondische toren wordt echter een der torens in de ruïne Duurstede bedoeld. Het is wellicht nuttig dit even ter vermindering van misverstand te vermelden.

Het herstel van de stadstoren heeft geduurd van 1967 tot heden. De plannen zijn echter al ouder: op 16 januari 1942 werd voor het eerst gesproken over een volledige restauratie van de stadstoren. De oorlogsjaren en de kostbare restauratie van kasteel Duurstede verhinderden evenwel dat er daadwerkelijk iets kon worden gedaan. Pas op 28 november 1946 kreeg architect Royaards opdracht een restauratieplan te maken. Sinds 1928 bestonden er ook al plannen voor het herstel van de vier stadsklokken, waartoe correspondentie werd gevoerd met de Klokker- en Orgelraad. In 1947 werd deze correspondentie gestaakt, waarschijnlijk omdat er toen al plannen waren de klokken in het algehele herstel van de toren te betrekken. In 1961 kwam de eerste begroting tot stand voor de stadstoren en in 1963 voor de restauratie van de klokken. Het voorbereidende werk begon in de herfst van 1966 en een jaar later het grote werk. De firma Prett voerde het in regie uit; de klokken herstellde de N.V. Eijsbouts te Asten.

Over de geschiedenis van de Grote of St.-Janskerk, waarvan de stadstoren deel uitmaakt, vertelt ons de heer H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp in het nu volgende artikel. Het is de verkorte weergave van een hoofdstuk dat mettertijd in een boek zal verschijnen.

De St.-Janskerk aan de Markt dateert uit de veertiende eeuw en is oorspronkelijk gewijd aan Johannes de Doper. Na de reformatie kwam de kerk in gebruik bij de Nederlands hervormde gemeente. Oorspronkelijk was het een kruiskerk, maar aan het einde van de vijftiende eeuw of in de eerste helft van de zestiende eeuw werd het koor door brand verwoest.

De toren heeft geen spits. De bedoeling was dat de kerk een verkleinde reproductie zou worden van de Utrechtse Domkerk, waarop de torenbouw dan ook zou wijzen. Geldgebrek zou de oorzaak zijn geweest dat men de uitvoering van het plan moest staken. De toren werd niet afgebouwd.

De St.-Jan was vanouds de kerspelkerk van Wijk. Gijsbrecht, heer van Wijk bij Duurstede en Abcunde, verbond in 1366 een kapittel van twaalf kanunniken aan deze kerk. Dit college bestond nog in 1795 uit tien kanunniken met een deken, onder wie een secretaris en een rentmeester ressorteerden. De opheffing geschiedde in 1811, onder Napoleon. Er zijn aan het kapittel ten minste een dozijn vicariën verbonden geweest.

De kerkmeesters, onder wier toezicht het bestuur van de kerk viel en die de kerkgoederen beheerden, waren al bij ordonnantie van Philips II op 19 september 1567 verplicht elk jaar rekening en verantwoording af te leggen aan de magistraat. Op het laatst van de achttiende eeuw was er nog maar één kerkmeester, die tegelijkertijd pot- of armeester was.

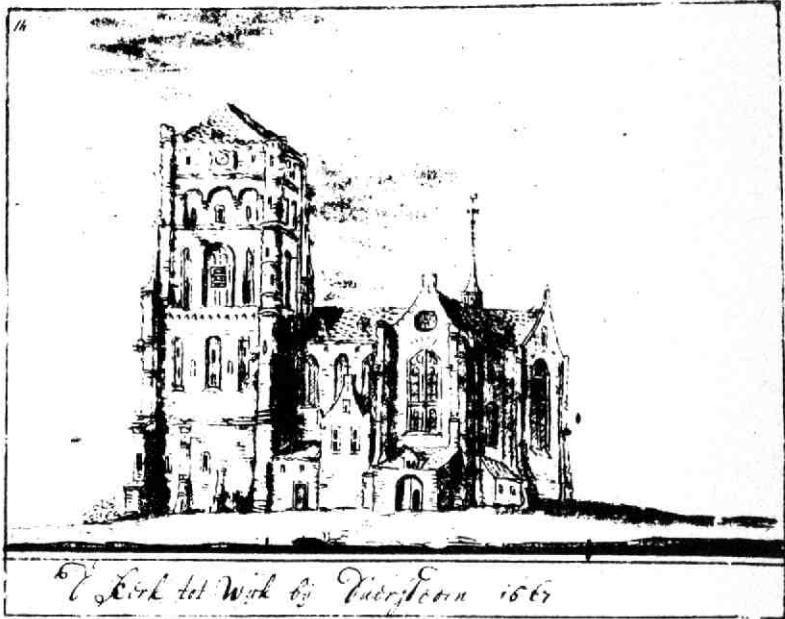
De kanunniken moesten in de middeleeuwen mis- en celebreren op het kasteel en in de Lievevrouwekapel bij het melaatsenhuis. Ook stichtten zij een Latijnse school, die later een gereformeerde instelling werd.

cruijs staende” met de doorgezakte kappen af te breken. De ingestorte pijler willen zij niet weer oprichten maar in plaats van het stenen gewelf etc. een overspanning in hout bouwen en inwendig het aanzien van een gewelf geven door een stuc plafond.

De voorgestelde constructie is volgens de architect een voorbeeld van gedurfd timmermanswerk. Tralieliggers van ongewoon zwaar hout moesten de scheibogen van het schip koppelen aan de muren van het koor en zouden nieuwe kappen boven het dwarsschip moeten schragen. Enige ontzette pijlers moesten door verankeringen wor-

den gekoppeld. Een vergelijking van de expertise en het advies met de aangetroffen toestand, maakt duidelijk dat het voorstel inderdaad zo is uitgevoerd. Of deze consolidatie van de kolossale kapconstructie met het schijngewelf en het stelsel van trekstangverankeringen in de hele kerk, alsmede de in achttiende-eeuwse klinkers aangebrachte versterkingen tegen de middenschippijlers naar hedendaagse begrippen nog effectief kunnen worden genoemd, is een vraag die de architect in zijn verslag niet kan beantwoorden. Feit is dat de constructie het in ieder geval tweeënehalve eeuw heeft uitgehouden.

K.

„De kerk tot Wijk bij Duursteden” (1667), tekening in oostindische inkt door Jacobus Stellingwerf.

In de vijftiende eeuw kreeg de St.-Janskerk haar tegenwoordige vorm van driedelige kruiskerk. De zuiderbeuk is het oudste gedeelte, veertiende-eeuws, gedekt door een houten tongewelf. De noorderbeuk heeft een stenen kruisgewelf, evenzo de dwarsvleugel, het transept. De raamverdeling is verschillend. De oorspronkelijke opzet was vermoedelijk stenen gewelven te maken tot de stenen aanzetten boven het middenschip. Waar het koor is geweest, werd na de brand een muur opgetrokken, waarvan de zuilen gedeeltelijk binnen en gedeeltelijk buiten het kerkgebouw staan.

Zo doende is de kerk T-vormig geworden. Ook in deze vorm is de christelijke symboliek terug te vinden. Zij herinnert aan het tau- of St. Antonie-kruis. De drie armen symboliseren de Goddelijke drievaldigheid.

De Beeldenstorm, die te Wijk bij Duurstede in 1580 kwam, betekende vernietiging van de beelden en „superstitieuse” zaken in de kerk. In 1581 werd de kerk voor de hervormde eredienst ingericht. Een fraaie sculptuur, voorstellende „De vlucht naar Egypte”, bestaande uit een zittende Mariafiguur met het Kindeke op een stappende ezel (de Jozeffiguur ontbreekt), ontsnapte aan het geweld.

Het beeldhouwwerk is 107 cm hoog en dateert uit het begin van de zestiende eeuw. Volgens de inventaris van 1903 van het Rijksmuseum te Amsterdam werd dit stuk voor f 250,- aangekocht van de gemeente Wijk bij Duurstede. In de catalogus van de beeldhouwwerken in het Nederlands museum van geschiedenis en kunst te Amsterdam van 1915 staat, dat de groep afkomstig is uit het raadhuis. Wellicht is de groep daar tijdens de Beeldenstorm opgeborgen. Ook een groot drieliuk van Lucas van Leyden, dat nu prijkt in het museum De Lakenhal te Leiden, bleef gespaard. Het is mogelijk dat de beeldgroep afkomstig is uit de nalatenschap van bisschop Philips van Bourgondië, die op Duurstede resideerde. De sculptuur werd in 1903 op de zolder van het Wijkse stadhuis ontdekt door wijlen pastoor Pruijn.

De vele altaren uit de kerk zijn alle verdwenen. Er is nog slechts een orgel met een zestiende-eeuwse hoofdkas, die echter in het begin van de zeventiende eeuw ingrijpend werd gewijzigd. In de achttiende eeuw werd het instrument tot twee maal toe hersteld en vergroot. In 1819 werd het borstwerk verbouwd tot een rugpositief. In 1906/07 plaatste men de wel wat opvallende gipsen beelden.

Op de onderkant van de orgelkast staan de woorden: „*Tympanis et organis sonoris*” (met pauken en welluidende fluiten), ontleend aan psalm 150. De diverse veranderingen zijn het geheel niet bepaald ten goede gekomen. Niettemin behoort het instrument tot de belangrijkste Nederlandse orgels uit vroeger eeuwen.

Tot de kerkinventaris behoren nog enige achttiende-eeuwse koperen kaarsenkronen en een oude preekstoel, met achttiende-eeuwse koperen leze-naar.

De niet afgebouwde toren is van latere datum dan het kerkgebouw. In opdracht van bisschop David van Bourgondië werd in 1486 aan de bouw van een hoge toren begonnen. Evert Steenhouwer uit Zutphen nam op 22 april 1503 steenhouwers- en metselwerk aan voor de bouw van de toren, maar moest ermee ophouden. Het gevolg was dat vijf metselaars en vier metselaarsknechten moesten „leegh gaen”. In het gemeentearchief van Zutphen ligt nog een brief die aldus eindigt: „den selven meester Evert alsulc onderwijs te willen laten gesaen dat hij onser kercken voldoe als hij geloeft heeft.” Gebrek aan geld zal hier vermoedelijk de grootste rol hebben gespeeld.

Boven de hoofddeur van de kerk was aanvankelijk het wapen van bisschop David aangebracht, maar er is nog slechts een onherkenbaar restant aanwezig. De kans bestaat dat het bij de huidige restauratiewerkzaamheden in ere wordt hersteld. De Wijkenaar P. van Zwieten heeft het wapen ver-eeuwigd op een fraaie aquarel, die in de hal van het stadhuis hangt.

In de toren is eertijds een kapel geweest. De nissen voor de beelden zijn nog gemakkelijk te herkennen. De toren heeft vier luidklokken, die tevens dienen voor het slagwerk. De oudste heeft het volgende opschrift: „*domini MCCCCVI.*”

Maria is mijn naem. Mijn ghelut is door Got bequaem. den levenden roep ik. den doden over ludic. haghel en donder verstur ik. Wilhelmus de Wou me fecit.”

De andere klokken dateren van 1515, 1519 en

1717. Tijdens de laatste wereldoorlog waren ze bijna verloren gegaan. Op het laatste ogenblik gelukte het de bezetter ertoe te brengen de zware klokken te sparen.

Wat betreft het uurwerk van de toren, gaf het stadsbestuur in 1668 aan Bartholomeus Wijnbron een opdracht. In 1837 en 1889 werd het uurwerk vernieuwd en gemoderniseerd en in 1968/'69 ge-elektrificeerd.

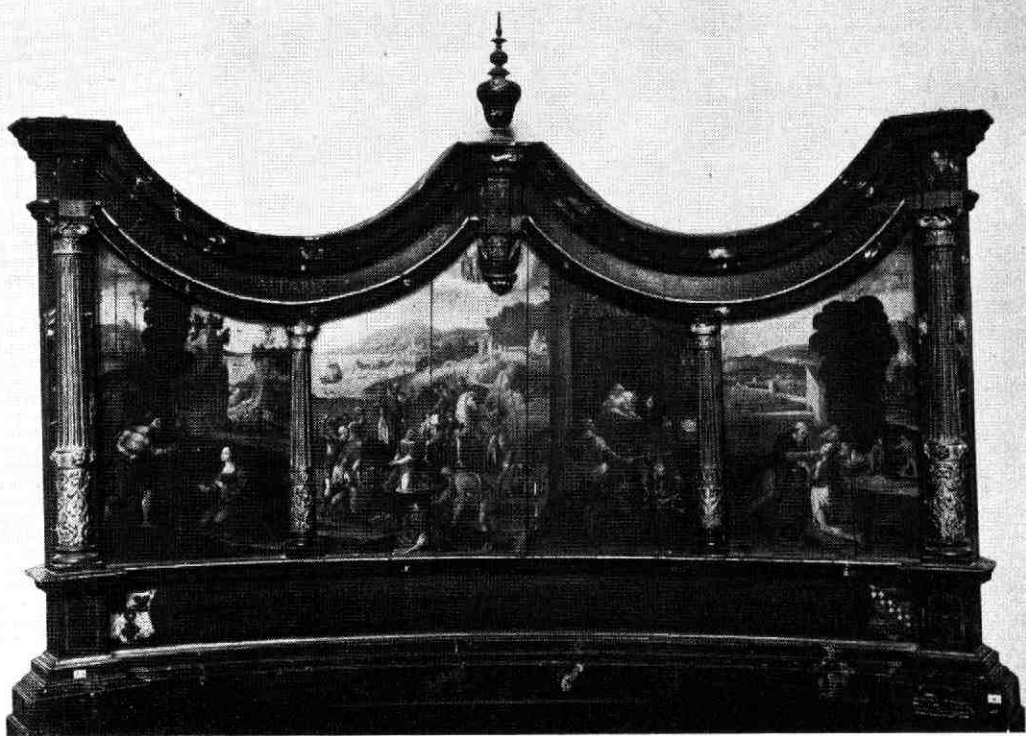
Tussen 1650 en 1675 konden de rooms-katholieken te Wijk bij Duurstede weer zelf kerk houden, vermoedelijk eerst in een woonhuis. Voordien hadden zij zich er al aan gewend met allerlei schuilkerken genoeg te nemen. Na 1631 was er weer een priester te Wijk bij Duurstede gevestigd, al is daarmee niet gezegd dat men toen ook weer openlijk de r.-k. godsdienst kon belijden.

Tot de inkomsten van de kerk behoorden de rechten die betaald moesten worden voor het voeren van wapens, merken of namen op zerken en graf-tomben. Het waren voor die tijd forse bedragen, die werden aangewend om de desolate toestand van de kerkgoederen te verbeteren. Behalve de wapens op rouwborden en zerken, zijn in de St.-Janskerk nog vijf wapenborden met 78 wapenschilden aanwezig, die dateren van de jaren 1706-1775.

Een andere bron van inkomsten vormde het klokluiden. Het „*heele geluyt*” (de drie klokken samen, gebruikelijk bij begrafenissen) kostte zes gulden. De grote klok alleen drie gulden, nummer twee twee gulden en de derde één gulden. De graven kostten „*int cruyswerck*” dertig gulden „*int middel-pant*” twintig gulden, de „*sijdelpanden*” vijftien gulden.

Merkwaardig is de bepaling: „*Geen arbeyts-luyden in dienst van (de) kerck synde*” zal „*enigh bier worden toegheleyt.*” Liever gaf men hun „*drye stuyvers meer.*” Vermeldenswaardig is ook „*dat den kerckmr. van yder geschoten uyl sal betaelen ses stuyvers*” en „*dat men het broot aan (den) armen sal deylen inde kerck, volgens de fundatie, en (de) niet in des kerckmeesters huys.*”

K. N.

Altaarstuk voor Pieterskerk

Het Rijksmuseum heeft aan de Pieterskerk in eeuwigdurende bruikleen een altaarstuk afgestaan, dat afkomstig is uit de zestiende eeuw. Het is een kunstwerk uit de renaissance, door kanunnik Van Schaick aan de Pieterskerk geschonken, maar in de negentiende eeuw in het bezit gekomen van het Rijksmuseum.

Het altaarstuk krijgt een plaats in het koortje van de Dekenkapel; toen dit bericht werd geschreven, was nog niet duidelijk wanneer. Het museum stelt eisen wat betreft de vochtigheid en temperatuur in de kerk. Pas wanneer blijkt dat aan de voorwaarden wordt voldaan, kan het stuk worden geplaatst.

De afmetingen van het altaarstuk zijn 175 centimeter breed en 109 centimeter hoog. Er zijn drie houten panelen, op elk waarvan een „zwevende“ Mariafiguur voorkomt.

Ter gelegenheid van de opening op 17 en 18 oktober jl. werd in de kerk een kleine tentoonstelling gehouden. In de Nicolaaskapel waren voorwerpen uitgesteld die herinnerden aan de stichter van de kerk, bisschop Bernold, gestorven op 19 juli 1054. Een albe en stola, twee codexen en avondmaalszilver waren hier te zien, daterende

uit de eerste jaren van de kerk. In de crypt waren de bouwvondsten uitgesteld uit de periode van de restauratie. Behalve natuurlijk de zandstenen reliëfs, die als vóór de Beeldenstorm prijken op hun voetstukken bezijden het hoogkoor. De eindelijk weer geopende doorkijk van achterin de kerk naar het hoogkoor moet vele gasten bij de openingsplechtigheid hebben verrukt. In de Pieterlenkapel was de relatie gelegd met de bouwkundige aspecten van de kerk, na te slaan in moderne Franse boeken.

De pandhof van de Pieterskerk krijgt zijn luister terug. Behalve dat het vloerpeil van de oude kloostergang weer afleesbaar is, is een grasveld ingezaaid (geen gazon, maar zo'n veld van vroeger met bloemetjes). Een spinum (waarschijnlijk een meidoorn) en bank komen er ook, omdat archiefstukken van rond 1325 hebben geleerd dat de situatie in de middeleeuwen zo geweest is. Tenslotte zullen er plantjes te zien zijn die typisch zijn voor die tijd.

Rest Oud-Utrecht een hartelijke gelukwens voor allen die met veel ijver de Pieterskerk zo schitterend in haar oude glorie hebben hersteld.

Nicolaas Beets over zijn huis aan de Boothstraat

In het familiearchief van Foreest, dat in het gemeentearchief van Alkmaar wordt bewaard en waarvan de inventaris eerlang zal verschijnen, bevindt zich een verzameling handschriften en gedichten van Nicolaas Beets. Deze was door nauwe familiebanden met de familie van Foreest van de Nijenburg onder Heiloo verbonden: hij huwde eerst Alida van Foreest en na haar overlijden hertrouwde hij met zijn schoonzuster Jacoba Elisabeth van Foreest. Een dochter en kleindochter van Beets waren eveneens gehuwd met telgen uit de bekende Noordhollandse familie van Foreest. De meeste gedichten uit het archief hebben dan ook betrekking op familiegebeurtenissen. Een uitzondering daarop vormen de twee gedichten die hier volgen omdat zij het huis van prof. Beets in de Utrechtse Boothstraat tot onderwerp hebben:

NIEUWE WONING

*Hier woon ik - zult gij met mij wonen
Mijn God en Heer, mijn Kracht en Troost?
Hier woon ik nu met gade en kroost
Vier dochtren en drie zonen.*

*Uw liefdezorg heeft mij beschoren
Dit goede, ruime, stille huis,
Waar 'k in de stad, het stadsgedruisch
Kan, maar niet hoef te hooren.*

*Uw goedheid gunt, na dertien jaren
Zoo vreedzaam doorgebracht op 't land
Ook hier mijn oog aan elken kant
In 't zachte groen te staren.*

*Heb dank, O God, Mijn wenschen bleven
U niet verborgen, schoon gesmoord!,
Een stille wensch wordt ook verhoord,
Wat zijt Gij mild in 't geven!*

*Wil met Uw vleuglen nu ook dekken
De tente waar Uw hand ons bracht,
En laat Uw liefdrijke oppermagt
Ons vol vertrouwen wekken.*

*Weer ziekte en ramp van onze drempel
En komt zij, heilig ook de smart!
Zij onze woning, zij ons hart
U daaglijks meer een tempel.*

Boothstraat 4 aug. 1854 B.

Op hetzelfde blaadje papier volgt het gedicht

TWEE TUINEN

*Midden in de stad heb ik een hof,
Een hof met schoone bloemen
Die bioemen liefheeft vindt er stof
Tot kijken, ruiken, roemen
Bloemen zoo kleurig
Bloemen zoo geurig
Fijn en grof!
God laat ze groeien
Blad voor blad, knop voor knop
En schrijft als ze bloeien
Zijn naam er op.*

*Midden in mijn huis heb ik een hof,
Een hof met lieve rozen;
Wie rozen liefheeft vindt hier
Tot kussen en tot kozen
Rozen zoo fleurig
Rozen zoo kleurig,
Fijn en grof!
Heer! Doe ze samen
Opwassen zonder smart!
En schrijf al Uw namen
Diep in haar hart.*

Dit gedicht is in het handschrift van Beets onderkend: A. B. geb. v. F.; de dichter laat hier dus de moeder van zijn gezin spreken.

De gedichten in het archief van Foreest zijn niet geheel onbekend. Zij zijn op een enkele uitzondering na opgenomen in de Dichtwerken van Nicolaas Beets. De twee bovenstaande vinden we in deel III p. 179 resp. 180 (onder de titel Mijn hof, Amsterdam, W. H. Kirberger 1879). Omdat (te recht!) de gedichten van Beets niet meer zoals honderd jaar geleden tot de vanzelfsprekende letterkundige bagage van iedere beschaafde Nederlander behoren, lijkt het zinvol deze hier nog eens af te drukken als voorbeeld van door onze stad geïnspireerde domineespoëzie. J. H. Rombach

* Noot: Wellicht kunnen deze twee gedichten nog inspirerend werken voor het informatiecentrum van de rijksuniversiteit, dat sinds 15 oktober jl. in het Beetshuis is gevestigd.

Kunsthistorisch instituut

fraai en praktisch hersteld

Het Kunsthistorisch instituut van de rijksuniversiteit te Utrecht is op 7 oktober jl. heropend na een verbouwingsperiode van vijf jaar. Bij de restauratie is met grote zorg omgesprongen met de fragmenten uit de verschillende fasen van de bouwgeschiedenis. Zo is het monumentale pand, voormalig onderdeel van het domein van Lodewijk Napoleon, herschapen tot een der fraaiste gebouwen aan de Drift.

In historisch perspectief is het gebouw Drift 25 uitermate gecompliceerd. De eerste vermelding van een huis ter plaatse van het huidige instituut dateert uit 1439. In de loop der eeuwen is aan het oorspronkelijke pand telkens een stuk aangebouwd.

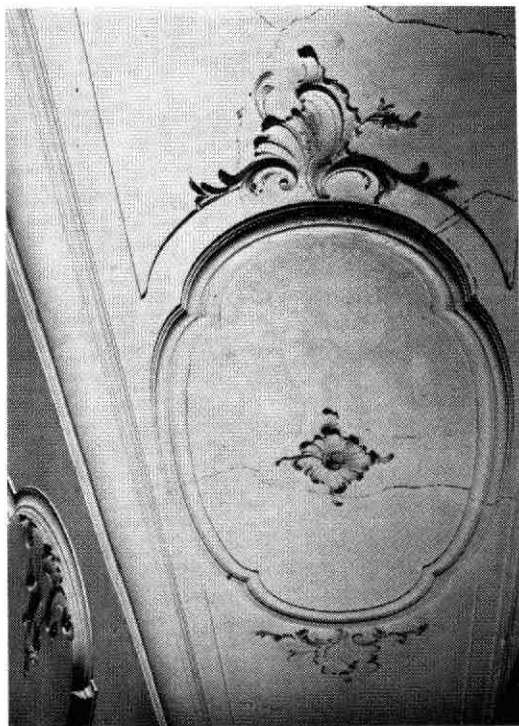
Om het gebouw weer geschikt te maken voor een universitaire bestemming, werden gedurende de restauratie de zestiende-eeuwse kap en het grootste deel van de balkenlagen opgeofferd teneinde de uitgebreide bibliotheek in het gebouw te kunnen onderbrengen. Later bleek dat niet nodig te

zijn geweest, omdat in het voormalig gemeentearchief ernaast plaats was voor de boeken. Ook verscheidene vroeg-negentiende-eeuwse stuc plafonds moesten eraan geloven.

Winstpunten zijn er gelukkig meer: de voorgevel kreeg in de vensters de oude roedenverdeling terug. Het aanzien als gracht huis is flink gesteegen door boven de wapenschilden de terug gevonden kroon opnieuw aan te brengen. Overal in het gebouw treft men authentieke bouwfragmenten aan, die prachtig meewerken in het geheel. De belangrijke collectie kunstwerken van het instituut komt nu ook veel beter tot haar recht dan voorheen.

Het Kunsthistorisch instituut was in 1923 in het gebouw gevestigd, dat tot dan steeds als particuliere woning had gefungeerd. Geleidelijk aan was het gebouw te klein geworden en moest de universiteit vervangende ruimte zoeken aan de Nieuwegracht en in het Beetshuis aan de Boothstraat. Door een extra verdieping te bouwen en doordat een oplossing kon worden gevonden voor de enorme bibliotheek, voldoet het gebouw nu evenwel weer in hoge mate. Diverse afdelingen kregen eindelijk een goede huisvesting.

In de collegezaal zal behalve voor de universiteit ook voor groepen uit de burgerij gelegenheid zijn tot het houden van lezingen e.d. Naar aanleiding van de heropening hebben Annelies Becker-Jordens, Frans Kipp, Lideke Vos en dr. ir. C. L. Temminck Groll, met medewerking van vele anderen een boekje samengesteld, „Drift 25”. K.

Detail van stuc plafond (± 1870-1880) in de gang, dat kon worden gerestaureerd.

Zilveren Graafhuis

Talrijke vrienden zijn op 30 oktober in de leeszaal en de gangen (want zo druk was het) van het gemeentelijk archief een glaasje komen drinken op de gezondheid van de heer A. Graafhuis en zijn echtgenote. De adjunct-archivaris was 1 november 25 jaar in gemeentedienst, welke hardnekkigheid werd beloofd met lovende woorden en geschenken van o.m. Oud-Utrecht, de verenigingen van genealogen en archivariissen en de archiefbezoekers, die fors uitpakten met een volautomatische fotouitrusting. De motivering was dat niemand ooit vergeefs bij Graafhuis komt aankloppen en dat vonden wij erg belangrijk. Gelukkig was het een jubileum en geen afscheid... wij hopen hem nog vaak lastig te vallen.

Jeugdmemories uit Utrecht van een oud - minister

Eén dezer dagen is verschenen „De zin van het nutteloze”, met als ondertitel „Rarekiek van de 19e-eeuwse jaren der 20ste eeuw”, waarmee de schrijver, de in 1897 te Utrecht geboren oud-minister van buitenlandse zaken mr. J. W. Beyen, de jaren 1901-1914/1918 bedoelt. Volgens hem toch - en niet volgens hem alleen - is de 19e eeuw niet geëindigd op 31 december 1900 maar op 11 november 1918, het einde van de eerste wereldoorlog, en voor Nederland op 14 november toen de mislukking van de Troelstra-revolutie vaststond. Overigens is er ook reden haar al te doen eindigen op 28 juni 1914, de dag waarop de Oostenrijkse troonopvolger en zijn gemalin te Serajevo werden vermoord, dan wel in de eerste augustusdagen van 1914 toen de eerste wereldoorlog uitbrak.

Ik kan dit kleine boekje (het telt 119 bladzijden) aan alle Utrechters aanbevelen, vooral aan hen die de jaren 1901-1914/1918 min of meer bewust hebben meegemaakt. Hoewel in 1897 geboren, heeft de schrijver het grootste deel van zijn eerste bewuste levensjaren doorgebracht te Bilthoven, dat toen nog station De Bilt heette. De verhuizing van Utrecht naar station De Bilt moet in de tweede helft van 1901 of in het begin van 1902 zijn geweest, want de schrijver zegt zelf dat zijn jongere broer, de latere hoogleraar in de archeologie prof. dr. H. G. Beyen, ook nog in Utrecht geboren is.

De vader van de latere minister was mr. dr. K. H. Beyen, secretaris van de Maatschappij tot exploitatie van staatsspoorwegen (de SS). In 1910 vond deze dat hij, aangezien het in station De Bilt zo vol werd - hij had het huidige Bilthoven eens moeten beleven - even goed weer in Utrecht kon gaan wonen; dit geschiedde in 1910. Achtereenvolgens woonden de heer en mevrouw Beyen met hun drie zoons in een huis aan de Maliesingel tegenover de Sterrenwacht en in een huis aan de Van de Duynstraat, hoek Van Hogendorpstraat. Later zijn zij nog in een villa in het Kloosterpark te De Bilt gaan wonen.

Het zij mij vergund het boekje uit mijn herinnering aan te vullen. Het is niet te verwonderen dat de schrijver, zoon en kleinzoon van spoormannen, een grote bewondering voor het spoor, met name voor de SS en de NCS (Nederlandse Centraal Spoorweg) is blijven koesteren. Het moet voor hem en zijn vader een heel ding zijn geweest

dat achter het huis aan de Maliesingel uitsluitend treinen van de concurrerende maatschappij, de HSM (Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij) voorbij reden en rangeerden.

Op enkele punten vergist de schrijver zich echter volgens mij, wat hem ook moeilijk kwalijk kan worden genomen aangezien de toestanden en gebeurtenissen meer dan een halve eeuw oud zijn en het lot hem sedertdien o.m. naar Bazel, Washington en Londen heeft gevoerd. Volgens hem zou de NCS uitsluitend de spoorlijnen van Utrecht naar Amersfoort, Zeist en Baarn hebben geëxploiteerd. De maatschappij „baatte” evenwel ook de volgende spoorlijnen „uit”: Amersfoort-Zwolle, Zwolle-Kampen en Nijkerk-Ede en de tramlijnen Nunspeet-Elburg-Zwolle, Utrecht-Zeist en Soest-Baarn. De splitsing van de lijnen Utrecht-Amersfoort en Utrecht-Baarn lag (en ligt) niet te Soest doch te Den Dolder.

Ik ben het ook niet met de schrijver eens, waar hij beweert dat de locomotieven van de NCS donkergeel waren. Als mijn herinnering mij geen parten speelt, waren zij lichtgeel en werden zij later donkerbruin geverfd, waarschijnlijk omdat men gemerkt had dat lichtgeel voor stoomtractie iets te besmettelijk was.

De auteur schrijft dat hij niet weet waarom het Kloosterpark in De Bilt zo heette, want er was daar geen klooster en De Bilt was een protestants dorp. Inderdaad was dat in het begin van de 20ste eeuw het geval, maar in de Middeleeuwen was De Bilt niet alleen een katholiek dorp, maar was er zelfs ongeveer ter plaatse van het huidige Kloosterpark een klooster van Benedictinessen. Het was een afsplitsing van de Benedictijnerabdij Oostbroek, die oorspronkelijk (volgens mr. P. H. Damsté) was opgezet als een dubbelklooster. Het Kloosterpark ontleende zijn naam overigens niet rechtstreeks aan dit klooster maar aan de boerderij Het Klooster, die in 1894 door het rijk werd aangekocht, waarschijnlijk in verband met de vestiging of uitbreiding van het KNMI.

Op bladzijde 45 komt de schrijver te spreken over het militaire element in de Utrechtse samenleving vóór 1914. Het is hem niet kwalijk te nemen dat hij op dit gebied niet zo erg deskundig is, want zijn militaire ervaringen behelven twee maanden militaire dienst als adspirant-vaandrig der infanterie in het kamp De Vlasakkers bij Amersfoort in augustus en september 1918. Zijn oudste broer Karel Beyen was in de jaren 1914-1918 korporaal-hoornblazer bij de vrijwillige landstormafdeling van

het USC. Hij kon het signaal „kok in de keuken” met veel gevoel blazen. Op een gegeven ogenblik werd hij ineens bevorderd tot tweede luitenant voor speciale diensten.

Volgens de auteur zou het Utrechtse garnizoen in de periode 1901-1914 uitsluitend uit de genie en uit vestingartillerie hebben bestaan. Er was echter nog meer garnizoen, namelijk „de Veld”, een bataljon infanterie en één van de vier compagnieën hospitaalsoldaten, meestal oneerbiedig aangeduid als „hospikken”. De genie, de vesting en de veld hadden muziekkorpsen, die aan militaire plechtigheden zoals de jaarlijkse parade op 31 augustus luister bijzetten. Het muziekkorps van de genie was zeer bekend en geliefd. Er was zelfs een lied (in marstempo) aan gewijd, dat begon met de fraaie regels: „Mina, kom eris gauw naar buiten, Meid, daar komen troepen aan...”

Het Utrechtsch Stedelijk Gymnasium, de oude Hieronymusschool (uit 1474) dat de heer Beyen van 1908 tot 1914 en zijn jongere broer en ik van 1913 tot 1919 bezochten, telde in die tijd ongeveer driehonderd leerlingen, voor een vrij groot deel meisjes. Het lag aan het Janskerkhof maar ook aan de Minrebroederstraat. De jongens gebruikten de ene, de meisjes de andere ingang met één uitzondering: de weinige meisjes die per fiets kwamen gingen door de jongensingang, want het fietsenhok lag aan de kant van het Janskerkhof, waar ook de woning lag van de „claviger” (geen concierge) Lamie. 's Morgens en 's middags tijdens de eerste schooluren kwam hij „de absenten ophalen”. Ook waren er voor de jongens en meisjes twee trappenhuizen, maar in de klassen zaten jon-

gens én meisjes. Een klas werd gesplitst in A en B zodra zij meer dan 24 leerlingen telde. Nu is dat niet meer het geval maar klassen van vijftig of meer leerlingen, zoals mr. Beyen ons wil doen geloven, komen toch niet voor.

Op bladzijde 48 zegt mr. Beyen dat alle leraren op één na academici waren. Dat kan niet, want voor de moderne talen bestond toen in Nederland nog geen universitaire studie. Behalve de waarschijnlijk door mr. Beyen bedoelde Albers, leraar Nederlands, zullen de leraar Engels (Van Neck) en Duits (Deelman, later mej. Kuikinga) waarschijnlijk bezitters zijn geweest van een of beide aktes MO. De leraar Frans dr. Th. Stille had blijkbaar in Frankrijk of België gestudeerd.

Om nog even op het militaire element in Utrecht terug te komen: de auteur vertelt dat hij op weg naar het gymnasium de generaal d.H. tegen kwam, in zijn fraaie uniform met tressen en een sabel met een sabre-tache. Deze generaal was generaal-majoor d'Hammecourt, naar zijn enigszins eivormig hoofd „het ei” bijgenaamd. Hij was commandant van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, waarvan het hoofdkwartier in enkele gebouwtjes aan de Mineurslaan was gevestigd.

Er zou nog veel meer kunnen worden verteld naar aanleiding van het boekje, zoals over prof. mr. Naber van wie heel wat verhalen in omloop waren. Maar als ik dat deed, zouden er misschien Utrechtters zijn die zich het boekje van onze oud-minister niet aanschaffen en daardoor zich zelf te kort deden.

Mr. J. J. Beyerman.

Stadsvroedmeester

In het artikel over Nuboer (september 1970) wordt prof. Kouwer genoemd als laatste stadsvroedmeester. Zijn opvolger als hoogleraar in de verloskunde zou prof. Plate zijn geweest. Onze lezers Tr. de Wolff-Kruyt merkt op dat tussen de beide hoogleraren vergeten is prof De Snoo, die naar zij meent eertijds kwam van de Vroedvrouwenschool te Rotterdam. Kouwer zou het ambt in 1924 of '25 hebben neergelegd; daarna kwam De Snoo tot 1947.

Oudewater en Oranje

Niet Oudewater maar Vlissingen heeft na Den Briel als tweede de zijde van Oranje gekozen, zo merkt lezer G. Braat op naar aanleiding van de beschouwing in het septembernummer over Oudewater. Dat zou zijn gebeurd op 6 april 1572.

Op onze vraag wie weet waar Bindelmerbos ligt (blz. 67, ongeveer middenin de eerste kolom) suggereert hij dat deze naam identiek kan zijn aan Bijlmermeer.

Het kasteel Vredenburg (1)

Nu de Jaarbeursgebouwen zijn verdwenen uit de binnenstad en de fundamenten bloot komen te liggen van Vredenburg (zie het maantnummer van *Oud-Utrecht*), ontwaakt ook weer de belangstelling voor de geschiedenis van dit kasteel. In een tweetal beschouwingen wil ik trachten iets van de kruiddamp te doen optrekken.

In 1528 droeg Hendrik van Beieren, bisschop van Utrecht, beu van alle regeringszorgen, zijn wereldlijke macht over aan Karel V¹⁾, die reeds zo veel Nederlandse gewesten onder zijn bestuur verenigd had. Aanstonds nam de nieuwe heerser maatregelen om de woelige Utrechtse burgerij in bedwang te houden. Nog in 1528 werd, naar het ontwerp van de bekwame Mechelse bouwmeester Rombout Keldermans, begonnen met de bouw van een kasteel op het Catharijneveld, waar de Johannieters of Hospitaalridders een klooster en gasthuis hadden.

Het klooster was genoemd naar St. Catharina van Alexandrië, die omstreeks 300 de marteldood gestorven was; dit Catharijneklooster had zijn naam gegeven aan het plein en aan de nabij gelegen stadspoort. De Johannieters moesten hun klooster en gasthuis ontruimen; zij konden zich vestigen in het klooster en de kapel van de Karmelieten aan de Lange Nieuwstraat. Deze kapel, die tot kerk werd uitgebouwd, en dit klooster werden voortaan de Catharijnekerk en het Catharijneklooster genoemd.

Intussen werd er hard gewerkt aan de bouw van het kasteel op het Catharijneveld. Dit kasteel kreeg de naam van Vredenburg. Om de kloostergebouwen werden drie grachten gegraven en gebouwen van het klooster werden in het nieuwe kasteel opgenomen. Het kasteel kwam aan de westzijde aan de stadsgracht te liggen. Reeds in 1529 was het kasteel grotendeels voltooid. Voortaan konden troepen over een afzonderlijke brug de stadsgracht overtrekken en door een waterpoort het kasteel binnenkomen. Deze troepen konden dan weer via een ophaalbrug over de kasteelgracht op een voorhof komen en vandaar de stad binnentrekken. De kasteelheer kon dus troepen van buiten de stad, met vermijding van de stadspoorten, in de stad brengen; de stadsregering was afhankelijk geworden van de bevelhebber van Vredenburg.

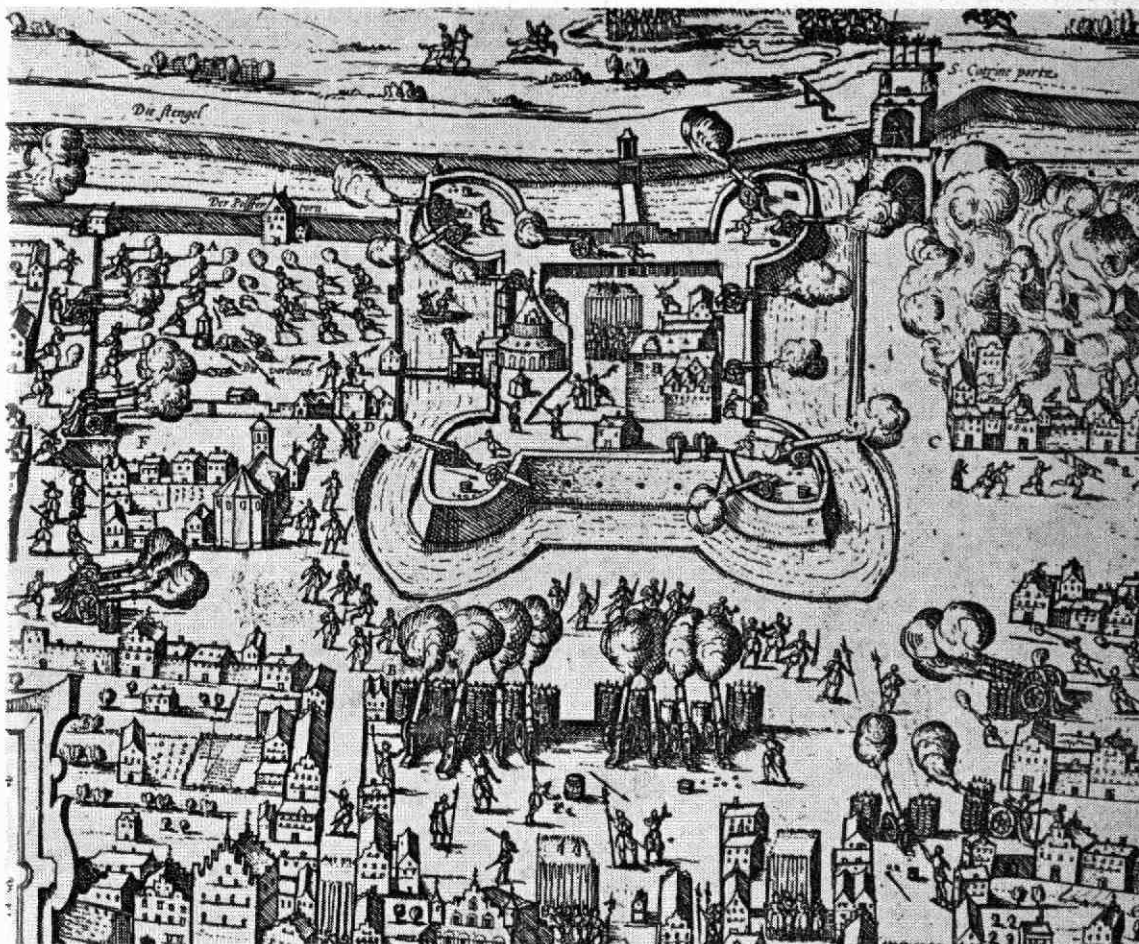
De Utrechtse regering voelde haar afhankelijkheid

eerst goed, toen tijdens het bestuur van Filips II de stemming in de Nederlandse gewesten steeds oproeriger werd. In de zomer van 1566 begonnen de calvinisten in bijna alle gewesten de beelden in kerken en kloosters te breken. De Utrechtse magistraat wilde de rust in haar stad handhaven en deed thans een beroep op de bevelhebber van Vredenburg, de heer Van Walenborch, om haar hierbij behulpzaam te zijn. In de uiterst kritieke dagen van eind augustus, toen reeds in andere steden in verschillende kerken en kloosters de beelden gebroken waren, vergaderde de magistraat in het stadhuis, terwijl in de raadszaal doordrong het rumoer van de calvinisten, die op de Stadhuisbrug bijeen waren.

De raad wenste nu te weten in hoeverre hij op Walenborch kon rekenen en een van de aanwezige edelen stelde hem de vraag: „Heer overste, dat off hier quame een vursmijtinge²⁾, wat soude ghij willen doen bij ons ende die goede burgeren ende inwoonders deser stadt?” Walenborch antwoordde ontwijkend, dat hij geen ander bevel had van de stadhouder, de prins van Oranje, „dan het huys Vredenborch op sijn gewoonlicke tijden ende uuren op³⁾ ende toe te sluyten.”

En toen men nogmaals bij hem aandrong: „Heer overste, dat huys, dat ghij bewaert dat is Vredenborch genaemt ende dat es bij Keyserlijke Majesteyt hoochlofflycker memorie Carolus Quintus⁴⁾ hier geleyt ende gefondeert omme den drie Staten van dese landen daer mede in vreden te houden”, gaf hij slechts ten antwoord: „Ick gelooff wel dattet huys hier geleyt is omme de quade te straffen ende die goede te bescutten.” Voortdurend leefde de magistraat in angst dat de commandant van het kasteel de calvinisten zou steunen. Al was deze vrees ongegrond, de bevelhebber deed niets om de stadsregering door een tegemoetkomende houding gerust te stellen.

Het volgende jaar vluchtten de meeste vooraanstaande calvinisten uit de Nederlanden. Het gevaar voor een nieuwe beeldenstorm of een calvinistische opstand was voorlopig geweken, maar thans dreigde een veel groter gevaar. In de zomer van 1567 trok Alva met een Spaans-Italiaans leger de Nederlanden binnen en nu eerst recht begon een tijd van rampspoed en ellende. Fel verzette het Sticht zich tegen de financiële hervormingen die de nieuwe landvoogd wilde invoeren. Utrecht

Belegering van het kasteel Vredenburg, 1576-1577

was het enige gewest dat bleef weigeren toe te stemmen in de heffing van de 10e en 20e penning.

Om de stadsregering murw te maken, zond de hertog toen Spaanse vendels binnen de stad Utrecht ter inkwartiering. Ondanks al de plunderingen en uitspattingen van deze benden bleef de regering volhardend in haar verzet. Nu liet Alva de Staten en de Raad van Utrecht door de Raad van Beroerten aanklagen, dat zij tijdens de onlusten van 1566 en 1567 hun plicht hadden verwaarloosd. Het proces dat volgde, was slechts in schijn een rechtszaak, in werkelijkheid een machtsmiddel om de Staten te dwingen in de vaste belastingen toe te stemmen.

Zonder dat de Raad van Beroerten de processtukken behoorlijk had kunnen bestuderen en voordat Alva ze voldoende had kunnen inzien, werd reeds vonnis gewezen; de 14e juli 1570 werden Staten en Raad van Utrecht van al hun voorrechten en

privileges beroofd. In februari 1572 gaf Alva aan de Utrechtse magistraat bevel al haar privileges in te leveren. De Raad weigerde aanvankelijk dit bevel op te volgen. Een van de raadsleden antwoordde zelfs: „Indien wij 't lijf⁵⁾ verbeurt hebben, dat men 't ons neme, maer laet ons doch geenszins van ons recht wijken.”

Alva had reeds bevolen de gehele magistraat op Vredenburg gevangen te zetten, toen de raadsleden het nutteloze van hun verzet inzagen en toegaven. Terwijl zij nog in het geheim protesteerden, leverden zij de gevraagde stukken over, die in het kasteel Vredenburg werden opborgen.

Hoewel de burgerij, die in meerderheid katholiek was, Oranje niet gunstig gezind was, verheugde zij er zich toch over, dat de Geuzen in april 1572 vaste voet in Holland en Zeeland kregen, omdat nu eindelijk de meeste Spaanse troepen Utrecht moesten verlaten om de Geuzen in Holland en

Zeeland te bestrijden; alleen in Vredenburg bleef een Spaans garnizoen achter.

De Geuzen wisten zich echter in Holland en Zeeland te handhaven en nu kreeg Utrecht als grensgewest alle ellende van de strijd te verduren. Even na het ontzet van Leiden (3 oktober 1574) dreigde zelfs een algehele plundering van de stad. De Spaanse troepen, reeds lang ontevreden over de slechte uitbetaling van hun soldij, sloegen aan het muiten en kozen een nieuwe aanvoeder, een Eletto, onder wiens leiding zij rijke buit hoopten te verkrijgen.

De muiters trokken uit Holland het Sticht binnen, om zich door een plundering van de stad Utrecht schadeloos te stellen voor de achterstallige soldij. Hierges, de toenmalige stadhouder van Utrecht, had de stadsregering echter tijdig gewaarschuwd, zodat deze de stad in staat van verdediging had gebracht. Het gevaar bleef echter groot doordat reeds Spaanse soldaten heimelijk binnengekomen waren en de Spaanse bezetting van Vredenburg niet te vertrouwen was.

De hoofdaanval van de Spaanse muiters vond plaats in de vroege morgen van 17 december; deze Spaanse benden hadden zich opgesteld bij de Catharijnebrug. Zodra de stadsklokken zes uur geslagen hadden, zetten zij verscheidene ladders op en enkele Spaanse soldaten waren weldra boven op de Catharijnepoort geklommen. Snel werd een van de ladders opgetrokken en aan de andere zijde neergelaten, waarna vijf Spanjaarden afdaalden om de stadspoort aan de binnenzijde te openen en de overige muiters, die voor de poort samendrongen, binnen te laten.

De Catharijnepoort was echter van binnen met bomen en karrevrachten mest zo geducht „toegebolwerckt”, dat de binnengekomen soldaten vreesden door de burgers aangevallen te worden, vóór zij de poort konden openen. Een van de vijf Spanjaarden had een grote trommel meegenomen en hij begon nu een krachtige roffel te slaan en luid te roepen: „Hispania, Hispania, Victoria, Victoria”, in de hoop, dat de Spaanse soldaten, die reeds heimelijk in de stad waren gekomen, hun nu te hulp zouden snellen. Bovendien rekenden zij op hulp van het nabij gelegen Vredenburg, waar vele Spaanse soldaten hun gunstig gezind waren. De bevelhebber van het kasteel, de Spanjaard Avila, dwong echter zijn manschappen op de mul-

ters te vuren. De burgers, die bij de poort in een wachthuisje nachtwacht gehouden hadden en die wegens de donkerte en het mistige weer de naderende Spanjaarden niet bemerkten hadden, werden door het tromgeroffel en het vuren opmerkzaam op het grote gevaar. Zij snelden naar de bedreigde stadspoort, smeten de ene ladder die reeds aan de stadzijde was neergelaten, om en vielen de enkele Spanjaarden aan, die waren afgedaald. Na een wanhopige strijd werden deze vijf Spaanse soldaten overhoop gestoken.

Intussen was het aantal burgers bij de poort nog betrekkelijk klein. Bovendien hadden deze niet slechts te vrezen van de muiters, maar evenzeer van de Spaanse bezetting van Vredenburg, waarvan verscheidene soldaten, in strijd met Avila's bevelen, in plaats van naar de muiters te vuren op de burgers schoten. Deze burgers begonnen zich dan ook terug te trekken, toen eindelijk de stadhouder Hierges met enkele burgervendels te hulp snelde.

De stadhouder, die zelf bij de bedreigde stadspoort post vatte, moedigde de burgers in hun strijd tegen de muiters aan: „Goede mannen, treck aen, treck aen, het gelt hier ons allen, ons cappen ⁶⁾, ons goet ende bloet.”

De zware Salvatorklok van de Domtoren beierde alarm over de stad, om alle weerbare mannen op te roepen tot de strijd. De Spaanse muiters, die vreesden dat ook de omwonende boeren op het horen van het alarmgelui te hoop zouden lopen en hen zouden overvallen, gaven de strijd verloren en trokken zich terug van de stadspoort, terwijl zij door het roepen van „misericorde, misericorde” de burgers smeekten de strijd te eindigen. Op bevel van Hierges werd de strijd nu gestaakt. De muiters trokken weldra af naar Gelderland en Utrecht was voor een plundering bewaard gebleven.

Dr. A. van Hulzen

1) Hij had reeds in 1527 het wereldlijk gezag aan Karel V afgestaan, maar pas in de herfst van 1528 legde de burgerij van de stad Utrecht de eed van trouw aan Karel V af.

2) Indien hier zal komen een vernieling, een beeldenstorm.

3) Open.

4) De vijfde.

5) Het leven.

6) Onze kelen, onze levens.

Tempora mutantur

De heer T.O., die in het augustusnummer van ons maandblad een studie heeft geschreven over de groei van Utrechts oude buitenwijken, heeft klaarblijkelijk het voorrecht veel jonger te zijn dan ik, daar hij bij het beschouwen van de oude stadskaarten zijn denken niet los kan maken van het verkeer. Dit bestond vroeger niet: nog in 1915 staakte de Zeister paardentram de dienst 's avonds tien uur en waren de wegen buiten de bebouwde kom bij donker niet verlicht. Bovendien was er in onze stad geen verkeer van oost naar west. De stad was een vesting, aan de oostzijde afgesloten door wallen en bastions. De oude kaarten tonen dit duidelijk aan. Ook aan de korte zuidzijde en de noordoostzijde bevonden zich bastions; alleen niet aan de westzijde. Hoe weinig verkeer uit het westen stadswaarts kwam, kan blijken uit het aanleggen van de spoorweg daar, waarbij geen enkele onderdoorgang of overweg nodig werd geoordeeld, uitgezonderd bij de Leidserijn en de Vaartserijn.

Destijds was dit geen vergissing, maar een uitvloeisel van de toen bestaande omstandigheden. Eerst nadat de motoren een alles overweldigende rol konden gaan spelen, zijn de omstandigheden grondig veranderd; maar toen was het ongeveer 1920 en waren er buiten de singels al nieuwe wijken aan het groeien. Het mag geen verwondering wekken dat hierbij zo weinig rekening is gehouden met een verkeer dat er nog niet was en te voren niet geweest was.

De oude buitenwijken van Utrecht heb ik in mijn jeugd zien ontstaan. Waar later de Kanaalstraat is gebouwd, vond ik eertijds ruimte om te spelen en met mijn vader heb ik veel gewandeld achter Oudwijk en langs de door de schrijver genoemde, zeer oude Nicolaasweg. Deze was omstreeks 1880 een smalle, verharde grindweg, van het aangrenzende groene land afgescheiden door hoge hegen. Wanneer wij hier een melkboer met zijn door twee honden getrokken melkstel tegen kwamen, moesten wij ruggelings tegen de heg gaan staan om dit gevaarte te laten voorbij gaan. Het was hier toen een landelijke omgeving.

Op de kaarten die de heer O. heeft geraadpleegd, heeft hij ter plaatse van de huidige Van Hogendorpstraat een open terrein aangetroffen. Naar mijn herinnering lag hier vroeger de door een zeer hoge schutting omheinde boomgaard van de familie Hagen, die verscheidene jaren de aanleg van de Burgemeester Reigerstraat en omgeving heeft verstraagd.

De kaart waarop in 1868 de Lucasbrug wordt aangeduid met de naam Knuppelbrug, verraadt een fout van de tekenaar. Waar nu de brede, stenen Herenbrug ligt (tegenover de Herenstraat) heeft zich vroeger een houten brug voor voetgangers bevonden, waarvan de leuning waren vervaardigd van stukken van zware takken, zoals men ook wel in parken aantreft. Aan deze constructie ontleende deze brug haar naam. Destijds was hier geen rijverkeer.

Aan deze zijde van de stad was, ook nog in 1890, zo weinig sprake van rijverkeer, dat ik toen heb leren fietsen (op een hoog rijwiel) aan de westzijde van het Lucas Bolwerk, langs de huizen, waar dit rustig kon geschieden omdat er nooit iets voorbij kwam.

Dit enorme verschil tussen de vroegere stille en het tegenwoordige verkeersrumoer laat zich niet aflezen van oude kaarten. Naar mijn inzicht roepen deze kaarten de gedachten op aan een verkeer langs de waterwegen, dus voor de stad Utrecht van zuid naar noord. Langs deze wegen zijn onze grachten ontstaan met hun werven en overkluisde bergkelders, waarboven de woonhuizen en rijwegen hun plaatsen hebben gevonden. Echter: dit verkeer zowel per schuit als per voertuig, ging niet van oost naar west; de wijze van bebouwing van de stad binnen de wallen geeft mijns inziens steun aan deze gevolgtrekking. Uit het oosten kwamen geen waterwegen naar de stad doch slechts één landweg, die van De Bilt naar de Wittevrouwenpoort. Bij De Bilt kwamen vele wegen samen.

Eerst na 1920 is de auto algemeen in gebruik gekomen en is er te land verkeer ontstaan, wat geen enkele overheid heeft kunnen voorzien. De overheid is door de snelle ontwikkeling van het gemotoriseerd verkeer volkomen verrast en heeft deze niet kunnen bijhouden. Vooral niet nu zich sinds 1960 langs onze wegen een vrachtvervoer is gaan ontwikkelen dat een internationale faam heeft veroverd. Dat, terwijl onze overheid nog plannen voor wegeaanleg onderhanden heeft die zijn vervaardigd vóór 1960, vóór het ontstaan van het tegenwoordige vrachtvervoer, o.a. met containers. De heer O. vergist zich wanneer hij aanneemt dat de overheid doende is geweest „alles samen te trekken op een paar overbelaste wegen.” Vijftig jaar geleden, toen de door hem beschreven buitenwijken nog in opbouw waren, heeft niemand rekening kunnen houden met een verkeer dat nog moest ontstaan.

Over de laatste halve eeuw zeggen de oude kaarten ons niets. Hierop enige aanwijzing te zoeken in verband met het verkeer dat in het huidige tijdvak werd geboren en zeer voorspoedig opgroeide, acht ik zonder zin. Deze kaarten tonen de beslotenheid van een woonoord met waterwegen, lopende van zuid naar noord. Hierlangs voeren vele schuiten, bewogen door mankracht of een op het jaagpad lopend paard. Het beeld van mannen (en soms ook vrouwen), die met een zeel schuin voor de borst door een lange lijn aan het vaartuig waren verbonden, of van paarden bereiden door een „jagertje“, was in die dagen gewoon. Door de stadsgrachten werden de schuiten geboomd. In het noordwesten van de stad voerden de Leidserijn en de Vecht het water uit de stad weg; langs deze stromen bevonden zich jaagpaden en grindwegen. Aan het Leidseveer lagen veel schuiten.

Het verkeer te land geschiedde met paard en wagen. Van Gend & Loos verschijnt nog wel eens in het openbaar met haar oude span. Maar de vroegere rijtuigen, voorzien van koetsier en pal-frenier, met twee paarden ervoor, die de deftige burgers naar en van hun buitens brachten, de vrachtrijders en ook de hondenwagens van de visverkopers zijn sinds 1920 verdwenen. Het leven in onze stad is sedertdien volkomen veranderd.

Met de heer O., die vele vroegere data in onze herinnering terug roept, ben ik het eens wanneer hij ten slotte opmerkt dat „men die eerste bouwers niet kan verwijten dat zij niet rekenden op de groei die Utrecht na 1914 zou moeten doormaken.“ Iets geheel anders is, dat na 1900 ten zuiden van het Wilhelminapark een buitenwijk is gebouwd op een wijze die totaal afweek van die welke tevoren aan de rand van onze stad de gangbare was geweest. De Willem de Zwijgerstraat, Stadhouderslaan, Frans Halsstraat, Jan van Scorelstraat enz. geven een uniek beeld van de bouwtrant te Utrecht in het tijdvak van Berlage tot Dudok.

Deze wijk zal onbewoonbaar worden en uitsluitend geschikt voor kantoren en berguimten, zodra de verkeersweg zal zijn aangelegd die werd ontworpen toen het vervoer van goederen met containers en andere vervoermiddelen nog niet bestond. Vermoedelijk zal ons maandblad hierover later meer kunnen vertellen.

Dr. A. J. S. van Lier

BOEKBESPREKING

A. G. van der Steur (red.), *Heeren en Bueren. Bijdragen tot de geschiedenis van Warmond.* (Den Haag 1969). 159 blz., m. afb. (f 17,90)

Het pas drie jaar oude Historisch Genootschap „Warmelda“ heeft vorig jaar een bundel studies over de geschiedenis van Warmond uitgebracht, dat wel aandacht verdient van andere historische verenigingen. Zeker heeft de stuwer van de vereniging en redakteur van deze bundel een belangrijk aandeel gehad in de uitwerking van dit plan, en heeft hij voor moeilijker onderdelen de hulp van niet-Warmondse vakhistorici weten te verwerven, maar leden uit de vereniging zelf hebben ook studies bijgedragen.

Van de laatstgenoemde groep zijn de interessantste die over drie boedelinventarissen uit de 18e eeuw, waaruit blijkt wat een plantersweduwe, een rijke boer, en een landarbeider toen bezaten; een voornamelijk in een grafiek verwerkte studie van de veestapel in de 18e eeuw, en een door een drietal bewerkt overzicht van bezit en gebruik van de Warmondse grond toen het kadaster werd ingevoerd vergeleken met de bezitsverdeling in 1544 en 1680. Meer van dergelijke plaatselijke onderzoekingen zouden heel wat studie- en vergelijkingsmateriaal kunnen bieden, vooral voor de kennis van het leven van de gewone man.

Oud en rechterlijk archief hebben daarvoor de gegevens geleverd. De raadsnotulen zijn de voornaamste bron geweest voor het omvangrijkste artikel, door een grotere groep opgesteld, over de Warmondse gebeurlijkheden in de 19e eeuw. Voor een oordeel daarover verwijs ik naar de bespreking van deze bundel in het Tijdschrift voor Geschiedenis van dit jaar, gesteld in het kernachtige proza van een oud-algemeen rijksarchivaris. - De grond komt als bron voor in een toetsing van de overlevering dat parochiekerk en St. Ursulaklooster door een gang verbonden zijn geweest. Wat er al aan literatuur over Warmond bestaat en welke archiefcollecties het belangrijkste zijn voor verder onderzoek wordt door de redakteur, naast enkele andere artikelen, meegedeeld.

Uit zijn inleiding blijkt, hoe de groep te werk is gegaan. De eerder genoemde vakhistorici heeft men te hulp geroepen „daar het schrijven over de periode der middeleeuwen in het algemeen geen werk voor leken is.“ D. P. Blok heeft zo de naam van het dorp bestudeerd, en J. G. N. Renaud doet verslag van zijn opgraving van Teylingen.

Een voorbeeld ter navolging?

L. v. T

Voordracht over lantaarnconsoles

Op dinsdag 19 januari 1971 zal in het Kunsthistorisch instituut, Drift 25 om acht uur een voordracht worden gehouden, met lichtbeelden, gemaakt door ons medelid mr. A. Ravelli, over de lantaarnconsoles aan de grachten.

De beeldhouwers die deze versieringen hebben aangebracht, zijn: C. Groeneveld, J. Bürgi, J. L. Esenbrink en G. Roverso. Aan de hand van de dia's zullen dr. ir. C. L. Temminck Groll, dr. J. E. A. L. Struick en Jeanot Bürgi een toelichting geven. Kaarten à een gulden zijn verkrijgbaar bij De Discus, Minrebroederstraat 25 ('s maandags gesloten) met ingang van dinsdag 12 januari.

CONTRIBUTIE 1971

De leden van de vereniging wordt verzocht de contributie à f 15,— over te maken op postgirorekening 575520 ten name van de vereniging Oud-Utrecht.

Door dit bedrag tijdig te voldoen bespaart u zich incassokosten. Bij voorbaat dank voor uw medewerking.

De penningmeester.

BOEKBESPREKING

W. Jappe Alberts, *Moderne Devotie. (Fibulareeks 48)*. Bussum 1969. 104 blz., m. afb. (f 7,45)

Niet Geert Grote's verontwaardiging over de bouw van de Domtoren hoeft Utrechters naar dit boekje te doen grijpen - al kunnen zij er inderdaad in vinden wát meester Geert ertegen had. De religieuze opwekkingsbeweging waartoe hij omstreeks 1380 uit Deventer de stoot gaf, is voor het Nedersticht van groter betekenis geweest door de huizen die in Amersfoort en Utrecht door de broeders en zusters des Gemenen Levens gesticht werden en de school die zij er in Utrecht bij hadden. Groot, alleen moeilijker te peilen, zal ook de invloed geweest zijn die van Geert Grote's prediking en geschriften, en later van zijn volgelingen is uitgegaan op allerlei mensen in hun gewone bestaan. Duidelijker is die invloed te zien bij oude kloosters, waar de leefregels weer zuiverder werden gevolgd, of bij nieuwe kloosters die geheel uit de inspiratie van de Moderne Devotie ontstonden of er zich op instelden. Zo bijvoorbeeld het convent op de Agnietenberg bij Zwolle, waar Thomas à Kempis zijn lange leven doorbracht. Zijn naam brengt meteen in herinnering dat de Devotio Moderna niet alleen een laat-middeleeuws verschijnsel is geweest, maar dat zij door haar geschriften voor tallozen in latere tijden betekenis heeft gehad. Want dat de „Navolging van Christus" aan Thomas a Kempis toegeschreven mag worden, zij het ook niet als samenhangende compositie maar wel wat de tekstinhoud betreft, dat is Alberts' keuze in het nog altijd durende debat

over het auteurschap van het beroemde boekske, waaraan hij een hoofdstuk besteedt.

De schrijver beperkt zich dus niet tot een verhaal over het ontstaan en verbreiding (ook in de Zuidelijke Nederlanden en Duitsland) van de Moderne Devotie. Hij gaat ook in op de geschiedschrijving over deze beweging. Allereerst die van de Devoten zelf, vervolgens die uit latere eeuwen. Wie de moeite neemt dit wat opsommerige hoofdstuk door te lezen, krijgt een indruk van hoe de geschiedenis-als-vak zelf geschiedenis maakt; hoe de belangstelling van historici verschuift van bronnen uitgeven naar onderzoek en daarnaast toch ook wél bronnen uitgeven; hoe nieuwe aspecten naar voren gehaald worden; hoe sommige debatten dank zij nieuwe argumenten eindeloos voortduren. Daarvan is behalve de vraag wie de Imitatio heeft geschreven, ook een voorbeeld de kwestie of de Moderne Devotie een voorloopster is geweest van de Reformatie. Dit wordt tegenwoordig meer en meer ontkend. De Nijmeegse kerkhistoricus R. R. Post is een van de mensen geweest, die door allerlei onderzoek hiertoe hebben bijgedragen. Nog juist voor zijn dood is in 1968 te Leiden de Engelse samenvatting van zijn onderzoekingen verschenen. Aan „The Modern Devotion" heeft Post zelfs de ondertitel gegeven „Confrontation with Reformation and Humanism." Omdat dat omvangrijke werk in Alberts' overzicht niet voorkomt, terwijl het voorlopig het standaardwerk over dit onderwerp zal zijn, noem ik het hier even. Met het boekje in de Fibulareeks zijn we echter ook zeer gebaat, nu Post's oudere overzicht in de Patriaseries nog maar heel moeilijk te krijgen is.

L. v. T.

Het kasteel Vredenburg (2)

In mijn beschouwing over de gebeurtenissen rondom het kasteel Vredenburg eindigde ik vorige maand met het jaar 1574, toen Utrecht op het nippertje voor een plundering bewaard bleef. In 1576 stierf de landvoogd Requesens, zonder dat er een opvolger aanwezig was. Opnieuw sloegen de Spaanse troepen aan het muiten. Geen krachtig gezag was aanwezig om de muiters te bedwingen en de Nederlanden schenen weerloos overgeleverd aan de teugellose benden.

In Maastricht hielden de Spaanse troepen vreeslijk huis. Antwerpen werd geplunderd door de Spaanse bezetting, gesteund door de muiters. Nu eindelijk sloegen de katholieke en calvinistische Nederlanders de handen ineen om de vreemde troepen uit de Nederlanden te verdrijven. Vier dagen na het woeden van de Spaanse furie te Antwerpen, sloten de afgevaardigden van alle Nederlandse gewesten te Gent een bondgenootschap om door het uitdrijven van de Spaanse benden de Nederlanden tot rust en vrede te brengen, te pacificeren. Deze Pacificatie van Gent was een bondgenootschap van de vijftien katholieke gewesten met de twee calvinistische gewesten Holland en Zeeland.

De Utrechtse burgers hoopten nu ook van het Spaanse garnizoen in Vredenburg verlost te worden. De afgevaardigden van de Staten van Utrecht, die te Brussel deelnamen aan de vergadering van de Staten-Generaal, hadden er reeds bij de Raad van State op aangedrongen om van de bezetting verlost te worden. In de Staten-Generaal spoorde men hen echter aan, dat zij toch zelf de Spaanse benden zouden uitdrijven; één van de aanwezige edelen zei zelfs, „dat hij 't voirsz. casteel wel mette Papen vrouwen ende Papen kynderen bestormen soude, al waerder gheen ander volck meer in de stadt.”

De afgevaardigden antwoordden, „dattet seggen goetcoop was”, maar dat er in de stad geen enkel stuk groot geschut aanwezig was, dat er bovendien gebrek was aan munitie en dat het kasteel in weinig tijd de gehele stad in brand zou kunnen schieten. Men gaf de Utrechtse afgevaardigden de raad de hulp van de Hollanders in te roepen: „Spreekt u gebueren aen.”

De commandant van Vredenburg versterkte zich zo goed mogelijk en maakte alles gereed voor de komende strijd. Reeds werden de kanonnen op het slot opgesteld om de stad te beschieten. De burgers die slechts over kleine stukjes geschut beschik-

ten, stelden deze boven op de torens van enkele omliggende hoge huizen.

De strijd begon nog onverwachts op 21 december 1576 met een uitval van de Spaanse bezetting. De Spaanse troepen werden echter teruggeslagen en nu begonnen de burgers het kasteel te belegeren. De stad werd herhaaldelijk geteisterd door het geschut van het kasteel, waartegen de kleine kanonnen van de burgers weinig vermochten. Verscheidene kerktorens werden ernstig beschadigd.

Op de avond van 22 december werd de toestand in de stad zeer kritiek. Ongemerkt waren enkele Spaanse soldaten uit het kasteel de stadgracht afgevaaren tot bij de huizen op het Paardeveld. Hier stichtten zij brand, die zich zo snel uitbreidde, dat de Salvatorklok van de Domtoren alarm moest luiden en „die wachter op Buerkercx toorn jegens den avond sijn trompet gesteken heeft, blasende seer lang ende eysselicken den brandt.”

Door een sterke wind wakkerde de brand zo snel aan, dat „tlicht ende schijnsel derselver in de stadt ende aen den Domtoorn weder afscheen, recht off all die stadt aen brandt gestaen ende tlicht dach geweest ware.” Het blussingswerk werd bemoeilijkt, doordat van het kasteel naar de omgeving van de brandende huizen geschoten werd. De burgers waren echter ijverig in de weer hun stad te redden en trokken de muren van de brandende huizen met haken neer, terwijl veel water in leren emmers werd aangevoerd. Op de huizen bij de brand werden natte zeilen en ossenhuiden gelegd om het overslaan van de vlammen te voorkomen. Eindelijk werd men het vuur meester en was de stad voor een ramp gespaard.

De burgerij ontving voortdurend versterking uit Holland en Gelderland, terwijl de graaf van Bossu, die het bevel over de belegeraars op zich genomen had, uitstekend leiding gaf en de burgers van een uitijdige bestorming afhield. De positie van de belegerden, die temidden van een vijandig gezinde bevolking volkomen geïsoleerd waren, was wanhopig geworden.

Zodra Avila vernam dat Bossu de bezetting een eervolle aftocht wilde toestaan, besloot hij het kasteel over te geven. Op 11 februari 1577 verliet het garnizoen het kasteel en begaf zich allereerst naar het klooster van de Karthuizers aan de Vecht, om in deze rustige omgeving wat op verhaal te komen, voordat zij verder naar het zuiden aftrokken.

T. KLOOSTER DER CARTHUYERS
in bloemendael bijten Vecht.

Het Karthuizer klooster aan de Vecht, waar de Spanjaarden hun wonden likten na hun capitulatie in 1577.

De Utrechtse Raad tekende op de dag van het wegtrekken van het Spaanse garnizoen in zijn notulenboek aan: „*Laus Deo, qui nos eripuit de manu Leonis* 7).”

De Utrechtse regering en burgerij hadden gezegevierd en zij namen voortaan actief deel aan de strijd tegen de Spaanse troepen. De Utrechtse regering en vele burgers voelden zich echter meer verwant aan de overige katholieke gewesten dan aan Holland en Zeeland, waar de calvinisten de leiding hadden. Terwijl de calvinisten begrepen, dat een verzoening voor hen met Filips II uitgesloten was, wilden verschillende Utrechtse naren daar toch nog weer op aan sturen. Zij haatten de Spaanse benden, die zo veel leed in de Nederlanden gebracht hadden, maar zij achtten de koning ondanks alles nog hoog.

Een van de Utrechtse naren die als tijdgenoot het beleg van Vredenburg beschreven heeft, spreekt met achting over Filips II, die zich volgens hem toch voor zijn Nederlandse onderdanen gedragen heeft als een vader voor zijn kinderen en die er slechts naar streeft, om „*sijn luyden ende landen te houden in een vrede ende onderhout van huer heergebrachte* 8) *religie.*” Deze Utrechtse naar twijfelde er dan ook niet aan of de koning zal, wanneer deze onlusten voorbij zijn, „*ons met dsel-*

ve aengeboren genadigen ooghen beschermen en peys 9) *geven.*”

De Spaanse bezetting was uitgedreven en enkele burgervendels hadden het kasteel bezet. Toch bleef de vrees bestaan dat het kasteel opnieuw door vreemde troepen ingenomen zou worden; de burgers wensten dit gevaar afdoende te bezweren en het kasteel te slopen. De Staten en de Raad van Utrecht verzetten zich hier echter tegen; zij beschouwden een eigenmachtig afbreken van dit door Karel V gebouwde kasteel te zeer in strijd met de verschuldigde gehoorzaamheid aan de koning. Intussen werd de drang bij de burgerij om het kasteel te slopen steeds sterker.

Geruchten deden de ronde dat de nieuwe Spaanse landvoogd Don Juan plannen beraamde Vredenburg opnieuw te bezetten. Bovendien waren er ook, die vreesden, dat de prins van Oranje, die weer als stadhouder over Utrecht erkend wilde worden, in dit kasteel garnizoen zou leggen en zo de stad van hem afhankelijk zou maken. De burgers gaven dan ook aan hun magistraat te kennen, „*dat sij beducht waren, indien sij luyden onder het gouvernement van den Prince mosten komen, dat hij als dan op 't voorsz. Casteel na ouder gewoonten een Castelein* 10) *met volk leggen sou-*

de, daer door hij de stad soude dwingen en enige nieuwigheid invoeren."

Eindelijk gaf een onbelangrijke gebeurtenis nog de aanleiding tot de algemene sloping. De hopman die met zijn burgervendel Vredenburg moest bewaken, kwam in de vergadering der Staten klagen, dat er op het kasteel niet voldoende brandstof aanwezig was; wanneer men hem geen brandstof zou verschaffen, waarschuwde hij, „dat hij niet en soude konnen beletten, dat de borge-
ren aentasten en afbreken zouden alle houtwerk dat sij souden bekomen konnen en branden."

Zodra de burgers bemerkten dat het kasteel weer moeilijkheden opleverde, kwamen velen bijeen in de Domkerk bij het kapittelhuis, waar de Staten vergaderden. Deze burgers klaagden over het kasteel, „*seggende: dit Casteel maekt ons alle dage meer en meer swarigheids, wij en hebben nooit niet dan grote lasten en kosten van 't voorsz. Casteel gehad en heeft ons nooit goed gedaen, altijd alle quaed*”, terwijl enkele burgers al dreigden het kasteel te gaan slopen: „*het waer ongelijk beter onder de voet, dan dat wij hier mede altijd geplaeht sullen sijn; het waer beter geruineert, dan dat wij daer van weder eenige swarigheid souden krijgen.*”

Tenslotte begaven de burgers zich van de Domkerk naar het Vredenburg. Volgens de overlevering zou de hopmansvrouw Catharina van Leemput met haar houweel het sein voor de sloping gegeven hebben. De hele nacht en de volgende dag werd het vernielingswerk voortgezet. Tevergeefs trachtte de Utrechtse regering de sloping nog tegen te gaan. Pas toen er zoveel gebroken was, dat een herstel onmogelijk was geworden, hielden de burgers met het slopingswerk op.

De Staten van Utrecht moesten in het gebeurde berusten en zij deelden nu maar aan de Staten-Generaal mee, dat het kasteel tijdens het beleg zo veel geleden had, „*dat men daer uit geen sonderlinge defensie en konde doen ten ware men 't selve wilde repareren, 't welk ook soude komen tot grote kosten van sijne Majesteyt.*”

Tegen het eind van augustus kwam een toestem-

mend antwoord van de Staten-Generaal en kon met de sloping worden voortgegaan. De ijver om mee te helpen was echter, nu alle gevaar voor een herstel van het kasteel geweken was, zo zeer bekoeld, dat het tot 1531 duurde eer de sloping ten einde was. Met het puin werden de drie grachten van het voormalige kasteel gedempt. De beide bastions aan de zijde van de stadsgracht (de singel), die met de stadswal een geheel vormden, bleven gespaard.

Door de sloping van het Vredenburg had de stad Utrecht er een plein bijgekregen. Dit plein, dat voortaan het Vredenburg heette, bleef enkele eeuwen lang een marktplein, waar paarden en koeien werden verhandeld. De gespaard gebleven bastions deden een tijd lang dienst als voetstukken voor twee molens, die hier op de stadsmuur veel wind konden vangen.

Tussen deze oude bolwerken stond in de jaren 1842-1862 de gasfabriek van W. H. de Heus. In dit laatste jaar 1862 werd het gasbedrijf door de gemeente overgenomen. De nieuwe gasfabriek op het zogenaamde Drilveld aan de Blauwkapelseweg nam de taak van de particuliere gasfabriek over. In de loop van de negentiende eeuw werden de beide bastions van het voormalige kasteel Vredenburg grotendeels gesloopt, maar brokstukken van deze torens bleven nog staan. In 1918 begon men met de bouw van het eerste Jaarbeursgebouw; toen werden de laatste resten van het kasteel Vredenburg door de genietroepen opgeblazen. Bij het grondwerk stuitte men nog op de fundamenten van het kasteel Vredenburg.

Thans, nu ook de Jaarbeursgebouwen worden gesloopt, stuit men opnieuw op de fundamenten van het kasteel. Tevens bestaat de hoop nog resten van het voormalige klooster van de Johanniers te vinden.

Dr. A. VAN HULZEN.

7) *Geloofd zij God, die ons gerukt heeft uit de klauwen van de leeuw.*

8) *Hun overgeleverde, traditionele, dus katholieke.*

9) *Vrede.*

10) *Kasteelheer, commandant.*

De verstolen achterzijde van 't Hoogt

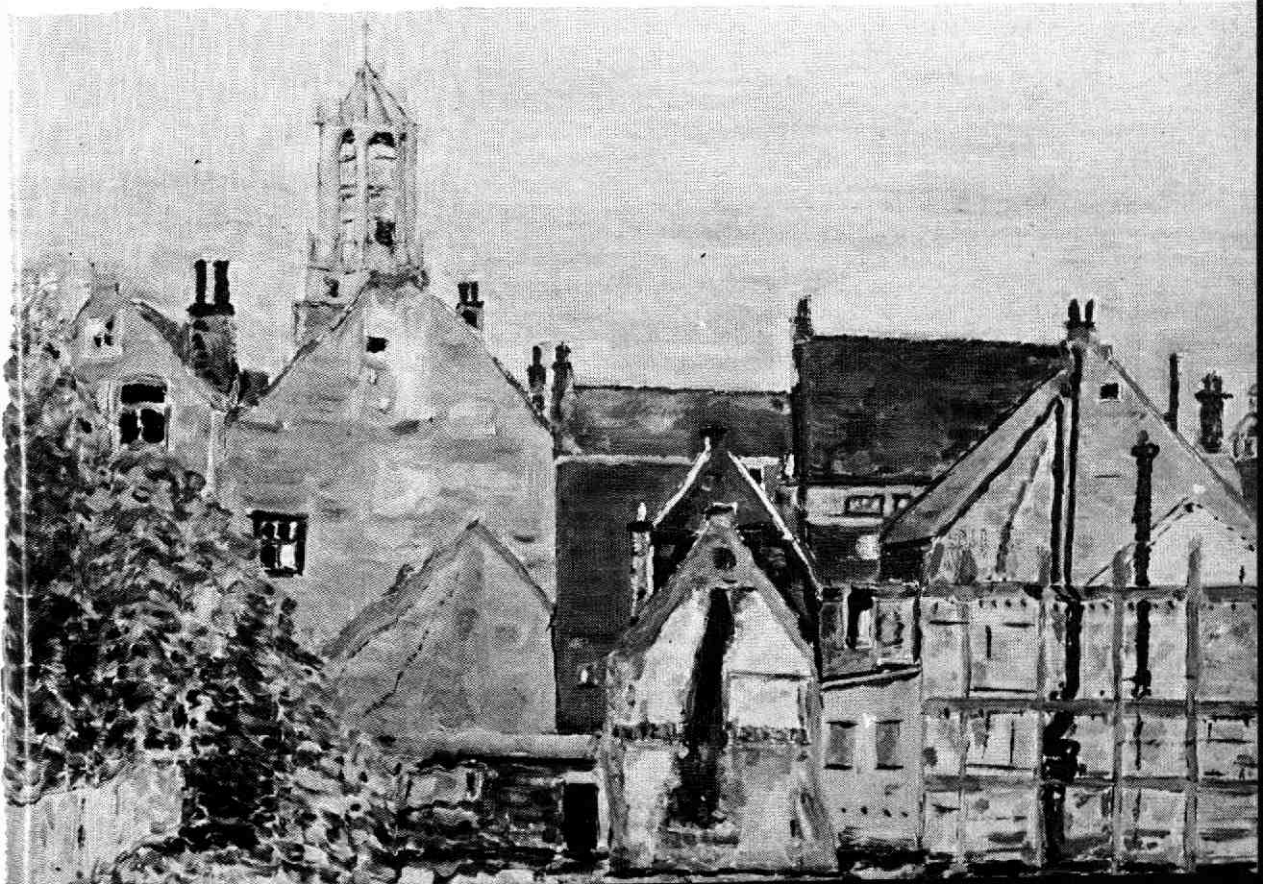
Het plan voor de restauratie van 't Hoogt staat in de belangstelling van velen, die het in stand houden van het oude Utrecht ter harte gaat. Wat minder opvalt is, dat door het slopen van de zuidwand van de Lange Jansstraat een uniek uitzicht op de tot dusverre verborgen achterzijde van 't Hoogt is blootgelegd.

Het zijn meestal niet de achterkant van de bebouwing en binnenkant van het wonen, die de bijzondere belangstelling trekken. De mens legt de representatie van zijn leven en wonen liever aan de voorkant, de vuile was houdt hij binnen en de schone wordt aan de achterkant opgehangen en getoond.

Des te verrassender is het indien plotseling een stuk verstolen, reeds lang bestorven maar nog vastgekleefd leven van de achterzijde en binnenkant in het volle daglicht komt, zoals aan de Lange Jansstraat.

Het is inderdaad een verrassing, een belevenis, waarover Rilke in zijn dagboek van Malte Laurids Brigge schreef:

„Men zag hun binnenkant. Men zag ook de verschillende verdiepingen, kamermuren, waaraan het behangspapier nog vastkleefde, hier en daar de plaats, waar de vloer of het plafond bevestigd was geweest. Naast de kamermuren bleef langs de hele muur nog een vuil wit vlak over en hieroverheen kroop (-) het duidelijke roestige spoor der privaat-buizen. De weg, die het lichtgas gegaan was, had grijze sporen, stoffige sporen aan de rand van de plafonds achtergelaten en zij bogen zich hier en daar geheel onverwacht om en kropen langs de kleurige wand naar een gat, dat zwart en oneerbiedig uitgescheurd was. Het onvergetelijkst echter waren de muren zelf. Het taaie

Ook vroeger intens druk verkeer

De lezer van dit commentaar wil ik dringend aanraden eerst te lezen het artikel „Groei van Utrechts oude buitenwijken”, geschreven door de heer T. O. (mr. T. Olthoff) in het augustusnummer van ons maandblad en daarna het commentaar daarop, getiteld „Tempora mutantur” door dr. A. J. S. van Lier in het novembernummer. Alleen op deze manier is het mogelijk de misverstanden die dr. Van Lier - helaas - oproept teniet te doen.

Dr. Van Lier schrijft dat er vroeger geen verkeer was. Er was wel degelijk verkeer en zelfs een zeer intensief verkeer, vooral binnen de steden en ook op verschillende buitenwegen! Ik zal daar straks op terugkomen.

Dr. Van Lier schrijft dat de Zeister paardentram in 1915 de dienst al om tien uur 's avonds stopzette. Niet juist. De Zeister paardentram werd al op 20 augustus 1909 vervangen door een elektrische tram. En toen die Zeister paardentram nog reed, vertrok de laatste dienst naar Zeist om middernacht van C.S. en kon men op 't Rond in Zeist om één uur in de nacht overstappen op de stoomtram naar Arnhem. Een nachtdienst per tram in het begin van deze eeuw in ons land, waar we anno 1970 nog steeds de nachttreinen moeten missen! Die waren er vóór wereldoorlog II al wel!

Dr. Van Lier schrijft dat de westzijde van de omwalde stad geen bastions had. Onjuist. De bulten in het Moreelsepark zijn de resten van het bolwerk van St. Marie, de uithollingen de resten van de stadsbuitengracht!

Dr. Van Lier stelt dat er weinig verkeer uit het westen naar onze stad kwam, want er waren haast geen overwegen of onderdoorgangen bij het kruisen van de spoorlijn, uitgezonderd bij de Leidserijn en de Vaartserijn. Helaas geen bruikbaar argument om weinig verkeer aan te tonen. De spoorweg werd aangelegd toen Bartholomaeibrug en

Willemsbrug er nog niet waren. Ergo: er was tussen de Leidserijn en de Vaartserijn geen enkele reden om overwegen of tunnels te bouwen. Of men - komend uit het westen - de Croeselaan of de Catharijnesingel bereed, bleef om 't even, want in beide gevallen kon men slechts via de Catharijnebarrière of de Tolsteegbarrière binnen de stad komen. Het verkeer naar en van de Catharijnebarrière was zelfs zó intensief dat op korte afstand van elkaar twee overwegen werden gebouwd, t.w. in de Leidseweg en in de Vleutenseweg. Die in de Leidseweg moest in 1904 als hoge noodzaak worden vervangen door een tunnel!

De kaart van 1868, waarop de heer T.O. de naam „Knuppelbrug” heeft gevonden op de plek waar nu de Lucasbrug ligt, verraadt géén fout van de tekenaar, zoals dr. Van Lier onderstelt. 1) Ongeveer ter plaatse van de huidige brug was aanvankelijk een overhaalschuitje, dat tengevolge van het toenemende verkeer vervangen moest worden door een houten brug. Deze lag ongeveer recht tegenover het huidige gebouw van de Kamer van Koophandel, dus niet in het verlengde van de Nachtegaalstraat. Wellicht om te voorkomen dat de houten brug verplaatst zou moeten worden bij de bouw van de definitieve stenen brug.

Pas veel later is er - omdat het verkeer alweer toenam - een houten Knuppelbrug gebouwd in het verlengde van de Herenstraat. Deze brug is later vervangen door een brug van gewapend beton, een van de eerste bruggen van gewapend beton in ons land. Er is zelfs nog een derde brug met de naam „Knuppelbrug” geweest, t.w. een houten brug die in het verlengde van de Nieuwegracht over de Tolsteegsingel werd gelegd. Thans vinden we hier de Looierbrug.

Dr. Van Lier meent dat het verkeer te water door de stad ongeveer uitsluitend zuid-noord ging en

(Vervolg van pagina 93)

leven van deze kamers had zich niet laten vertrappen. Het was er nog, het klemde zich vast aan de spijkers, die er nog waren, het stond op de luttele rest van de vloeren, het was onder de kamerhoeken, waar nog een klein beetje grond was, in elkaar gekropen. Men kon zien dat het nog voortleefde in de kleur, die er langzaam, jaar na jaar, door veran-

derd was: blauw in schimmeliggroen, groen in grijs en geel in een oud, verweerd, rottend wit.”

Het zijn deze kleuren en contrasten tussen licht en donker, die bij de achter- en binnenzijde van 't Hoogt zo boeiend naar voren komen, zoals de zwart geblakerde schoorsteenkanalen tegenover de lichtere muurvlakken, het patina van de verschillende daken en de vage contouren van verdwenen huizen.

Prent en tekst: P. DE JONG

dat er geen doorgaand verkeer, noch over de weg, noch over het water, oost-west ging. Deze veronderstelling is niet juist. Wel kwam het meeste waterverkeer aan de zuidkant binnen via de Vaartserijn en de Krommerijn, maar het verliet de stad op twee manieren, t.w. westwaarts via de Leidserijn en noordwaarts via de Vecht. Kleine schuiten gingen door de Oudegracht, rijnaken via de Catharijnesingel, die daartoe extra breed en diep moest zijn. Catharijnesingel en Weerdsingel W.Z. waren gesteld onder Rijkswaterstaat, die dan ook enkele jaren geleden uitdrukkelijk toestemming moest geven in de singeldempingskwestie.

Aan de oostkant kwam zeker waterverkeer binnen via de Biltse Grift, die zelfs doorliep tot Driebergen. Er was op dit watertje een vrij druk verkeer van zandschuiten en ook enige beurtschippers bevoeren de Biltse Grift dagelijks. Heel druk was het op de Grift in het begin van de jaren twintig, toen een groot deel van het Bos van Vollenhoven werd gekapt ten behoeve van een zandafgraving. Op die plek staat nu de gigantische Zeister flatwijk Vollenhove. Van dat terrein werd een kanaal gegraven naar de Biltse Grift. Het zand werd per schuit naar Utrecht gebracht o.a. voor het bouwrijp maken van grond.

Dr. Van Lier noemt de straatweg van De Bilt naar de Wittevrouwenpoort een landweg, terwijl bij De Bilt vele wegen samenkwamen. Helaas moet ik ook deze stelling bestrijden. De weg van De Bilt naar Utrecht was zó belangrijk dat deze een van de eerste wegen van allure buiten Italië werd. Reeds vóór 1433 werd deze weg bijzonder breed en vrijwel kaarsrecht aangelegd tussen De Bilt en de huidige Berenkuil. De weg werd met zwerfkeien bestraat. Deze haalde men van de Amersfoortse Berg. Er mocht slechts op gereden worden met karren, waarvan de wielen niet met ijzeren banden waren beslagen; die moesten gebruik maken van - wat we nu noemen - een ventweg, die uit zand bestond. De aanleg van de weg was een belangrijke verbetering van het Europese wegennet. Hij was namelijk een onderdeel van de grote internationale route van Noord-Duitsland naar Zuid-west-Nederland. De oude route liep inderdaad over landwegen, o.a. van De Bilt via de terreinen van de huidige Uithof naar de Nicolaasweg en verder langs de zuidoostkant van de stad, zodat men van De Bilt de stad binnenkwam door de Tolsteegpoort.

De aanleg van de Biltse Steenstraat kostte de stad Utrecht kapitalen. Deze gaf men graag uit,

omdat de verkeersverbetering dringend nodig was. Inderdaad is er na 1920 te land verkeer ontstaan dat de overheid nooit heeft kunnen voorzien, zoals dr. Van Lier zegt, maar lang voordien zat de overheid met dezelfde problemen. We hoeven slechts te denken aan de doorbraken die kort na de middeleeuwen in onze steden nodig waren. Straatverbredingen kwamen herhaaldelijk voor, óók in Utrecht. De luifels moesten worden ingekort om meer ruimte op de rijweg te krijgen en de komst van de grote karossen en later van de diligences veroorzaakte nieuwe verkeersopstoppingen.

Eén grote fout werd in de vorige eeuw gemaakt. Men stopte met de verbetering van straat- en landwegen, men legde vrijwel geen nieuwe wegen meer aan, omdat men verwachtte dat door de komst van de spoorwegen het gewone wegverkeer geleidelijk zou verdwijnen. Dat is niet gebeurd en daarvan plukte men in het bijzonder bij de komst van de auto de wrange vruchten.

Alles bij elkaar genomen was er vroeger wel degelijk druk verkeer. Dit is ook uitgebeeld op vele gravures, schilderijen en litho's. Dat we het juist op de prentbriefkaarten van rond de eeuwwisseling haast niet terug vinden, komt door het feit dat een fotograaf liefst zo weinig mogelijk bewegende voertuigen „kiekte“. Zijn fotooestel was hier toe meestal niet al te goed in staat. Bovendien mogen we niet vergeten dat het oude verkeer in het algemeen slechts spitsverkeer kende op bepaalde dagen. Vóór de reformatie waren dat de dagen voor en na een kerkelijk hoogfeest, later vooral de marktdagen, alsmede de zaterdagen. Voorts was het 's ochtends vroeg en tegen het vallen van de duisternis druk op de wegen. Kortom, de verkeersdruk lag gans anders dan nu het geval is, maar ze was er wel degelijk. Reeds lang voor onze jaartelling in Zuid-Europa en het Midden-Oosten.

Tenslotte: één klein foutje kon ik ontdekken in het artikel van T.O. Hij schreef over de Hollandse steeg ten westen van de Damstraat. Dit moet zijn de Mollandsche steeg. De fout is vergeeflijk, want de eerste letter van de naam is op de kaart slecht leesbaar, omdat er juist een kwadraatlijn doorheen loopt.

Jan Reeskamp

¹⁾ In een brief van onze lezer jhr. mr. L. M. Rutgers van Rozenburg blijkt deze de mening van dr. Van Lier te delen. Red.

1159925

Een „dolleerende” koster in 1888 te Montfoort

Tijdens de Doleantie (scheiding tussen hervormden en gereformeerden in 1887) doet zich te Montfoort een eigenaardige situatie voor. Van de koster der hervormde kerk is bekend dat hij al geruime tijd sympathiseert met de „dolleerenden”. Vóór het begin van de godsdienstoefeningen vervult hij getrouwelijk zijn plichten als koster door de deuren te openen, stoven te zetten, de klok te luiden en 's avonds tijdig de verlichting in en buiten het kerkgebouw te ontsteken. Maar na het volbrengen van deze werkzaamheden spoedt hij zich ijlings met vrouw en kinderen naar de bijeenkomsten van de dolerenden.

Dit ontsnapt natuurlijk niet aan de aandacht van de kerkvoogdij en de kerkeraad. In de vergadering van kerkvoogden op 12 november 1888 wordt de koster „verhoord”. Na afhandeling van de gebruikelijke zaken roept de president-kerkvoogd hem binnen en vraagt hij hem of het waar is dat hij met zijn vrouw en kinderen herhaalde malen de dolerende kerk heeft bezocht en onder het gehoor is geweest van dolerende voorgangers. Ook informeert hij of de kinderen bij de dolerende predikant op catechisatie gaan. De koster beantwoordt beide vragen bevestigend.

De voorzitter deelt daarop mede dat het hem zeer spijt het gerucht bewaarheid te zien, dat de koster van de hervormde gemeente door daden toont doleergezind te zijn. Hij moet toch zeer goed kunnen begrijpen dat hij, op die weg voortgaande, geen koster kan blijven van de hervormde gemeente.

De koster zegt dan dat hij de preken van de tegenwoordige hervormde predikant niet meer kan aanhoren. De voorzitter antwoordt hierop dat de koster met zijn antwoord opnieuw toont, dat hij niet wil voort leven onder de synodale wetten en besluiten en stelt hem vervolgens de volgende vragen:

1. of hij bereid is om van heden af zijn kinderen niet langer ter catechisatie te zenden bij een dolerend voorganger van een dolerende gemeente of kerk, maar wel bij een predikant van de hervormde gemeente;
2. of hij, teneinde alle aanstoot te vermijden, wil ophouden met de zijnen een dolerende kerk te bezoeken of onder het gehoor te gaan van een dolerend voorganger, maar wel de predikatiën

zal bijwonen van alle geordende predikanten van de hervormde gemeente;

3. of hij zich geheel wil onderwerpen aan alle synodale wetten en besluiten.

De voorzitter hoopt dat al deze vragen met „ja” zullen worden beantwoord, daar de kerkvoogden anders genoodzaakt zullen zijn zich van een andere koster te voorzien. De koster echter kan aan de eisen niet voldoen en de voorzitter stelt zijn ontslag voor met ingang van de laatste december van het jaar 1888.

Het ontslag van de koster wordt met meerderheid van stemmen aanvaard. Het college van kerkvoogden bestaat uit drie man; degene die tegen stemt, neemt onmiddellijk zijn ontslag als kerkvoogd.

In de vergadering van 22 december 1888 wordt geklaagd dat er bij een vergadering van de notabelen geen schrijfbehoeften in de kerkekamer voorhandig zijn. De koster durft, zonder de voorzitter erin te kennen, maar dagen achtereen de gemeente uit te gaan. Het is al meermalen voorgekomen dat bij avondvergaderingen de buitenlantaarns niet brandden.

Alle kerkvoogden geven hierover hun afkeuring te kennen. Het college ziet aanleiding om van het indertijd genomen besluit de koster te ontslaan en de nu geconstateerde verzuimen de kerkeraad in kennis te stellen en ook het provinciaal college van toezicht. De kerkeraad kan het besluit van de heren kerkvoogden billijken, de koster met ingang van 31 december te ontslaan en hem op de laatste dag van het jaar gelegenheid te geven alle in zijn bezit zijnde bescheiden in de kerkekamer in te leveren en wel des middags om twaalf uur.

De koster levert in: 1 nachtmalstafeltje, 2 zilveren bekers, 2 tinnen kannen, 1 tinnen doopbekken, 6 tinnen borden, 1 tinnen schaal, 1 lantaarn, 2 tafellakens, 1 waterkaraf, 3 glazen, 2 contra-doopboeken, 2 contra-lidmatenboeken, 1 trouwboek, 1 ladder, 1 dooptoestel, 1 emmer, 1 zeemlap, 2 vaatdoeken, 1 borstel, 1 oliekan, 1 vuilnisblik, 1 hand- en 1 lange stoffer. Aan de koster wordt tot likwidatie uitbetaald f 50,— voor salaris en f 8,25 voor verschot.

Uit barmhartigheid met vrouw en kinderen wordt ermee akkoord gegaan dat de koster pas met ingang van 1 februari de kosterswoning moet hebben ontruimd.

A. C. Hellema

1. Lijst van schrijvers

Belonje (J.) Inundatie-achterkaden langs Vaartsche Rijn, april 1970	28-29	de, oktober 1970	76-78
— Zie ook: juni 1970	46	Lier (A. J. S. van). Gebrek aan zuurstof, maart 1970	17
Beyerman (J. J.). Jeugdmemoires uit Utrecht van een oud-minister, november 1970	82-83	— Op school, toen, juni 1970	48
Burger (F. W.). Prinselijke speelhuisjes, juli 1970	55	— Tempora mutantur, november 1970	87-88
Coolhaas (W. Ph.). Moedige gouverneur kwam op voor Universiteit, augustus 1970	61-63	Nieuwenhuijsen (W. L. van). Demping Oudegracht?, januari 1970	3
Damsté (P. H.). Zestiende-eeuwse ramen van de Klaaskerk, februari 1970	15-16	— Doolhof in de binnenstad, april 1970	32
— maart 1970	20-21	— Stadhuiskolk corrigeren, mei 1970	36
Hellema (A. C.). Een „dolleerende” koster in 1888 te Montfoort, december 1970	96	Olthoff (T.). Groei van Utrechts oude buitenwijken, augustus 1970	57-60
Hulzen (A. van). Het kasteel Vredenburg, november 1970	84-86	Oosterom (E. van). Krijgshaftige adelaar waakt over Benschopse boerderij Vrede Rust, september 1970	70-72
— december 1970	90-92	Pekelharing (G. G.). De snode overheid, Catharijne-convent en Bartholomei-gasthuis, juli 1970	54-55
Jong (P. de). De verstolen achterzijde van 't Hoogt, december 1970	93-94	Polak-de Booy (E. P.). Dansen op de doodkist, maart 1970	23-24
Kieboom (B.). Katrijn en de kritiek, januari 1970	1-2	— De meester van Santie, mei 1970	38-40
— Burgemeester (jhr. mr. C. J. A. de Ranitz) beschouwt kwart eeuw Utrecht, januari 1970	6	Reeskamp (Jan). Ook vroeger intens druk verkeer december 1970	94-95
— Stedeschoon en verkeer, uitersten in bestemmingsplan Amersfoort, februari 1970	10-12	Riphaagen (J.). Nuboer was Utrechts laatste stadsheelmeeester, september 1970	65
— Degelijke bouw kenmerkte citadel Vredenburg, maart 1970	18-20	Rombach (J. H.). Nicolaas Beets over zijn huis aan de Boothstraat, oktober 1970	80
— Restaureren omstreken vak, april 1970	25-26	Struick, (J. E. A. L.). 2000 jaar Utrecht, door R. Blijstra, maart 1970 (boekbespreking)	22
— Tabak droogde vroeger op zolders van Amersfoorts stadhuis, april 1970	27	— Oud-Utrecht - Nieuw-Utrecht, mei 1970	33
— Stichting Utrechtse Kastelen treedt op als waakhond, april 1970	30-31	— Vernieuwing van binnenstad, juni 1970	42-44
— Recente vondsten in herstelde Pieterskerk, mei 1970	34-36	Temminck Groll (C. L.). Het Nederlandse Woonhuis van 1300-1800, 50 jaar Hendrick de Keyser, juli 1970	51-53
— Speyart van Woerdenhofje dreigt te verdwijnen, juni 1970	45-46	Tongerloo (L. van). (boekbesprekingen) Utrechtse notities, door William D. Kuik, februari 1970	12
— Herstelwerk Domtoren, juli 1970	50	— Een beschilderd graf in de Pieterskerk te Utrecht, door Th. G. van Dijk, februari 1970	14
— Aan Holland verkwanseld Oudewater na zeven eeuwen weer bij Utrecht, september 1970	66-67	— Het Zusterplein en het Broederplein van de Evangelische Broedergemeente te Zeist, door Meta A. Schimmel en C. L. Temminck Groll, juni 1970	47
— Catharijne Convent waardig onderkomen nationaal museum religieuze kunst, september 1970	68-69	— De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259, door J. Hovy, juni 1970	47
— Uniek oudheidkundig bodemonderzoek in Nicolaikerk en een stuk geschiedenis, oktober 1970	74-76	— The Grand Tour, door Christoffer Hibbert, juni 1970	48
— Kunsthistorisch instituut fraai en praktisch hersteld, november 1970	81	— Spiegel der wereld, door J. J. Vredenberg-Alink juli 1970	49
Kits Nieuwenkamp (H. W. M. J.). „Bourgondische dagen” na herstel stadstoren te Wijk bij Duurstede, oktober 1970		— Musea in Utrecht, door J. M. Fuchs, juli 1970	53

— De geschiedenis van het postvervoer, door E. A. B. J. ten Brink, september 1970	72	— december 1970 (door Jan Reeskamp)	89
— J. de Beijer, oevrecatalogus, door H. Romers, oktober 1970	73	— Burgemeester (jhr. mr. C. J. A. de Ranitz) beschouwt kwart eeuw Utrecht, door B. Kieboom, januari 1970	4-5
— Heeren en Bueren. Bijdragen tot de geschiedenis van Warmond, door A. G. van der Steur, november 1970	88	— Dalmatieken van Bisschop David van Bourgondië, februari 1970	13-14
— Moderne Devotie, door W. Jappe Alberts, december 1970		— Nieuw-Clarenburg of Nieuw-Croontgenspoort?, mei 1970	37-38

2. Lijst van artikelen

Amersfoort, Stedeschoon en verkeer, uitersten in bestemmingsplan, door B. Kieboom, februari 1970	10-12	Lier)	87-88
— De vroegste bestuursgeschiedenis van - en de stadsrechtverlening van 1259, door L. van Tongerloo (boekbespreking), juni 1970	47	— december 1970 (door Jan Reeskamp)	94-95
— Tabak droogde vroeger op zolders van — stadhuis, door B. Kieboom, april 1970	27	Burgemeester (jhr. mr. C. J. A. de Ranitz) beschouwt kwart eeuw Utrecht, door B. Kieboom, januari 1970	6
Archeologie en vrije tijd, mededeling redactie, augustus 1970	63	Burgers, Klapper op, van Utrecht, 1306-1579, augustus 1970	60
Bartholomei-gasthuis, De snode overheid, Catharijne-convent en — door G. G. Pekelharing, juli 1970	54-55	Catharijne-convent, De snode overheid, en Bartholomei-gasthuis, door G. G. Pekelharing, juli 1970	54-55
Beets (Nicolaas) — over zijn huis aan de Boothstraat, door J. H. Rombach, oktober 1970	80	Catharijne-convent, waardig onderkomen nationaal museum religieuze kunst, door B. Kieboom, september 1970	68-69
Benschopse, Krijgshaftige adelaar waakt over — boerderij Vrede Rust, door E. van Oosterom, september 1970	70-72	Dalmatieken van Bisschop David van Bourgondië, door A. J. van de Ven, februari 1970	13-14
Beyen (mr. J. W.). Jeugdmemoires uit Utrecht van een oud-minister, door mr. J. J. Beyerman, november 1970	82-83	Devotie, Moderne, door W. Jappe Alberts, door L. van Tongerloo (boekbespreking), december 1970	89
Beijer (Jan de). Oevrecatalogus, door H. Romers, door L. van Tongerloo (boekbespreking), oktober 1970	73	Domtoren, Herstelwerk, door B. Kieboom, juli 1970	50
(Binnenstad, discussie) Oud-Utrecht - Nieuw-Utrecht, zie: mei 1970	33	(Drift 25): Kunsthistorisch instituut fraai en praktisch hersteld, door B. Kieboom, november 1970	81
Binnenstad, Doolhof in de, door W. L. van Nieuwenhuijsen, april 1970	32	Excursie (mededeling redactie), naar Culemborg, maart 1970	17
Binnenstad, Vernieuwing van, door J. E. A. L. Struick, juni 1970,	42-44	— Stadsexcursies, juni 1970	41
Bisschoppen, zie: Bourgondië		— juli 1970	49
Boothstraat, Nicolaas Beets over zijn huis aan de, door J. H. Rombach, oktober 1970	80	— naar Oudewater, oktober 1970	73
Bourgondië, Dalmatieken van Bisschop David van, door A. J. van de Ven, februari 1970	13-14	Graafhuis, Zilveren, mededeling redactie, november 1970	81
Bourgondië, Het Wapen van David en Philips van, Bisschoppen van Utrecht, door A. J. van de Ven, januari 1970	4-5	(Gymnasium, stedelijk): Op school, toen, door A. J. S. van Lier, juni 1970	48
Buitenwijken, Groei van Utrechts oude, door T. Olthoff, augustus 1970	57-60	't Hoogt, De verstolen achterzijde van, door P. de Jong, december 1970	93-94
— zie ook: november 1970 (door A. J. S. van		Inundatie-achterkaden langs Vaartsche Rijn, door J. Belonje april 1970	28-29
		— zie ook: juni 1970 (door E. Muller)	46
		Inventarissen, Tweede deel verschenen van Gebundelde, mededeling, februari 1970	9
		Katrijn en de kritiek, door B. Kieboom, januari 1970	1-2
		Keyser, Het Nederlandse Woonhuis van 1300-1800	
		50 jaar Hendrick de, door C. L. Temminck Groll,	

juli 1970	51-53	— Recente vondsten in herstelde, door B. Kieboom, mei 1970	34-36
Klaaskerk, Zestiende-eeuwse ramen van de, door P. H. Damsté, februari 1970	15-16	Poll (mr. F. van de), commissaris des konings in de provincie Utrecht, 1840-1850, zie: augustus 1970	61-63
— maart 1970	20-21	Restaureren omstreden vak, door B. Kieboom, april 1970	25-26
Knoester, Afscheid H. J. H., mededeling redaktie april 1970	26	Rijn, Inundatie-achterkaden langs Vaartsche, door mr. J. Belonje, april 1970	28-29
— mei 1970	33	— zie ook: juni 1970	46
— Klapper op burgers van Utrecht, 1306-1579 (mededeling redaktie), augustus 1970	60	Soestdijk, Prinselijke speelhuisjes, door ir. F. W. Burger, juli 1970	55
Kuik, Utrechtse notities, door William D, door L. van Tongerloo (boekbespreking), februari 1970	12	Speyart van Woerdenhofje dreigt te verdwijnen, door B. Kieboom, juni 1970	45-46
Kunsthistorisch instituut, zie: Drift 25		Stadhuiskolk corrigeren, door W. L. van Nieuwenhuijsen, mei 1970	36
Lantaarnconsoles, Voordracht over, mededeling van de redaktie, december 1970	89	Stichting Utrechtse Kastelen treedt op als waakhond, door B. Kieboom, april 1970	30-31
De Meern, Dansen op de doodkist, door E. P. Polak-de Booy, maart 1970	23-24	Tabak droogde vroeger op zolders van Amersfoorts stadhuis, door B. Kieboom, april 1970	27
Minrebroederstraat 2: Jeugdherinneringen, juli 1970	56	Tentoonstelling „Confrontatie”, mededeling redaktie, april 1970	26
Montfoort, Een „dolleerende” koster in 1888 te door A. C. Hellema, december 1970	96	Universiteit, Moedige gouverneur kwam op voor, door W. Ph. Coolhaas, augustus 1970	61-63
Musea in Utrecht, door J. M. Fuchs, door L. van Tongerloo (boekbespreking) juli 1970	53	Utrecht, 2000 jaar, door R. Blijstra, door J. E. A. L. Struick (boekbespreking), maart 1970	22
Museum, Centraal: Van Maris tot Multipels, mededeling redaktie, juni 1970	41	Oud-Utrecht - Nieuw-Utrecht, discussie binnestad, door J. E. A. L. Struick, mei 1970	33
Museum „Van Speeldoos tot Pierement”, mededeling redaktie, maart 1970	17	Verkeer, Ook vroeger intens druk, door Jan Reeskamp, december 1970	94-95
(Nassau la Lecq, Henriette Johanna Suzanna Maria van): De meester van Santie, door E. P. Polak-de Booy, mei 1970	38-40	Verkeer, Tempora mutantur, door A. J. S. van Lier, november 1970	87-88
Nicolaikerk, zie: februari 1970	15-16	Vredenburg, Degelijke bouw kenmerkte citadel, door B. Kieboom, maar 1970	18-20
— maart 1970	20-21	— Het kasteel, door dr. A. van Hulzen, november 1970	84-86
— Uniek oudheidkundig bodemonderzoek in, en een stuk geschiedenis door B. Kieboom, oktober 1970	74-76	— december 1970	90-92
Nieuw-Clarenburg of Nieuw-Croontgenspoort?, door A. J. van de Ven, mei 1970	37-38	Wapen, Het, van David en Philips van Bourgondië, Bisschoppen van Utrecht, door A. J. van de Ven, januari 1970	4-5
Nuboer was Utrechts laatste stadsheermeester, door J. Riphaagen, september 1970	65	Warmond, Heeren en Bueren. Bijdragen tot de geschiedenis van, door A. G. van der Steur, door L. van Tongerloo (boekbespreking), november 1970	88
— zie ook: november 1970	83	Wijk bij Duurstede, „Bourgondische dagen” na herstel stadstoren te, door H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp, oktober 1970	76-78
Oudegracht, Demping?, door W. L. van Nieuwenhuijsen, januari 1970	3	IJsselstein, Groeiend, mededeling redaktie, april 1970	31
Oudewater, Aan Holland verkwanseld, na zeven eeuwen weer bij Utrecht, door B. Kieboom, september 1970	66-67	Zeist, Slot te, mededeling, februari 1970	9
— zie ook: november 1970	83	— Het Zusterplein en het Broederplein van de Evangelische Broedergemeente te, door L. van Tongerloo (boekbespreking), juni 1970	47
Pieterskerk, Een beschilderd graf in de, te Utrecht, door Th. G. van Dijk, door L. van Tongerloo (boekbespreking), februari 1970	14		
— Altaarstuk voor, oktober 1970	79		
— Avondrondeleiding, mededeling redaktie, oktober 1970	73		
— Nog een vloer, mededeling redaktie, juni 1970	41		